Сборникът „Бежанците – страхове, разбиране, съпричастност“ представлява научна интерпретация, анализ и оценка на важни събития, свързани с миграционните и бежанските процеси в Европа през 2011 – 2021 г. Авторите на включените в него статии предлагат обяснения и аргументации на протичащите социални процеси в областта на миграцията и бежанците, на спецификите и перспективите на бежанските вълни и маршрутите на бежанските потоци, на законодателството и политиките на различните европейски държави, обект на стремежите на бежанците, на настроенията на местното население към търсещите убежище и международна закрила, на съдбата на напусналите родните си места и тръгнали към Европа хора от Азия и Африка в очакване на сигурност и по-добър живот. Очертани са някои аспекти от живота на бежанците в отделни държави и в различни житейски ситуации. В резултат на това сборникът представя многолика картина на темата за бежанците в Европа. Централно място заемат и въпросите, свързани с отношението на българските граждани към бежанците, както и законодателството и политиката, която българските правителства след 2011 г. провеждат по отношение на търсещите международна закрила у нас.

www.press.bas.bg
9 786192 451530

Бежанците – страхове, разбиране, съпричастност

Бежанците

страхове, разбиране, съпричастност

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

БЕЖАНЦИТЕ – СТРАХОВЕ, РАЗБИРАНЕ, СЪПРИЧАСТНОСТ

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

REFUGEES – FEARS, UNDERSTANDING, EMPATHY

Sofia • 2021
Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ПО ФИЛОСОФИЯ И СОЦИОЛОГИЯ

БЕЖАНЦИТЕ – СТРАХОВЕ, РАЗБИРАНЕ, СЪПРИЧАСТНОСТ

София • 2021

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Сборникът е резултат от организирана от Института по философия и социология при БАН и проведена на 17 май 2021 г. международна конференция в рамките на проекта „Бежанците в представите на българите: страхове, разбиране, съпричастност“, финансиран от ФНИ при МОН (Договор ДН 15/3 от 11.12.2017 г.). Автори на статиите в сборника са както членовете на изследователския колектив на проекта – учени от два института на БАН (Института по философия и социология и Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей), двете партньорски организации, изпълняващи проекта, така и учени, представители на други научни институции от България и други страни от Европа и Азия като Германия, Швеция, Естония, Република Хърватия, Кипър, Гърция, Румъния, Полша, Република Северна Македония, Сърбия, Русия, Азербайджан.

Съставители и научни редактори *проф. д.с.н. Таня Неделчева и доц. д-р Албена Накова*

Рецензенти *проф. д.с.н. Карамфил Манолов и проф. д.ф.н. Димитър Цацов*

© Институт по философия и социология, 2021
© София Любомирова Попйорданова, художник на корицата, 2021
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021

ISBN 978-619-245-153-0

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД. 7

ПЪРВА ЧАСТ

От езика на омразата към съпреживяване на другостта. 11
Таня Неделчева

Виртуалният срещу реалния образ на бежанците в България. 22
Мила Маева

Образи на бежанците в България: медии и социална среда. 32
Мина Христова

Българите и бежанците: представи и проблеми. 51
Мая Келиян

Консервативни нагласи и отношение към имигрантите в България. 60
Мартин Константинов

Обществените реакции към бежанците и бежанските лагери в България. 72
Йелис Еролова

Полюсите на общественото мнение за децата бежанци – от съчувствието до безразличието. 87
Албена Накова

Предизвикателства пред системите за прием и интеграция на бежанците в България и съседните страни. 98
Ваня Иванова

Предизвикателства и възможности пред интеграцията на бежанците в България. 114
Камелия Петкова

Ролята на културата и изкуствата в интеграционния процес. 124
Кремена Христова

Миграционна сигурност в общините и бизнес организациите при интеграцията на граждани от трети страни. 133
Станимир Станев, Цветелина Методиева

Репродуктивно здраве и репродуктивни права на жените бежанци в условията на пандемия. Щрихи от България. 143
Любослава Костова

ВТОРА ЧАСТ

On the Issue of Refugees (Migration) in the Context of Correlation of Culture and Civilization 155
Ilham Mammadzade

From a "Crisis" of Humanitarianism to a Crisis of "Europe": Is Indifferent Tolerance or Differentiating Tolerance Better than Illiberal Intolerance? 160
Hande Sözer

Solving the Problems of Refugees in the Modern World 165
Zohra Aliyeva, Jamila Hashimova

Everyday Life of Refugees in a Land of Transit and a Land of Hope: Case Studies in Tutin and Sjenica (Serbia) and Mülheim an der Ruhr (Germany) . . . 171
Rubin Zemon, Indira Hadzibulic, Robertina al Ashouri

Refugees in the Nordic Countries: Adaptation Opportunities (Case Study of Finland) 181
Gyulnara Gadzhimuradova

Audiovisual Life Narratives of Migrants in Greece: From Representation to Integration 189
Nick Poulakis

Images of Refugees in the Serbian Online Press: Fear of Foreigners 197
Ivana Stamenković

Record-Breaking Immigration and its Background 207
Mare Kõiva, Andres Kuperjanov

Multilingual Communication between Daughters and Divorced Migrant and Refugee Muslim Fathers in Germany 216
Hristo Kyuchukov

УВОД

Да бъдеш бежанец днес, да си принуден да поемеш по пътя на бежанеца е едно от най-големите предизвикателства в човешкия живот, доколкото това означава да скъсаш с всичко, с което си свикнал, да обърнеш гръб на всичко, с което си живял години наред, и да поемеш по нов път, като се опиташ да намериш отново своето място в света, който те заобикаля. Но това е и едно от най-големите предизвикателства пред съвременните общества и държави, които са обект на стремежите на нестихващите бежански потоци днес, тъй като те не просто трябва да гарантират оцеляване на тези хора, напуснали родните си места в търсене на сигурност и спокойствие, но да им осигурят условия за реализация и по-добър живот, да им вдъхнат отново надежда, за да могат да се впишат в новата среда и да намерят своето място в новото общество.

В сборника, посветен на бежанците и отношението към тях, събрано в три ключови думи – страхове, разбиране, съпричастност, изразяващи три качествено различни форми на отношение, са представени доработените версии на докладите, изнесени на организираната от Института по философия и социология при БАН в рамките на проект ДН 15/3 „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране, съпричастност“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН, международна конференция с участието на учени от девет държави – България, Азербайджан, Турция, Русия, Македония, Сърбия, Гърция, Естония и Германия.

Сборникът е разделен на две части. Първата, която е на български език, включва докладите на учени от България, взели участие в конференцията, в т.ч. докладите на участниците в проекта „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране, съпричастност“. В рамките на първата част темата за бежанците е представена в нейната разностранност и многоизмерност – като се започне от разпространените и доминиращи в българското общество представи за бежанците, в т.ч. представите, създавани и налагани от медиите, вкл. чрез използването на език на омразата, мине се през обществените реакции и нагласи на населението към бежанците и техния прием в България, през проблемите на интеграцията им в българското общество в нейните различни измерения, вкл. чрез съпоставка с подходите за интеграция, прилагани в съседни на България страни, и се завърши с въпросите за

сигурността и предизвикателствата, пред които изправят обществото съвременните бежански вълни.

Втората част на сборника е на английски език и включва докладите на чуждестранните участници в конференцията, поради което наред с някои базисни за съвременните общества проблеми, които масовата миграция поставя, тук са представени и редица специфични проблеми, с които се сблъскват държави като Германия, Гърция, Сърбия, Македония, Турция, Финландия, Естония, Азербайджан при срещите си с „новите други“, и начините, по които тези общества се опитват да се справят с тяхната интеграция и приобщаване.

Безспорно е, че глобалните предизвикателства, пред които съвременните бежански вълни изправят света, са многобройни, многолики и многостранни. Тяхното идентифициране и търсенето на адекватни решения са въпрос както на национални държавни политики, така и на координирани международни политики, но също така и на нагласи на местното население и готовност от негова страна за проактивно поведение и непосредствено участие в търсенето на решения и прилагането им в практиката. В този сборник се опитахме да представим част от проблемите, с които се сблъсква българското общество, както и някои други европейски държави при срещите си с бежанците. Очевидно е, че това представяне не е изчерпателно, то няма как и да бъде такова. Но се надяваме да сме успели да представим, макар и частичка от многобройните и многообразни въпроси, които тези срещи поставят, и да сме предизвикали вашето внимание.

София,
юли 2021 г.

Албена Накова, Таня Неделчева

ПЪРВА ЧАСТ

ОТ ЕЗИКА НА ОМРАЗАТА КЪМ СЪПРЕЖИВЯВАНЕ НА ДРУГОСТТА

Таня Неделчева

Институт по философия и социология – БАН
inadim-29@abv.bg

Абстракт: Взаимоотношенията местно население – бежанци са натоварени с много и различни, дори противоположни измерения. Но като цяло може да се констатира общата тенденция, която се изразява в преход от омраза, недоверие, скептицизъм към съпреживяване, съчувствие, помощ. Това е нормална социалнопсихична реакция, при която непознатото предизвиква първоначално негативни настроения, които в процеса на опознаване се заменят с неутрални или позитивни нагласи.

Ключови думи: бежанци, език на омразата, толерантност.

FROM HATE SPEECH TO EMPATHY FOR OTHERNESS

Tanya Nedelcheva

Institute of Philosophy and Sociology – BAS
inadim-29@abv.bg

Abstract: The "local population – refugees" relationship is burdened with many different, even opposite dimensions. But in general, a common trend can be found, which is expressed in the transition from hatred, mistrust, skepticism to empathy, compassion, and help. This is a normal socio-psychological reaction, in which the unknown initially causes negative moods, which in the process of getting to know each other are replaced by neutral or positive attitudes.

Keywords: refugees, hate speech, tolerance.

В българското общество се констатира обща тенденция на преход от омраза, недоверие, скептицизъм към съпреживяване, съчувствие, помощ за бежанците. Тази нормална социалнопсихична реакция, при която непознатото предизвиква първоначално негативни настроения, които в процеса на опознаване се заменят с неутрални или позитивни нагласи, се засилва и от традиционната толерантност, практикувана в България от векове.

В началото на XXI в. темата за бежанците става доминираща за общественото съзнание. В медиите започват демонизиране и дехуманизиране на образа на търсещия убежище и бежанеца. Това се постига чрез различни форми на невярна информация, неточна интерпретация на текстове от основни правни документи, цитиране на извадени от контекста мнения на експерти, представяне на конспиративни теории, свързване на исляма с тероризма и радикализма и др.

Още преди да започне т.нар. бежанска криза, в. „Капитал“ публикува материала „Айнщайн на прага“ с подзаглавие „Има ли риск бежанците да се превърнат в новите роми“ (8 декември 2006 г.), в който се прогнозира, че може би у нас все някога бежанците ще бъдат представени от политическото статукво като проблем и ще бъдат третирани за негова употреба. „Самите политически партии са безразлични към темата – няма лозунги срещу бежанци, защото те са шепа хора. Ако се промени броят им драстично, може да има известни настроения, в случай, че те са провокирани от националистически партии... Винаги е по-лесно да се натовари някой с вината за това, което се случва на обществото... Чужденците няма да заменят ромите, ромите пак ще си останат във фокуса на проблема, а чужденците ще се присъединят към тях.“

Центърът за независима журналистика малко преди 1 януари 2007 г., т.е. преди влизането на България в Европейския съюз, прави прогнозата, че е възможно евентуално нарастване на броя на кандидатите за бежански статут след 1 януари 2007 г., и веднага се появяват весникарски заглавия „Бежанците ни атакуват“ и подзаглавие „Масово отказваме убежище“.

Във времето на т.нар. имигрантска криза (2012 – 2019) медийната среда като цяло е негативно настроена към бежанците. В германските средства за масова информация се акцентира върху силно засегнатите от бежанската криза спортни дружества, върху сексуалното насилие, агресията, претенциите на някои бежанци, страха. Заглавията на статиите в немската преса са красноречиви: „Пазарът на работна ръка. Бежанците като келнери и чистачи“, „Интеграция или раздвоение – какво ни коства социалният мир?“ и др. В телевизионен репортаж се казва, че бежанци получават право на стажуване във фирми с шанс за специализирано образование и гарантирано работно място след това, но след два дни всички доброволци бежанци се отказват, защото им „било трудно“. Българските медии също често погрешно употребяват понятията, внушават чувство на застрашеност, асоциират бежанците с тероризъм, използват враждебна реч, допускат правни и фактически неточности, значително нарушават етичните принципи. Фактически политиците и журналистите са основните източници на враждебна реч спрямо търсещите убежище и бежанците. Темата „бежанци“ в някои случаи съвпада с други важни обществени теми, като се явява техен заглушител. За някои медии проявите на отрицателно отношение към бежанците се превръщат в

ежедневие. Редакциите са по-склонни да публикуват нетолерантни текстове, отколкото толерантни, таблоидните и партийните медии са основните изразители на негативни отношения.

Повратен момент в публичната употреба на езика на омразата е 2013 г. Използването му кулминира в отношението към бежанците от Сирия, пристигащи в страната през този период. Но годината е наситена и с политически протести, които засилват противопоставянето между партиите и между гражданите. Медиите допринасят за поляризиране на общественото мнение и на политическия живот. Паралелно на срива в диалога между политическите централи се разгръща и невиждана до момента война между медиите. Очернянето, публичният донос, враждебната реч, манипулираният факт и дори откровената лъжа се превръщат в ежедневие. Последвалите събития затвърждават тенденцията към засилване на публичната употреба на езика на омразата. Може да се каже, че „езикът на омразата... е не просто разпространен, той е разпространен в най-тежката си форма – тази, която пряко насърчава насилие и създава усещане за заплаха у малцинствата“ (Иванова 2013). Близо половината от българските граждани са чували изказвания, които изразяват неодобрение, омраза или агресия спрямо представители на малцинствени групи, а всеки четвърти е чувал изказвания, които според него могат да доведат до използване на насилие срещу техни представители. През 2014 г. се отбелязва разширяване на обществените групи, които са възприемани като обект на речта на омразата и за които има най-голяма вероятност да станат жертви на престъпления от омраза. Това са ромите, турците, хомосексуалните, чужденците, бежанците (Спасов 2015). Наред с разширяването на групите, към които езикът на омразата е насочен, се очертават и основните говорители на езика на омразата. Това са политиците. Езикът на омразата звучи най-често от телевизионния екран, следван от публични места като магазини, кафенета, ресторанти, интернет, обществен транспорт, работното място, вестниците и накрая радиото и предизборните митинги. Общо 46% от всички анкетирани в двете изследвания заявяват, че през последните 12 месеца са чували в общественото пространство изказвания, които разпознават като език на омразата. Въпреки това обаче докладът на Института „Отворено общество“ констатира, че „речта на омразата е явление, което не се разпознава като отделен проблем от гражданите. Те не различават враждебното говорене от общия фон на агресивни и злонамерени политически изказвания“ (Доклади на ИОО от 5 – 16 юли 2013 г. и от 16 юни – 6 юли 2014 г.)[1]. Тревожни тенденции отчита и докладът за България на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРН), публикуван през 2014 г. В него създадената от Съвета на Европа комисия

[1] https://www.google.com/search?q

представя многобройни случаи на дискриминация, свързани с употреба на език на омразата[2].

Обобщен извод от изследване на „Сова Харис“ е, че „откакто през септември 2013 г. темата „бежанци“ започна да присъства почти ежедневно в медийния дневен ред, медиите не съумяват трайно да изяснят пред обществото действителните проблеми, пред които са изправени търсещите убежище хора, нито пък причините, поради които им се налага да напуснат своите страни на произход. За сметка на това посланията на дезинформацията, всяващи страх и враждебност към изпадналите в немилост хора, бяха по-забележими и по-лесно усвоими за медийната аудитория, отколкото фактическата действителност... Системно на аудиторията се втълпява чувство на заплаха от чужденеца, от другия, от непознатия. А това се осъществява чрез използването на езика на омразата и чрез спекулации, като за целта често се употребяват човешките предразсъдъци и стереотипи. Резултатът от това е, че в началото на 2016 г. 60 % от българите смятат бежанците за заплаха за националната сигурност (Сова Харис 2016)[3]. Наблюдава се и тенденция образът на традиционния слаб враг в българското общество – ромът, който „отнася“ гнева от всички несгоди в обществото вместо реалните виновници в лицето на институции и корпорации – да се допълва и от този на бежанеца. Предразсъдъците и стереотипите към представители на другата култура, както и ускореното асоцииране на религията ислям с тероризма вероятно също имат своя принос към страховете в обществото. Тъкмо тези страхове са употребявани и за целите на кандидатпрезидентските кампании на различни кандидати в седмиците непосредствено преди изборите в началото на ноември 2016 г. (Спасов 2018).

В началото на бежанската криза българските вестници отразяват събитията в периода 3 ноември 2013 г. – 26 ноември 2013 г. така: „Бежанец наряза студентка“, „Кръв след омразата“, „Бесове до поискване“, „Сито за бежанците“, „Страх от втора Катуница“, „Омраза. Биха помак след атака в приют за бежанци“, „Маскирани пребиха и ограбиха младежи от Мали и Гвинея“, „Планът „Йовчев“: Хайки за бежанци и екстрадиция“, „Телиш блокира пътища заради бежанците“, „Бежанците глътнаха четвърт милиард“, „Плачем за чуждите, а нашите мизерстват“, „Всеки трети: Бежанците вън!“, „Кръв след омразата“ и т.н.[4]

---

[2] https://www.google.com/search?q=%D0%95%D0%9A%D0%A0%D0%9D&oq=%D0%95%D0%9A%D0%A0%D0%9D&aqs=chrome..69i57j0i10l9.3838j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8

[3] https://www.mediapool.bg/sova-haris-spored-60-ot-balgarite-bezhantsite-sa-zaplaha-za-natsionalnata-sigurnost-news247724.html

[4] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf

„Бежанската криза“ се превръща в основен вътрешнополитически въпрос в България. Например през септември 2016 г. за 61 % от анкетираните миграцията е най-сериозната външна заплаха срещу националната сигурност. „Евробарометър“ (ноември 2016) констатира, че 77 % са против заселването в България на хора от трети страни (извън границите на ЕС). Темата за бежанците се използва не само от националистическите формации и крайната десница, но и от основните партии, включително и тези с лявоцентристки позиции. Служебният кабинет на Огнян Герджиков отменя Наредбата за споразумението за интеграция от август 2016 г. Лидерът на БСП Корнелия Нинова се разграничава от резолюция на Европейския парламент относно правата на мигрантите, приета с гласовете на Партията на европейските социалисти (ПЕС). Българските политици, а под тяхно влияние общественото мнение и медиите, гледат на ЕС преди всичко като на колективен механизъм за предотвратяване притока на хора от трети страни, без значение дали става дума за лица, търсещи закрила, или икономически мигранти. Тази политическа употреба формира атмосфера на нетърпимост, която се проявява и спрямо хора, получили бежански статут по установения ред. Чести са случаите на отказ от страна на общини да приемат бежанци. Политизирането на въпросите на миграцията и поставянето им най-вече в плоскостта на националната сигурност – често в една и съща рубрика с международния тероризъм – изместват фокуса на проблема[5].

Политиците навсякъде схващат ролята на малцинствените и онеправданите групи като изкупителна жертва за много нерешени проблеми и за общественото недоволство от тях. Негативните стереотипи като „образа на Другия като враг“ снемат несигурността и напрежението, свързани със страха от чуждото, от непознатото. Образът на врага става персонифицирано обяснение за проблемите; създава бързо идентичност, изгражда опозицията ние – те, а конструираната обща негативна идентичност е на всички, които се чувстват заплашени от него; сплотява общностите и изгражда вътрешна солидарност пред общата опасност. Образът на Другия като враг в изследването на Дружеството на психолозите от 2011 г. показва, че 25 % от българските учители смятат, че децата от друг етнически произход следва да учат в отделни училища, а 20 % от тях са убедени, че децата от друг етнически произход имат различни възможности. Подобни нагласи са регистрирани и сред деца на 4 – 5-годишна възраст[6].

При бежанците и търсещите убежище най-често се набляга върху това, че по-голямата част от тях са мюсюлмани, като основният аргумент срещу тях е, че „сред тях може да има и екстремисти“. Предразсъдъците спрямо

---

[5] http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf

[6] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf

религията им имат значение за изграждането на страховете, свързани с тяхната същност. Политиците чрез медиите определят посоката и динамиката на прехода. Обект на агресивна реторика са бежанците, но също така и мюсюлманите, хората с различна сексуална ориентация и др. Език на омразата използват публични личности, политици, медии, потребители в социалните мрежи. Най-често езикът на омразата се проявява в социалните мрежи, тъй като там гражданите и журналистите се чувстват по-свободни да изразяват по-крайни мнения.

„Раздухването на истерията около потока сирийски бежанци, всяването на страх и ужас не изглеждат случайно в края на 2013 г. Темата за бежанците ескалира удобно заедно със завръщането на протестите в началото на есента. В ситуация на силна поляризация на обществото политиците „откриват" в сирийските бежанци така нужния им нов враг[7]. Коментатор от „Алфа" ТВ дава следните квалификации: „изчадия", „сган", „масови убийци", „канибали", „диваци", „ислямски фундаменталисти, които бягат от правосъдието и лъжат властите", „отвратителни, долнопробни примати, които бягат от закона в Сирия"[8].

Състоянието на речта на омразата можем да видим в много медии:

- „Медиана" от 23.11. 2013 г. представя във в. „Стандарт" резултати от анализи, че „Всеки шести одобрява насилие над чужденци".
- Изследване на Асоциацията на европейските журналисти посочва, че в 8439 онлайн публикации ключовите думи са „бежанец е равно на заплаха, болест, опасност"[9].
- От общо 16 529 коментара под онлайн статии, публикувани от август до началото на ноември, 8283 са със смесен характер, 7165 са негативни, 851 са неутрални и само 230 – позитивни.
- Седем стереотипа, представящи бежанците като врагове, се използват в медиите: 1) Бежанците са нелегални имигранти, които не заслужават никаква помощ; 2) „Нахлуването" им е начин за ислямизация на българската държава; 3) Бежанците са заплаха за сигурността – „престъпници, главорези, убийци, крадци"; 4) Представляват заплаха за здравето на българите – „носят болести, зарази, епидемии"; 5) Бежанците са социално бреме – „имаме достатъчно пенсионери и сираци в нужда, че да се грижим и за тях"; 6) Те са етническа заплаха – „като ромите, дори са по-зле и от ромите"; 7) Бежанците са расова заплаха – коментиращите не правят разлика между сирийците и африканските емигранти, всички са „черна напаст"[10].

---

[7] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf
[8] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf
[9] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf
[10] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf

- Според „Медиана“ 42 % от интервюираните смятат, че лица, търсещи закрила, трябва да бъдат изолирани в специални лагери, а близо 15 % одобряват изцяло или донякъде насилието над „бежанци“[11]. Групите от хора, върху които се прехвърля вината за някакви проблеми в обществото, често попадат в категорията „образ на врага“. Но какво по-конкретно се подразбира под „образ на врага“ в сферата на медиите, политиката и обществото?

Показателни са резултатите от изследването „Обществените нагласи към бежанците и търсещите закрила в България“ (2018 г.), публикувани на страницата на българското представителство на ВКБООН. През 2018 г. се увеличава броят на тези, които заявяват, че не се страхуват от бежанците (10 % през 2017 и 17 % през 2018 г.). Тук не е важен относителният дял на увеличаване на нестрахуващите се от бежанците, а изобщо ниската степен на отсъствие на този страх – само 17 %. Страхът се поражда от възможността бежанците да извършат престъпления (60 % през 2017 г. и 42 % през 2018 г.), да разпространят собствените културни и религиозни убеждения (48 % през 2017 г. и 42,7 % през 2018 г.), да разнесат болести (39 % през 2017 г. и 35,8 % през 2018 г.), да заемат работните места на българите (25,7 % през 2017 г. и 13 % през 2018 г.). Въпреки убеждението, че бежанците нямат интерес да се интегрират в българското общество, близо половината от възрастното население смята, че интеграцията може да се осъществи успешно. Има лек спад по този показател от 45,4 % през 2017 г. на 41,6 % през 2018 г., а 34,4 % са на мнение, че бежанците могат да се интегрират в българското общество единствено с помощта на местните хора. Само 7 % заявяват, че бежанците могат да се интегрират сами без никаква помощ. Но възможността от интеграция изисква: 45 % от всички респонденти настояват, че бежанците трябва да бъдат християни, а 32 % – че трябва да имат бяла кожа. Изобщо **разликата в културните и религиозните традиции поражда най-силните страхове, както и подозрението, че бежанците могат да извършат терористични нападения в страната**[12].

При последното Осмо международно изследване на ценностите (2018 г.)[13] се констатират тревожни тенденции, свързани с нивото на възприемане на Другостта. Най-малко проблеми има при различията по религия: 11,4 % от християните посочват за валидно твърдението „Не желаете да ви бъдат съседи християни“ (съответно 88,6 % не са го посочили). За евреите при отговорите на аналогичен въпрос 18,6 % посочили и 81,4% непосочили, а за мюсюлманите съответно 20,7 % посочили и 79,3 % непосочили. Религи-

[11] http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf
[12] www.unhcr-centraleurope.org
[13] https://www.europeansocialsurvey.org/about/country/bulgaria

озните различия нямат съществено значение за респондентите. Също така „спокойно“ е отношението към хората от друга раса: 37,3 % посочили и 62,7 % не са посочили отговора „Не желая да ми бъдат съседи хора от друга раса“. Нещата се променят, когато въпросът е конкретно за имигрантите или ромите. Твърдението „Не желаете да ви бъдат съседи имигранти/чуждестранни работници“ е посочено от 56,1 % от отговорилите (съответно 43,9 % не са го посочили). Ниската степен на търпимост към имигрантите и чуждестранните работници се потвърждава от разпределението на отговорите при друг въпрос, свързан вече не с местоживеенето, а с трудовата заетост. Измервано по десетстепенна скала 58 % от отговорилите са се съгласили изцяло с твърдението „Когато не достигат работни места, българите трябва да имат предимство пред имигрантите за получаване на работа“, 26,6 % са съгласни с него частично, а само 1 % са напълно несъгласните. На въпроса „Как бихте оценили влиянието на имигрантите върху развитието на страната?“ 55,4 % заемат междинната позиция „нито добро, нито лошо“.

По десетстепенна скала 34,7 % (най-голям дял изобщо) от респондентите се съгласяват напълно с твърдението, че имигрантите влошават проблема с престъпността, а на противоположния полюс на пълното отхвърляне са само 2,8 %. 46,5 % от отговорилите са напълно съгласни с твърдението, че имигрантите са в тежест на системата за социални грижи, а на противоположния полюс на пълното отхвърляне са само 2,9 %.

Самият факт, че общественото съзнание формира подобен конструкт, показва наличието на дълбоки кризисни явления в обществото, свързани с проявите на трибализъм. Естествено, има степени и форми на трибализма от близки до толерантността до агресивно войнствени. Ако се схематизира отношението към бежанците (Другия) по скалата унищожение, пълно изключване, сегрегация, асимилация, плурализъм, то трибализмът изчезва напълно едва в последния модел. Констатирането на трибализъм в българското общество има важно диагностично значение, защото създава възможност за създаването на превантивна система от мерки. Защото общата тенденция в глобалното развитие е свързана с увеличаващо се въоръжаване на отделните държави, военни конфликти, климатични промени, които водят до ресурсни дефицити и др. Това са фактите, които предполагат засилени бежански вълни, преместването на големи групи хора от райони, в които няма възможност за нормално живеене, към територии, осигуряващи необходимите условия. Неслучайно към ООН непосредствено след Втората световна война е създаден Върховен комисариат за бежанците (1950 г.).

Преодоляването на омразата, недоверието, подозрителността към бежанците е свързано с няколко фактора. На първо място е увеличеният социален и личен опит от срещите с конкретни реални бежанци. Това са Ахмед, Али и т.н., които са бащи на няколко деца, съпрузи, със средно или висше образование. Срещите с конкретните личности променят отрицателните нагласи и ако не формират положителни отношения, то поне създават индиферентни

отношения. Не по-малко значим фактор е пандемичната криза. Освен затварянето на границите и ограничаване на пътуванията кризата налага друг поглед, който основно е насочен към здравето и профилактиката на всеки отделен човек. Наличието на социална дистанция, ограничаването на общуването също изтласкват темата за бежанците и съдействат за намаляване на отрицателните настроения.

Докладът на Институт „Отворено общество“ от 2014 г. констатира: В България […] има категорично мнозинство (85 % от анкетираните), което не одобрява използването в публичното пространство на изказвания, които изразяват омраза, агресия или неодобрение спрямо малцинствата – 54 % изразяват категорично неодобрение, а 31 % по-скоро не одобряват. Неодобрението за използване на реч на омразата спрямо различните малцинства варира, но при всички случаи над 64 % от респондентите не одобряват използването на реч на омразата срещу което и да е от посочените малцинства. Значителен е делът на хората (58 %), които смятат, че държавата трябва да защитава малцинствата срещу реч на омразата, а почти толкова смятат, че прокуратурата и полицията трябва да осъществяват наказателно преследване на речта на омразата[14].

Тази ситуация много категорично се потвърждава от резултатите от интервютата и фокусгрупите от емпиричното социологическо изследване „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност“, проведено през 2018 – 2020 г. Отношението на голяма част от българите към бежанците се е променило, като страховете прерастват в състрадание, готовност за помощ, приемане и рационално осмисляне на ситуацията. Този процес започва от 2017 г.

Отговорите на няколко централни въпроса в интервютата и фокусгрупите бележат отваряне и израстване на българските граждани: „Хора като всички нас; хора, търсещи спасение; хора, към които ние трябва да се отнасяме като равнопоставени и... всеки един от нас да помага с всичко, с което разполага“; „Човечни, добри, общителни“; „Имам много приятели сред тях... Не харесвам публичната информация (за бежанците – ТН) и не съм съгласна напълно с нея...“

А на въпроса: „Съгласни ли сте бежанци да се заселят трайно/постоянно в селището, в което живеете?“, жител на гр. Харманли отговаря: „Като си работят и са добри хора, какво могат да направят. Аз не се притеснявам от тях. Влизала съм в лагера и вечер, но не се притеснявам... На мен са ми идвали на гости сирийци...“ Българите, установили близък контакти с бежанците, споделят, че те са работливи и умни хора. Общото впечатление за тях е, че са богати хора от богата държава, които са оставили собствеността си и домовете си, за да търсят спасение за себе си и за семействата си.

---

[14] http://www.osf.bg/cyeds/downloads/Hate_speech_BG_2014.pdf

Хората с ежедневен контакт с бежанците споделят: те са „отрудени и хубави хора, дошли да търсят спасение“, „скромни и културни хора“, „честни, точни и откровени“. Местното население смята, че в селища „със смесено население трябва да се заселят, не трябва да се изолират и да се концентрират на едно място – например, както се говори, че Сакар ще бъде обезлюден и заселен с бежанци. Нека да има и българи, и роми и турци, да сме заедно...“

Особено важни за определяне на отношението на българите към бежанците са отговорите на въпроса: „Бихте ли одобрили в училището/в класа, където учат Вашите деца/внуци, да се учат бежанци? Защо? Бихте ли одобрили Вашите деца/внуци да имат приятели бежанци? Защо? Бихте ли одобрили Вашите деца/внуци да се омъжат/оженят за бежанец? Защо?“. А те звучат така: „Да! В това училище учеше едно бежанче – дете от Сомалия, на което бях настойник. То завърши 11. и 12. клас. Когато моят син тръгна в предучилищна, сомалийското дете отиде да го посети, а госпожата се стряска и пита сина ми: „Ти познаваш ли го?“, а синът ми отговорил: „Да, това е батко ми!“. Жената продължава: „Съгласна съм синовете ми да се оженят за бежанци, защо да не съм съгласна?!“

Най-общо може да се каже, че българите стават толерантни към бежанците въпреки страха. Негативните представи са предимно на хора, които нямат пряк контакт с бежанци, дори и да живеят в райони, населени с имигранти. Отрицателните нагласи се демонстрират в „разкази“ за бежанците, в които тяхното поведение се определя като „нагло“ и „нахално“. Съществена роля в процеса на изграждане на негативния образ играят медиите. Много ясно се открояват страховете на българските граждани и негативните им представи за бежанците в определянето им като гангстери, престъпници, терористи, джихадисти, манипулатори. Те са опасност за икономиката и за спокойния начин на живот в страната.

Бежанската криза, сблъсъкът на българския гражданин с чужденеца, формирането на неговия образ в съзнанието на приемащото население предизвикват много промени и в българската национална идентичност, което най-общо може да се дефинира като преминаване от акценти върху националните символи към по-универсални ценности, т.е. преминаване от национална към културна идентичност. Това е тенденция, чиито мащаби се разрастват.

На 17 декември 2018 г. държавите – членки на Общото събрание на ООН, приемат Глобалния пакт за бежанците – рамка за международно сътрудничество, която дава решение на един от най-големите проблеми, свързани със закрилата на бежанците – как да споделим отговорностите за приемане и подкрепа на бежанците по света[15]. Макар че България все още не е страна към този пакт, е необходимо създаването на положителни практики за подкрепа на очертаната тенденция.

[15] https://www.unhcr.org/

Литература

Иванова, Ив. 2013. Речта на омразата поражда усещане за заплаха. – *Политики*, бр. 5. http://www.osf.bg/?cy=99 (посетен на 5.07.2021).

Спасов, О. 2015. Дефиниции на езика на омразата. – *Europe.bg* <http://antihate.europe.bg/sites/antihate.europe.bg/files/uploads/untitled_folder/definicii.pdf > (посетен на 5.07.2021).

Спасов, Т. 2018. Българските медии и бежанците (2013 – 2017): интервюта с журналисти за политиките на репрезентация. – *Медиалог*, бр. 4. https://www.medialog-bg.com/?page_id=1206 (посетен на 5.07.2021).

http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf (посетен на 5.07.2021).

http://eupolicy.eu/wp-content/uploads/2017/04/doklad_bejanci_final.pdf (посетен на 5.07.2021).

http://spoc-s.com/osnova/uploads/2013/09/prezentacia.pdf (посетен на 5.07.2021).

www.unhcr-centraleurope.org (посетен на 5.07.2021).

http://www.osf.bg/cyeds/downloads/Hate_speech_BG_2014.pdf (посетен на 5.07.2021).

https://www.unhcr.org (посетен на 5.07.2021).

https://www.google.com/search?q (посетен на 5.07.2021).

https://www.google.com/search?q=%D0%95%D0%9A%D0%A0%D0%9D&oq=%D0%95%D0%9A%D0%A0%D0%9D&aqs=chrome..69i57j0i10l9.3838j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8) (посетен на 5.07.2021).

https://www.mediapool.bg/sova-haris-spored-60-ot-balgarite-bezhantsite-sa-zaplaha-za-natsionalnata-sigurnost-news247724.html (посетен на 5.07.2021).

https://www.europeansocialsurvey.org/about/country/bulgaria (посетен на 5.07.2021).

ВИРТУАЛНИЯТ СРЕЩУ РЕАЛНИЯ ОБРАЗ НА БЕЖАНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Мила Маева

Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – БАН
mila.maeva@iefem.bas.bg

Абстракт: Броят на търсещите убежище в България варира през второто десетиление на XXI в. Въпреки че по-голямата част идват от засегнати от конфликти страни и региони като Афганистан, Сирия, Пакистан, Ирак и др., малко от тях официално получават убежище в страната, а пристигането им привлича значително обществено внимание и подхранва идеята за „миграционен натиск“. Статията е фокусирана върху сравнителен анализ на представите за търсещите убежище в България, отразени в медиите в страната през 2013 – 2021 г., и реалния образ, който съществува сред онези, които по един или друг начин са били/са в контакт с пристигащите в България.

Ключови думи: търсещи убежище, бежанци, медии, социални и културни стереотипи.

REAL AND VIRTUAL IMAGE OF THE REFUGEES IN BULGARIA

Mila Maeva

Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – BAS
mila.maeva@iefem.bas.bg

Abstract: The number of asylum seekers in Bulgaria has varied over the second decade of the 21st century. Although most of them have come from conflict-affected countries and regions such as Afghanistan, Syria, Pakistan, Iraq etc., very few have officially received an asylum status; their arrival in the country has attracted considerable public attention, and fuelled the idea of “migratory pressure”. The article is focused on a comparative analysis of the asylum seekers` presentation in Bulgaria, covered in the media in the period 2013 – 2021, and the real image that exists among those who, in one way or another, have been in contact with the new arrivals.

Keywords: asylum seekers, refugees, media, social and cultural stereotypes.

Търсещите международна закрила и бежанците са обект на множество проучвания в България. Изследванията на проблемите на пристигащите са фокусирани върху няколко основни теми. Първата е свързана с проучвания на макрорамката като готовността на Европа, Европейския съюз и в частност България да приемат търсещите убежище и в по-широк аспект – с политиките на интеграция и адаптация на новопристигналите. От друга страна, изследванията на микрониво са свързани с културата и всекидневието на бежанците и анализират взаимоотношенията с приемащото общество, породени от различията и стереотипите. Настоящата статия комбинира и двата подхода, като се спира на описване и анализ на публикации в различни медии през 2013 – 2021 г. с оглед на основните тенденции при представяне на проблематиката на търсещите убежище в България. Като сравнителна база на изследването са използвани и теренни етнографски материали, събрани в рамките на проекта „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране, съпричастност“ (2017 – 2021), финансиран от ФНИ – МОН (ДН 15/3 от 11.12.2017 г.)., сред различни групи респонденти от Хасково и Харманли през 2018 г. и от района на Странджа през юли 2020 г. Стремежът на проучването е да се направи сравнителен анализ на представянето на търсещите убежище в медиите в България и реалния образ, който съществува сред онези, които по един или друг начин са/са били в контакт с пристигащите.

Според статистическите данни броят на търсещите международна закрила в страната варира през второто десетилетие на XXI в. Така през 2011 – 2017 г. (1 януари 2011 г. е началото на събиране у нас на подобни данни по единна европейска методология) са регистрирани 193 490 случая на опити и незаконно преминаване на границата на България, като мнозинството са транзитно преминаващи лица без желание за усядане в страната (Ташев 2018). Според данни на ДАБ от декември 2020 г. от 1 януари до 31 декември 2020 г. 3525 души са потърсили международна закрила, като повечето от тях са от Афганистан и Сирия, а за първите 2 месеца на 2021 г. броят на бежанците е 572 души (https://www.aref.government.bg/bg/node/238).

Въпреки че в сравнение с други европейски и извъневропейски страни броят на търсещите убежище и усядащите в страната бежанци е незначителен (срв. с Ivanova 2018), те присъстват видимо в българските медии. Тяхното представяне има няколко важни акцента и поражда редица проблеми. Според М. Петров (2016) основният медиен недостатък при отразяването на бежанските вълни е липсата на подготвени журналисти. Като част от дискусията по проблематиката се включват журналисти, които правят документални филми, свързани със ситуацията в Сирия – такива са Елена Йончева („Сирия: бунтовниците на Алепо“, 2013 г.), Диляна Гайтанджиева („Червена граница“, 2013 г.), в Северен Ирак – Руслан Трад и Георги Тотев („Лицата на войната“, 2014 г.). Тези филми са излъчени в националния ефир (БиТиВи, ТВ7) и дават обща представа за продължаващите военни конфликти (вж.

Еролова 2017). В хода на увеличения имиграционен поток след 2013 г. са направени нови филми, посветени на хората от Сирия и Афганистан, търсещи убежище в България („На граничната бразда“, 2013 г., ТВ7, продуцент Елена Йончева), както и в Германия („Спасението: Германия“, 2015 г., БНТ, продуцент Владислав Велев). Следват редица репортажи и публикации. Въпреки това обаче винаги се търси елемент на скандалност и пикантност. Според Й. Еролова (Еролова 2017: 338) част от медийните репортажи не се отличават толкова с дълбочинност, колкото със стремеж към пикантност и скандалност, както и с некоректна и хаотична употреба на термини и понятия като „бежанец“, „икономически мигрант“ и пр.

При отразяването на проблемите на бежанците в българските медии се отличават две основни тенденции. Водещо в редица случаи е негативното говорене по отношение на пристигащите, което може да бъде синтезирано в няколко аспекта:

- Реч на омразата;
- Ксенофобски настроения;
- Ощетяване на български граждани;
- Риск за националната сигурност;
- Политическа, социална и демографска несигурност;
- Здравни заплахи;
- Престъпност и криминални прояви;
- Тероризъм и сблъсък на цивилизации;
- Хаос, неподготвеност и противоречива политика на Европа и в частност на България (Институт за социална интеграция 2017).

Често пъти медийните публикации обединяват не един, а няколко аспекта на негативното говорене спрямо търсещите убежище. Речта на омразата е провокирана от ксенофобски настроения и от идеята за ощетяване на българските граждани и особено на онези, които са в неравностойно положение, като пенсионерите и ромите[1]. Тази тенденция при представянето на бежанците е видима дори и в изказванията на българския министър-председател Бойко Борисов, който през 2016 г. споделя, че „за бежанците харчим в пъти повече, отколкото за българските пенсионери. По 400 – 500 евро на месец са за плащания на бежанец, което е в пъти повече от пенсията на един български пенсионер, която е около 150 евро на месец“[2].

Често пъти роля за разпространетието на езика на омразата имат партийните телевизии, свързани с патриотичните и националистическите партии и организации като „Алфа“ и „СКАТ“. Така например през октомври 2013 г.

---

[1] https://www.dnes.bg/obshtestvo/2013/12/18/romi-i-pensioneri-za-bejancite-pari-ima-za-nas-ne.209975 (посетено на 04.04.2021 г.).

[2] https://bntnews.bg/bg/a/borisov-za-bezhantsite-kharchim-v-pti-poveche-otkolkoto-za-blgarskite-pensioneri (посетено на 20.03.2021 г.).

като резултат от подобно говорене група сирийски бежанци подават жалба в Комисията за защита от дискриминация срещу телевизия „Алфа“ и депутатката от „Атака“ Магдалена Ташева[3], която заявява, че: „Сирийските бежанци не са нищо друго освен масови убийци... Това са семействата на убийците, които се снимаха, докато режат глави, и в лицето на един от командирите им Абу Сакар са дори канибали. Абу Сакар разтвори гръдния кош на една от жертвите си, изтръгна сърцето и започна да го яде“[4] (срв. с Гришева 2017). Актуалността на темата поражда повишаване популярността на медиите и затова темите, свързани с търсещите международна закрила, са съзнателно отразявани. Те се използват и за засилване на политическия рейтинг на редица политици, включително и в предизборната кампания на бъдещия президент на страната Румен Радев. Така например при обиколката си в Казанлък през 2016 г. той заявява, че има места в страната „на които хората се притесняват да замръкнат заради присъствието на мигранти“[5]. Макар и затихнала, миграцията и споменът за нея се използват и по време на кампанията за парламентарните избори през 2021 г. Така например водачът на листата на ПП „Републиканци за България“ в Кърджали Илия Илиев е представен като „човекът, спасил областта от бежанците. Като областен управител той не допусна бившата казарма в Момчилград да бъде превърната в бежански център, каквото беше намерението на кабинета „Борисов 2“... Той е убеден, че заселването на чужденци от Сирия, Афганистан и Ирак е можело да има пагубни и вредни последствия за областта. Освен бягащите от ужасите на войната семейства има и хиляди необвързани млади мъже, които идват от страни без военни действия и по същество са икономически мигранти“[6].

Друг аспект от представянето на бежанците е свързан със заплахата за националната сигурност. През 2015 г. бившият български външен министър Бойко Ноев подчертава, че бежанските потоци застрашават националната сигурност на България[7]. Този аспект на представяне на бежанската криза намира отражение и в резултатите от проведено през 2016 г. социологическо проучване. В него 60 % от анкетираните заявяват, че идващите в страната са заплаха за националната сигурност[8]. Темата за сигурността на границите

---

[3] https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2013/10/02/2152304_bejanci_ot_siriia_se_jalvat_ot_televiziia_alfa_i/ (посетено на 20.03.2021 г.).

[4] https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/siriiski-bezhantsi-sadyat-deputat-ot-zataka-zaradi-slovo-na-omraza.html (посетено на 04.04.2021 г.).

[5] https://www.mediapool.bg/radev-i-karakachanov-vpregnaha-v-agitatsiyata-si-straha-ot-bezhantsite-news255562.html (посетено на 02.04.2021 г.).

[6] https://cutt.ly/zc4Ici9 (посетено на 02.04.2021 г.).

[7] https://www.investor.bg/ikonomika-i-politika/332/a/b-noev-bejanskite-potoci-zastrashavat-nacionalnata-sigurnost-na-bylgariia-201536/ (посетено на 03.04.2021 г.).

[8] https://www.mediapool.bg/sova-haris-spored-60-ot-balgarite-bezhantsite-sa-zaplaha-za-natsionalnata-sigurnost-news247724.html (посетено на 03.04.2021 г.).

ни и контрола върху тях е широко обсъждана в медийното пространство, включително и изграждането на ограда с Турция и нейната пропускливост[9]. В този контекст се появяват и различни информации за отделни български граждани, които изземат функциите на официалните власти и се включват в „лова“ на бежанци[10].

Следващ негативен аспект на говоренето спрямо търсещите убежище в България засяга промените, които се очаква да настъпят в демографската структура на населението и да допринесат за изчезването на българския етнос. Според публикации в медиите заселването на чужденците ще подпомогне превръщането на страната в „още по-лошо място за живеене“, тъй като те ще се заселят в запустелите райони на страната и ще живеят, без да работят, с очакване държавата да се грижи за тях[11]. Подобна е идеята, която защитава и тогавашният кандидат за президент през 2016 г. ген. Румен Радев: „Децата ни напускат България по „европейския“ път на управляващите, а те ги заместват с бежанци“[12].

В българските медии ясно присъства и образът на търсещите убежище като престъпници. Публичните настроения се изострят през 2013 г., когато при опит да обере денонощен магазин на ул. „Пиротска“ в София арабин напада и наръгва с нож 20-годишната Виктория, която е танцьорка в ансамбъл „Гоце Делчев“. Новината е отразена от всички медии, поражда яростни настроения и довежда до ксенофобски прояви и нападения над различни групи, включително и над български турци (Енчева 2015: 94). Най-остро се изказва тогавашният председател на ВМРО Ангел Джамбазки, който призовава към бунт и гражданско неподчинение[13]. През 2016 г. при скандал в пицария арабин заплашва да взриви мол, което също довежда до редица негативни реакции сред обществото[14]. Според проучванията независимо от развитието на този образ възприемането на бежанеца като престъпник продължава да е константно през годините[15].

Медиите представят бежанските вълни като здравна заплаха, като тази тенденция е особено силна през 2015 г. Според публикациите търсещите

---

[9] https://www.mediapool.bg/elena-yoncheva-otkri-nov-propadnal-uchastak-na-ogradata-po-granitsata-s-turtsiya-news273994.html (посетено на 02.04.2021 г.).

[10] https://www.bgdnes.bg/Article/8257088 (посетено на 10.04.2021 г.).

[11] http://e-vestnik.bg/19263/problemat-s-bezhantsite-shte-izhvarli-balgariya-ot-es-obshtestvoto-e-slyapo/; http://e-vestnik.bg/19263/problemat-s-bezhantsite-shte-izhvarli-balgariya-ot-es-obshtestvoto-e-slyapo/ (посетено на 02.04.2021 г.).

[12] https://www.24chasa.bg/region/article/5838852 (посетено на 02.04.2021 г.).

[13] https://cutt.ly/Ic6Vob5 (посетено на 06.04.2021 г.).

[14] https://www.mignews.info/arabin-bujstva-v-stolichen-mol-zaradi-salata-sas-svinsko/ (посетено на 03.04.2021 г.).

[15] https://www.dnevnik.bg/bulgaria/2020/11/10/4137313_prouchvane_po-malko_hora_se_strahuvat_che_bejancite/ (посетено на 03.04.2021 г.).

убежище носят непознати и отдавна изчезнали за европейците болести като краста и дифтерит, които биха довели до разрастване на пандемии[16]. С разпространението на КОВИД-19 в Европа учудващо страхът, че бежанците могат да разпространяват болести, постепенно намалява, като през 2020 г. той вече не е толкова добре изразен[17]. Друг аспект на здравната заплаха е свързан с пренасянето за зарази по животните. Така чумата през 2018 г., довела до умъртвяването само в с. Кости на повече от 400 животни, се обяснява с преминаването на бежанци, които я пренасят с дрехите и обувките си от Турция[18].

Пристигащите сирийци се описват и като част от новия процес на ислямизация, която започва да обхваща Европа и в частност България[19] и която ще допринесе за цивилизационен сблъсък. Специално внимание се обръща на Южна България, която се възприема като проблемна по принцип заради граничното си положение с Турция, както и заради мюсюлманското си население (турско, ромско и българомюсюлманско)[20]. През 2016 г. например се организира шествие в Харманли срещу ислямското нашествие и срещу приемането на бежанци в страната[21]. По време на предизборната си среща във Варна през 2016 г. Красимир Каракачанов заяви, че страната ни няма никакво правно основание да приема бежанци и още по-малко да ги заселва трайно. „Тези хора водят със себе си и своите роднини – по 2 – 3 жени, по десетина деца. Това означава демографската криза да се задълбочи. Това означава да направим грешката, която направиха и германците, и французите, и белгийците, които десетилетия допускаха подобни нелегални имигранти мюсюлмани, които сега са милиони и с бомби и оръжия се опитват да променят светския характер на тези държави, които навремето миролюбиво ги приеха. Ние няма да допуснем това“[22]. В този контекст могат да се поставят и публикациите, свързани с младите самотни мъже, които се възприемат като предпоставка за промяна на европейския културен модел[23].

За разлика от негативното говорене в българските медии по отношение на търсещите международна закрила положителното им представяне е

---

[16] https://www.mediapool.bg/vyarno-ili-ne-vmro-migrantite-raznasyat-tropicheski-bolesti-news257593.html; https://cutt.ly/4vsO0Uc (посетено на 06.04.2021 г.).

[17] https://cutt.ly/ZvsPsNe (посетено на 03.04.2021 г.).

[18] https://cutt.ly/Rvd9qZi (посетено на 08.04.2021 г.).

[19] https://cutt.ly/jvqyoiG (посетено на 03.04.2021 г.).

[20] https://cutt.ly/nvqs3uA (посетено на 03.04.2021 г.).

[21] https://kmeta.bg/stotici-na-protest-v-harmanli-iskat-izselvane-na-bejancite-ot-bulgariya-snimki/ (посетено на 02.04.2021 г.).

[22] https://www.mediapool.bg/radev-i-karakachanov-vpregnaha-v-agitatsiyata-si-straha-ot-bezhantsite-news255562.html (посетено на 02.04.2021 г.).

[23] https://offnews.bg/analizi/zashto-povecheto-sa-mladi-mazhe-565125.html (посетено на 12.04.2021 г.).

доста по-слабо изразено. В този контекст могат да бъдат поставени публикациите, предизвикващи емпатия спрямо идващите в България чужденци. Разказват се трагедиите на войната и на загиналите и най-вече на удавени деца[24]. Търсещите закрила са представени като жертви на трафика, но и на българските власти[25], на мизерните условия в лагерите, които ги поставят на ръба на оцеляването[26]. Медиите, макар и частично, описват пребиваването в центровете за временно настаняване, липсата на медицински грижи и на нормални условия за живот[27]. Въпреки това основният акцент в публикациите и предаванията е отново поставен върху факта, че тези условия са опасни не толкова за живеещите там, колкото за българското общество, изправено пред бъдещи епидемии. Така представянето на бежанците като жертви на обстоятелствата не е водещо, като се препотвърждава още веднъж тезата на Й. Еролова (2017) за разрушаването на мита за българското гостоприемство. Този възглед е видим в многобройните публикации, насочени не към гледната точка на самите бежанци, на техните преживявания и злощастен опит, а преди всичко към поведението на българските граждани спрямо пристигащите и представянето на българите като отворени хора, които са склонни да приемат с отворени обятия чужденците. Стремейки се към репродуциране на мита за гостоприемството, медийните публикации са фокусирани преди всичко към доброволчеството и включването на българи в процеса на приемане, настаняване и адаптиране на новодошлите. Специално място се обръща на различните благотворителни кампании за подпомагане на пристигащите. Организират се кампании за подпомагане на сирийските бежанци. Те се провеждат от редица фондации и организации като БЧК, „Каритас“, Приятели на бежанците и др.[28] Интерес представлява и фактът, че с намаляване броя на бежанците в страната след 2019 г. постепенно в медиите навлиза все повече образът на страдащия бежанец. Като примери могат да се посочат и увеличаването на броя на статиите за мизерните условия в лагерите в Република Северна Македония и в Гърция и особено в контекста на разпространението на КОВИД-19[29].

---

[24] https://www.standartnews.com/lifestyle-lyubopitno/bezhantsi_s_detsa_se_udaviha_v_dunav-343237.html (посетено на 09.04.2021 г.).

[25] https://www.plovdiv24.bg/novini/Bylgaria/Bezhanci-Byahme-prebiti-ot-bulgarskata-policiya-1028177 (посетено на 08.04.2021 г.).

[26] https://webcafe.bg/svyat/1022659793-te-prodavat-organite-si-za-da-otseleyat.html (посетено на 07.04.2021 г.).

[27] http://old.segabg.com/article.php?sid=2013101500040000101 (посетено на 07.04.2021 г.).

[28] https://btvnovinite.bg/bulgaria/obshtestvo/blagotvoritelni-kampanii-za-bezhantsite-v-balgariya.html (посетено на 03.04.2021 г.).

[29] https://webcafe.bg/report/po-dobre-da-me-zastrelya-politsiyata-v-lagera-sme-zaklyucheni-i-ni-ubivat-malko-po-malko.html (посетено на 05.04.2021 г.).

Трябва да се подчертае, че по време на теренните изследвания в Хасково и Харманли сред местните власти, журналисти и доброволци ясно преобладава положителното говорене спрямо търсещите убежище в страната. Тъй като интервюираните са имали лични, често дългогодишни контакти с бежанци, те представят своя поглед върху случващото се. В разговорите проличаваше емпатията на всички, които по един или друг начин са контактували или са се сблъсквали с пристигащи в страната бежанци. На първо място, при описване на причините за напускането на родните им места се набляга на семейните трагедии, които всеки от бежанците претърпява, и ясно проличава страхът като основен мотиватор на движението. В разказите на интервюираните търсещите убежище в страната се определят като „изстрадали“ и „бегълци“ (АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112-III: 4). От друга страна, жителите на граничните райони почти ежедневно се сблъскват с идващи от Турция. Например при теренните изследвания в разказите на жителите на странджанските села бежанците присъстват като безобидни, но изстрадали хора, у които липсвала всякаква агресия. Част от тях обаче бяха убедени, че техен дълг е охраната на границата, и разказваха истории за предадени на граничните власти нелегално преминали: „Аз имам над сто човека задържани. Веднъж накуп ги докарах в селото двайсе и един човека, афганистанци“.

Проведените дълбочинни интервюта не потвърждават и не оправдават различните негативни образи, представяни в медиите. Така например високите суми, които получават бежанците, са определени като: „грозни манипулации, които са супердразнещи“ (АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112-III: 9). Основната част от наративите обаче са посветени на факта, че пристигащите в страната не искат да останат в България за постоянно. От една страна, като мотиватор за напускането се посочва политиката на българската държава спрямо тях и нежеланието ѝ да ги задържи независимо от образованието и квалификацията им, а от друга страна, и тяхното собствено желание за заминаване на Запад: „Най-болното ми е, че тези, които бягат от война, не искат да останат при нас… Най-тежкото за мене е, че никой не иска да остане в наш`та държава. Това е най-унизителното“ (АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112-III: 19).

По време на качествените теренни изследвания ясно пролича процесът на трансформация на отношенията между приемащото общество и бежанците. Според един от респондентите първоначално местното население в Харманли и региона възприема много добре идващите: „Когато настаниха първите бежанци, условията тука бяха ужасни. Ужасни направо. Буквално бяха нахвърляни в едно помещение. Храната им беше парче салам и хляб за два-три дена. И местните хора започнаха да събират храни, облекла и други неща им даваха“ (АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112-III: 19). Отношенията между приемащите и пристигащите обаче започват да се обтягат под влияние на външни фактори като политически партии и медийни публикации, които всяват страх (срв. с Василев 2016). Така се стига до „отравяне на атмосфера-

та“. Под влияние на тези изказвания и на редица публикации хората в Харманли например стават подозрителни. Роля за това изиграват както външният вид на бежанците, така и няколко битови конфликта, които пораждат страх и несигурност у местните. Не на последно място непознаването на културата и поведението на „другия“ и „чуждия“ допринасят за взаимни подозрения: „Ние ги наричаме, имам предвид хората тука, все едно са някакви боклуци, някаква измет, която идва от там тука и трябва да се махне. Защото ние сме арийска раса, защото ние не можем да понасяме някой, който е дошъл. И сега тия, дето ги наричаме „боклуци“, са в Германия и работят в тяхната система, а ние, качествените, си стоиме тука. И виждате каква пустош е“ (АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112- III: 17).

Според М. Петров медийният образ на бежанците се конструира всеки път различно в зависимост от националните, общокултурните, геостратегическите и религиозните особености на медиите в различните държави. Той показва краха на мултикултурализма и на способността да живеем заедно особено в екстремни условия, когато се стига до своеобразна емоционална експлозия (Петров 2016). В българските медийни публикации, засягащи търсещите и получаващите убежище в страната, преобладават етноцентризмът и фокусирането върху проблемите на българското общество дори и когато погледът е насочен към пристигащите. Образът на бежанците се изгражда до голяма степен в контекста на негативното говорене без насочване към външните проблеми, които военните конфликти и миграциите създават. Това изцяло се вписва и в държавната политика на затваряне и на отдръпване от мултилатерализма (по думите на А. Кръстева 2019). От друга страна, наративите на участниците в събитията показват реалния образ на пристигащите и емпатията, с която са посрещнати. Не на последно място представите за бежанците, така както българите ги виждат, са оформени и от редица вътрешни фактори като политически интереси и влияния, ежедневни контакти и конфликти. За цялостното оформяне на образа на пристигащите в страната роля изиграват и стереотипите, които са наслагвани дълготрайно към непознатите и чуждите, пристигащи от Изток.

Литература

АЕИМ, ИЕФЕМ, № 1112-III, теренни материали на тема „Образът на бежанците в българското общество“ (27 – 29.07.2018 г.), събрани в гр. Хасково и гр. Харманли, зап. М. Маева.

Василев, Б. 2016. Бежанците, Балканите, медиите. – *Newmedia21.eu*. *Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика*. Достъпно на: http://www.newmedia21.eu/analizi/bezhantsite-balkanitemediite/ (посетено на 01.04.2021).

Гришева, Е. 2017. Бежанците в мрежата – игра на крайности. – *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“. Факултет по журналистика и масова комуникация.* Т. 24. София, СУ „Св. Климент Охридски“, с. 239 – 252.

Енчева, Е. 2015. *Сирийската криза „по български“ – културна символика и политическа фактология. Социален факт и медийна реалност.* Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Катедра по журналистика и масови комуникации. Шумен, Фабер, с. 85 – 102. Достъпно на: https://cutt.ly/FvmIpZ9 (посетено на 12.04.2021).

Еролова, Й. 2017. Предизвикателства пред бежанците в България. – В: Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (съст. и ред.). *Българи в чужбина, чужденци в България*. София, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, с. 323 – 345. Достъпно на: http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2017/09/Abroad-Sbornik.pdf (посетено на11.04.2021).

Институт за социална интеграция. 2017. *Езикът на омразата – проблем № 1 на бежанците в България.* Достъпно на: https://www.developtogether.eu/en/resources/category/13-reports-and-studies-project-countries?download=158:n1-bulgaria-2017 (посетено на 10.04.2021).

Кръстева, А. 2019. *Българският миграционен парадокс – позитивна интеграция и негативен политически дискурс.* София, Каритас България. Достъпно на: https://cutt.ly/6vmRotf (посетено на 01.04.2021).

Петров, М. 2016. Бежанците. Медиен образ и културни проекции. – *Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика*. Достъпно на: http://www.newmedia21.eu/analizi/bezhantsitemedien-obraz-i-kulturni-proektsii/ (посетено на 10.04.2021).

Ташев, С. 2018. *Миграционният натиск върху България 2008 – 2017. Проявление и последици.* София. Българско геополитическо дружество и Институт за балкански и европейски изследвания.

Ivanova, V. 2018. *The Wages of Fear. Attitudes towards Refugees and Migrants in Bulgaria. Report.* Multi Kulti Collective / British Council. Достъпно на: https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/the-wages-of-fear-attitudes-towards-refugees-and-migrants-in-bulgaria (accessed 11.04.2021).

ОБРАЗИ НА БЕЖАНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ: МЕДИИ И СОЦИАЛНА СРЕДА

Мина Христова

Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – БАН
hristova.mina90@gmail.com

Абстракт: Настоящият текст разглежда последния, условно третия период от т.нар. европейска мигрантска криза (от 2017 г. до днес) с фокус върху медийното съдържание на най-четената онлайн медия за 2020 г. – Vesti.bg. Периодът се характеризира с намалено обществено и медийно внимание към проблематиката, но и с това, че се развива под всеобемащия фактор на появата на пандемията от КОВИД-19. Статията предлага три дискурсивни рамки, които очертават активните и пасивните, отрицателните и положителните елементи от образа на бежанците, и показва утвърдените негативни възприятия към тях четири години след пика на кризата.

Ключови думи: образи на бежанците, медии, геополитика, заплаха, негативен дискурс.

THE IMAGE OF REFUGEES IN BULGARIA: MEDIA AND SOCIAL ENVIRONMENT

Mina Hristova

Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – BAS
hristova.mina90@gmail.com

Abstract: This article is focused on the current, the third period, of the so-called *European Migrant Crisis* (2017 until now), and looks at the content of one of the most popular online news outlets in Bulgaria for 2020, vesti.bg. Characteristic for the period is the lowered social and media attention to the issue, but also the unprecedented COVID-19 pandemic. The text points at three discursive frameworks, which delineate the active and passive, negative and positive elements of the refugee's public image, and demonstrate the already fixed negative attitudes towards them almost four years after the peak of the crisis.

Keywords: refugee images, media, geopolitics, threat, negative discourse.

Въведение

Политическите репресии (Fargues, Fandrich 2012), резултат от над 20 военни интервенции, последвали първия военен преврат в модерната история на Сирия през 1949 г. (Beshara 2013: 21 в Yazgan, Utku, Sirekci 2015), наред с нестабилността на целия регион в икономически (висока безработица) и политически план (ограничена лична и политическа свобода, кулминирали в „Арабската пролет“ (2010 – 2012), резултат от установяването на режима на Башар Асад (от 2000 г.), мотивират продължителни миграционни вълни от страната, насочени както към Близкия изток, така и към други части от света. До 2011 г. академичната литература се фокусира основно върху икономическите мотивации на емигрантите от Сирия. Тя обаче бележи повратна точка в осмислянето на параметрите и същността на тези процеси (Yazgan et al. 2015).

По данни от Върховния комисариат на ООН за бежанците (ВКБООН; United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR) продължаващите конфликти в Сирия, Ирак, Афганистан и други части от света предизвикват една от най-големите кризи, свързани с принудителното разселване на големи маси хора (forced displacement) от Втората световна война насам. Броят на засегнатите в световен мащаб е 80 млн. души към юни 2020 г., като 26,4 млн. от тях са бежанци[1], а останалите са вътрешно разселени лица (Refugee Council of Australia 2021).

След началото на гражданската война в Сирия през 2011 г., през 2014 г. сирийците стават най-големият бежански контингент (т.нар. бежанско население), като дотогава основният идва от Афганистан. Въпреки сериозния отзвук в Европа, свързан с кризата в Сирия, най-голяма част от търсещите убежище (asylum seekers) в световен мащаб са от развиващи се страни и страни извън ЕС. На първо място за 2020 г. е Турция, следвана от Пакистан, Уганда, Судан, Иран и др. В Европейския съюз през 2017 г. държавите, които приемат най-много от мигрантите, са Германия, Италия, Франция (UNHCR 2017), а през 2021 г. пристигналите по море са концентрирани основно в Италия, Испания, Гърция, Малта (Operational Portal 2021).

---

[1] Според ВКБООН бежанец е: „Някой, който е бил принуден да избяга от своята страна под заплаха от преследване, война или насилие. Бежанецът има основание да се страхува от преследване по расови, религиозни, национални, политически или социални причини. Твърде вероятно е да не могат да се върнат в домовете си или да се страхуват да го направят. Война и етническо, племенно и религиозно насилие са сред основните причини бежанците да напускат своите страни. Две трети от всички бежанци в света идват от само пет държави: Сирия, Афганистан, Южен Судан, Мианмар, Сомалия“ (UNHCR, s.a.).

Според преобладаващото мнение на обществените и научните анализатори последните 10 години, в които границите на Европа са пресечени от милиони мигранти, идващи от страни с продължаващи военни конфликти, условно се разделят на два периода – от 2011 до 2015 г. и от 2015 г. нататък. Вторият период е на т.нар. европейска мигрантска криза (European Migrant Crisis), която маркира качественото и количественото изменение в миграционните процеси, трансформирали Европа. Наблюдавайки тенденциите до днес, смятам, че е възможно да се добави и нов, трети етап, разделен в два подпериода. Първият е от средата на 2017 до 2019 г., белязан от спадащо обществено и политическо напрежение в Европа и България, а вторият – от 2019 г. до сега, който се развива под всеобемащия фактор на появата на пандемията от КОВИД-19. От интерес за изводите на тази статия е именно последният период, когато се изменя дискурсивната действителност, в която се полага проблемът за бежанската криза. Тази условна периодизация се отнася специфично за медийното отразяване и обществения дискурс в европейските държави по въпроса за конфликта в Сирия и бежанската криза, като не отговаря на фактологическата наситеност на ситуацията там.

За рамкирането, бързото информиране, анализа на миграционните вълни и техния пик през 2015 – 2017 г. и най-вече за прочита им като „криза“ ключова роля изиграха традиционните медии, макар и в техния онлайн вариант, въпреки нарасналото влияние на социалните мрежи (Georgiu, Zabrowski 2017). Медийната видимост на бежанците, и в частност на сирийците (често възприемани в българското общество като взаимозаменяеми термини), се покачва до нива, несъществували до този момент. Отразяването на тази проблематика направи образа на тези, които търсят спасение от конфликта, „видим“ и наситен в съзнанието на европейските общества. Реакциите бяха емоционални, покриващи целия спектър – от силно положителни и емпатични до негативни, диктувани от страх от културната *другост* и несигурност в социално-икономическата обстановка на общоевропейско и локално ниво. Ескалацията на събитията и непрестанното им присъствие в медиите през 2011 – 2017 г. изостриха обществената чувствителност и се заиграха именно с отрицателните ѝ елементи, като това логично изтласка на преден план десни и крайнодесни популистки фракции, които започнаха да диктуват политическия дневен ред на тази база. За тяхната успешност роля изигра огромното им отразяване, но и честата манипулация, изопачаване и изкривяване на информационното поле. В допълнение това, че резултатите от вътрешния конфликт на страна от Близкия изток имат толкова сериозни измерения и в „реалността“ на ЕС, логично доведе до постепенното остракизиране, капсулиране на хората и утвърждаване на страха като основен фактор, влияещ върху техните възприятия, що се отнася до пристигащите в Съюза милиони непознати и културно различни други.

Теоретични бележки

В научната литература е прието, че медиите са протагонист в процеса по активното конструиране на масовите възприятия (Hall 1997), тъй като същността на отразяването не се ограничава само до свеждането на факти до знанието на обществото. Подборът на акцентите при отразяването и свързването на обстоятелства от различно естество при един репортаж всъщност оформя самата история, т.е. какво ние трябва да разберем *от* и *за* нея. С диверсифицирането на медийната среда и появата на множество и различни видове медии и социални платформи информационната среда се пренасища, а това води до няколко резултата. На първо място е появата на „нискокачествени" продукти, които си служат с инструментите на пропагандата, за да прокарват определени политически, икономически, културни или социални идеи. Нещо повече, към това се добавя и тенденцията за т.нар. (из)вртане (spin) – изпускане на детайли, антиконтекстуално цитиране, игнориране, отричане на съществени елементи от историята и дори тяхното измисляне (Jackson, Jamieson 2007 по Simons 2016).

В някои от случаите заглавията на новините имат конкретно заплашителна конотация, без тя да е подкрепена достатъчно от самите текстове. Пример за това е: „Мигрантите на Лесбос: „И тук ще гори" (13.09.2020), като такава информация в статията липсва (под формата на заплаха или споделено решение за действие). Съдържанието ѝ всъщност е ангажирано да отрази тежката ситуация на бежанците, останали без подслон след пожара в лагера в Мория. В статията е отразено единично мнение на бежанец, в което той обяснява, че „те" (цитирано антиконтекстуално, без да е ясен деятелят) ще палят, а за него „бъдеще няма". У читателя обаче остава впечатлението за непреклонност на бежанците и решение да преминат в Западна Европа (предвид непоносимите условия в Гърция) независимо на каква цена. Нещо повече, смятам, че е невъзможно читателят да формира ясна оценка за ситуацията предвид разминаването на заглавието, единствената референция към него и съдържанието нататък. Остава обаче негативното чувство. В този смисъл в променения контекст, в който новините биват „създавани", „реалността става просто въпрос на това в какво вярваш, а не е нещо обективно и проверено" (Kovach, Rosenstiel 2010 по Simons 2016). Т. Монова нарича това „специфична втора информационна реалност, [където] отклонението от онтологичния свят може да се движи в много широки граници", а контролът върху публиката се случва на практика чрез всеки един отпечатан текст (Монова 2012: 31). Масовите медии пък от своя страна позволяват лесно възпроизвеждане на невярна и/или манипулативна информация.

Като основна тенденция се налага представянето на събитията по „опростен, тривиален и забавляващ начин" (Simons 2016: 3) или

„инфотейнмънт“[2]. Тя засяга множество области на информационен интерес, но в случая на конфликта в Сирия, например предполага свеждането на една комплексна реалност до определени нейни селектирани елементи, които журналистът избира да подкрепи или да представи в своя репортаж. Следователно е забележима тенденцията за „превръщане на новините в маркетингов продукт (насочен към привличане на повече потребители и приходи)“ (ibid. 3).

Пренасищането на информационното поле води и до още един резултат с възможен негативен ефект, а именно невъзможността хората да формират мнение по даден въпрос поради плурализираните гледни точки, отразени и създадени от медиите. Към това може да се добавят и забележимото отдръпване на много от темите, свързани с политиката и международните отношения, и логичното им информиране по-скоро на случаен принцип – чрез собствените им контакти в ежедневието. В резултат много хора нямат когнитивни механизми, чрез които да осмислят политическата реалност, а това прави отношението им податливо на промяна и силно зависимо от личния опит (Wenzel, Zerkowska-Balas 2017: 3). Логично това води до възпроизвеждането на стереотипни и културно обусловени образи за *другите.* Сходна ситуация се наблюдава в България за целия период от 2011 до 2021 г., предвид, че 93 % от участвалите в проучване на ВКБООН през 2017 г. никога не са се срещали с бежанци, а 94 % от тях признават, че се информират за тях единствено през телевизията. Това говори за консолидация на стереотипно виждане кои са тези културни други около образите, създадени за тях от медиите, политиците, и тези, битуващи в обществото.

Важно е да се спомене и ролята на стереотипизацията и социалната категоризация в медийната среда. Ако приемем, че журналистиката е „процес на прототипизация“ (Brosius, Eps 1995 по Georiou, Zaborowski 2017), тя използва определени модели при създаването на информационно съдържание, които са социално и професионално обусловени и следователно приемливи в даденото общество. Така ако например дадено общество има традиционно негативно отношение към мюсюлманите (както е в България), то медиите ще отразят събития, свързани с тях, влагайки негативна конотация, оправдавайки очакванията и нагласите на своите общества. Примери за това ще бъдат посочени и нататък, като още тук трябва да се отбележи, че конкретно отрицателни информационни репортажи няма. Ясно видими обаче са пиковете в отразяването на плашещи и негативни новини (сбивания, наръгвания, пожари, протести срещу бежанските лагери, нелегално преминаване, както и прояви на масови размирици по европейските граници, причинени от бежанци, които „настояват“ да преминат в границите на Съюза).

---

[2] Двусъставна дума, обединяваща информация (information) и развлечение (entertainment) (Thussu 2009 по Simons 2016: 3).

Опити за обобщение на начините за представяне на бежанците в българските медии

Обичайно медийният анализ се стреми да отговори на няколко въпроса: Как медиите рамкират обществената дискусия по даден проблем (цитиране на едни и същи личности, употреба на повтарящи се елементи на разказа и т.н.)?; Кои са основните личности, които взимат отношение по въпроса и биват цитирани (и колко често)?; Кои теми са отразявани и кои – пропускани?; Какви са основните послания на медийните отразявания? (Gould et al. 2004).

С времето, особено след 2017 г., бежанската криза спря да бъде новост в ежедневието на държавите от ЕС и България, а динамиката на процесите (най-вече на информацията, която достига тук чрез медиите) се „изравни", като пиковете в информационното насищане станаха все по-редки и краткотрайни. В този смисъл само определени отразявания разполагат с нова информация, докато други продължават предходни теми и служат основно за информиране. Следователно ще погледнем основно онези моменти, в които се случват събития, способни да поставят под въпрос и да променят дискурсивната среда и гледната точка (Carvalho 2000: 4) в България, касаеща възприятията по отношение на бежанците. В такъв случай основната цел не е да се направи детайлен преглед на всяка медийна публикация, а да се изведат основни тенденции в темите и начините, по които проблематиката е представена. Избрах да прегледам статиите в един от най-посещаваните сайтове за 2020 г.[3] – vesti.bg, като общият брой на статиите, тагнати с ключо-

---

[3] Селекцията е направена чрез данните, предоставени от alexa.com – глобален брояч, който следи трафика към даден сайт, без да взема предвид регистрирани потребители, куукита и проучвания на посещаемост. Сайтът принадлежи на „Амазон" и може да се смята за безпристрастен в извадките си. Традиционно челните места в повечето страни, в т.ч. и в България, заемат търсачките, някои пощи (напр. abv.bg), сайтове за онлайн търговия и т.н. Към 27.03.2020 г. първият новинарски сайт е vesti.bg, който се появява в класацията на десето място (Най-четените... 28.03.2020), но класацията се изменя ежедневно, като за 23.05.2021 г. първи новинарски сайт е nova.bg, а vesti.bg са на 19-а позиция (Top Sites in Bulgaria, 23.05.2021).

Vesti.bg е част от една от водещите компании за дигитални медии и част от „Нова броудкастинг груп", собственост на Кирил Домусчиев. В този смисъл информационното поле през 2021 и предходната година е доминирано от информационни сайтове, принадлежащи към една и съща медийна група. Обяснението на alexa.com за водещото място на vesti.bg през 2020 г. е фактът, че той е обвързан с abv.bg, на чиято главна страница излизат новини от него, както и това, че излиза с репортажи от Нова ТВ, видео сайта vbox.bg, sinoptik.bg, gong.bg и други сайтове от групата (Най-четените... 28.03.2020).

ва дума „бежанци“, е около 160[4] от 01.01.2020 до 31.12.2021 г. Водещ въпрос беше: какъв образ на бежанците е очертан в медията и в какъв контекст те са споменавани най-често (темите, тяхната повторяемост, употребата на цитати от едни и същи личности, конотационната натовареност – положителна или отрицателна).

В пика на бежанската криза, когато темата беше на практика неизменна част от медийното пространство в света и в България, кристализираха някои от основните дискурсивни конструкции около образа на бежанците и международната обстановка в това отношение. Тяхното натрупване и повтаряне в медиите дадоха възможност на анализаторите да отделят контекстуални рамки на съществуващите прочити. Така например според М. Петров развитието на образите на бежанците в България е пречупено през шест гледни точки, предложени от телевизионните програми. Към 2016 г. те са, както следва: **контекстът на А. Кюрди** – момченцето, чието тяло беше изхвърлено на турския бряг в края на 2015 г. – характеризира се с положително и емоционално отразяване на бежанците през оптиката на „войната, трафикантите, трудните обстоятелства в лагерите“ на базата на разказаните човешки истории; **контекстът на страха и религиозното противопоставяне** – основните истории тук са тези на жителите на пограничието, които се страхуват от заселването на бежанци – на преден план е образът на културния, национален, етнически „друг“; **отсъстващият контекст на Брюксел** – непостоянната политика по отношение на кризата – „хаотични действия“ и вземане на решения, останали неизпълнени; **променливият контекст на Великите сили** – анализиране на ситуацията по международната ос САЩ – ЕС – Турция – Русия; **геополитическият контекст** на темата е дефицитен; **контекстът на „Ислямска държава“ (ИД)** – възможността за проникване на ИД през бежанските канали; **контекстът на трафика и трафикантите** – как войната в Сирия се превърна в бизнес и разви мащабен нелегален пазар (Петров 2016). С днешна дата има пренареждане на тематичните кръгове, като във „Вести“ са отразени най-вече както репортажи, свързани с геополитиката по оста Сирия – Турция – Русия, така и такива, засягащи бежанците, като „проблем“, превърнал се, от една страна, в залог за отношенията на Турция с ЕС и от друга – в такъв, касаещ националната сигурност на Гърция, България и следователно на останалите държави в ЕС. Нелегалното преминаване на границите от бежанци, както и трафикът остават част от локалното измерение на предходната тема. Дискурсът на религиозното противопоставяне и страха е ясно видим в коментарите към статиите, което пък показва устойчива културна рамка в това отношение.

---

[4] Тук могат да бъдат проследени резултатите от търсенето: https://www.vesti.bg/tarsene?q=%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8 (посетено на 14.05.2021).

Б. Василев предлага друг подход, който периодизира отношението на българите към мигрантската криза на базата на положително и отрицателно отношение към проблематиката. Той очертава най-общо два периода: **„порив на съчувствие“** (през есента на 2014 г.) – според него той трае относително кратко поради липсата на широка социална подкрепа, нежеланието на бежанците да останат в България, натрупаните вътрешнополитически проблеми (скорошните протести в страната, оставката на правителството на Пламен Орешарски, новите избори, съставянето на правителство); **„страх и безпокойство“** – критика на обществото към прекалената толерантност, либералност и мултикултурализъм на Европа. Този дискурс според него „категорично доминира“ в медиите, сред публичните говорители и настроенията в обществото (Василев 2016). Той е и този, който остава водещ към момента, ако вземем предвид медийната ситуация по примера на „Вести“ за 2020 г.

Месеците, в които следва информационно натрупване в разглеждания сайт, са онези, в които има ескалация на конфликта на регионално ниво и следователно се очаква подновяване на бежанските вълни, насочени към Европа. Такива са февруари и март, както и септември и декември (в по-малка степен). Първите са свързани с въздушните удари, нанесени от руски военни самолети в зоната на деескалация в Северозападна Сирия през януари 2020 г. (Василева 22.01.2020), което се отразява в геополитическо отношение както на локално, така и на общоевропейско ниво и в частност по-границите на Турция с ЕС – в България и Гърция. В края на годината пък назрява ново недоволство в Гърция, породено от инциденти в бежанските лагери (палежи, сблъсъци между обитателите им) на островите, които бележат втора хуманитарна катастрофа там от началото на годината. Засилва се усещането за крайно негативно настроение от страна на местните, които са против лагерите и техния преизпълнен капацитет (Извънредно положение... 9.09.2020; Трети пожар... 10.09.2020; Мигрантите на Лесбос... 13.09.2020).

Основна част от публикациите по темата, които проследих, носят характера на кратки информативни текстове и репортажи. Недостатъчният брой на задълбочените и аналитични отразявания на проблематиката е забележим през целия период[5] на европейската бежанска криза, особе-

---

[5] През 2014 г. е основан сайтът за анализи Marginalia.bg с главен редактор Юлиана Методиева и член на редакторския колектив Емил Коен. Сайтът е с основна идея отразяване на проблемите и новините, свързани с човешките права, и разглежда теми като: граждански права, бежанци, расизъм, военни конфликти, тероризъм и т.н. https://www.marginalia.bg/za-marginalia/. Онлайн журналът De re Militari пък е създаден през 2016 г., за да представи „ситуацията на терен в конфликтни зони“ и да потърси „отговори на събития, като бежанските вълни, които ни касаят пряко“ (за повече вж. https://drmjournal.org/de-re-militari-journal/us/). Онлайн версиите на „Капитал“, „Клуб Z“ също публикуват анализаторски текстове, свързани с проблематиката за бежанците в световен и в български контекст, както и сп. „A-specto“.

но в сравнение с броя на публикациите по темата изобщо. В България се потвърждава логиката на отразяване на събитията в други държави от ЕС, а именно – публикациите, които изграждат позитивен образ на бежанците, са по-малко с пик през 2015 г. около случая на Алан Кюрди. Този период на относително насищане е кратък, като след него статиите и репортажите с такава емоционална окраска стават спорадични. Тенденцията се забелязва и в телевизионните предавания, като дефицитът се дължи най-вече на липсата на достатъчно подготвени журналисти, които да коментират подобни теми (Петров 2016). В публикациите на Vesti.bg (а, може да се каже, и в тези на българските медии общо) впечатление прави, че положителните статии (показващи човешкия образ на бежанците, търсещи емпатична гледна точка към проблема), от една страна, както и анализационните, от друга, съставляват под 10 % от общото съдържание по темата. Изключение при първите прави спорадичното внимание към трудните условия, в които живеят и се придвижват бежанците.

Образи на бежанците през 2020 г. – опит за определяне на контекстуални рамки

Важен резултат от този недостиг на анализатори през 2020 г. (и не само) е фактът, че основният новинарски масив се състои от статии, изградени около политическите реакции на ситуацията в Сирия и на международната, породена вследствие на нея. Най-цитирани са изказванията на Р. Ердоган, членове на Европейския парламент, ООН, гръцките министри на миграцията и на вътрешните работи Т. Теодорикакос и Н. Митаракис, българския министър-председател Б. Борисов и т.н. Смятам, че когато в медийната и информационната среда съществува основно репортажният формат, се рискува общественото мнение да преповтаря определени политически и културни виждания. Изследване върху употребата на „вградени“ „Туитър“ публикации (какъвто много често е и случаят във Vesti.bg) показва, че в журналистическите статии той се използва все по-широко, за да се осигурят цитати и мнения от политическите лидери по дадени въпроси. Емпирични свидетелства от няколко държави показват, че съдържанието на тези цитати не е неутрално, тъй като най-често те се използват за отразяване на скандали или противоречиви факти (Dimitrescu, Ross 2020). Следователно немалко представители на политическия елит капитализират върху такъв властови инструмент с идеята да достигнат и да повлияят на общественото мнение (ibid). Това води и до ситуация, в която десните и популистките фракции имат силна репрезентираност в общественото пространство и съответно са силно подкрепени.

От друга страна, възможно е такъв тип статии да служат като своеобразен „спусък“ (trigger), тъй като засягат теми, особено деликатни в общественото съзнание поради своята историческа и дискурсивно наложена на-

ционалистическа тежест. Такъв е и случаят с България. Засиленото отразяване на ситуацията в лагерите на гръцките острови, честото споменаване в различен контекст на втвърдената гръцка политика на държавно и локално ниво от началото на 2020 г. и последвалият дипломатически курс, поет от българския министър-председател тогава, от своя страна дават възможност да се проследят интересни реакции в коментарите.

Общественото мнение се консолидира около одобрение на строгите мерки в Гърция (построяване на морски ограждения, засилване на граничния полицейски контрол, строго следене на документацията на мигрантите и тяхното репатриране) и силно критикуване на българския подход („Голема Тиква, ама празна“ – varkolak[6]; „ОСТАВКА, СЪД, ЗАТВОР“ – Jackson; вж. България и Турция ще... 25.02.2021). База за това се явява общественото схващане, че в първата има явно желание за защита на националната сигурност за сметка на политиката на „подчинение“ и „угодничество“ при втория („Не му се ядосвайте на човека. И аз пред началниците само хубаво за тях говоря“ – *ClownWorld*; вж. България и Турция ще... 25.02.2021). В същността си двата подхода в тази ситуация целят един и същи резултат. Борисов е цитиран нееднократно в позицията му, че са необходими дипломатически стъпки за поддържането на добросъседски отношения с Турция, за да се постигне разбирателство и впоследствие последната да спази задължението си към ЕС, поемайки по-сериозния дял на бежанските вълни.

Отрицателно е отношението към „либералната политика“ за осигуряване на убежище и подпомагане адаптацията на бежанците изобщо в контекста на Европейския съюз (коментирани така: „Да ги пускат, Меркелица ши ги посрещне с отворени обятия“ – *Mitev*). В тези случаи е забележимо как базовата културна рамка и националистически виждания, зародени в контекста на историческите взаимоотношения между България и Турция (т.нар. турско робство), се консолидират, от една страна, около ксенофобски и антимюсюлмански виждания спрямо бежанците („ислямските мирозливи орки“ – *09DRDRD2*; вж. Василева 28.02.2020; „Айде багажа на куп и „пътнико свиден“ от коя джунгла е изпълзял на там да се връща“ – *Свети Бойко златокюл* в Бой между бежанци... 06.10.2020) и в конкретно антитурски изказвания със сходен заряд (напр. „рязан турчин“, „чалми“ и т.н.) (за казаното дотук вж. напр. коментарите към Турция няма да спира... 28.02.2020).

Представянето на бежанците в медийното съдържание като голяма безлична маса с различна религиозност засяга емоционалната нотка на проб-

---

[6] Коментарите, както и имената на коментиралите са запазени по начина, по който съществуват под дадените статии, като в малко случаи е поправян правописът, за да бъде по-ясно значението.

лем, който е споделена рамка на разбиране на света от българина. Още през XVIII в. основен признак за откроряване на *другия* във всички български текстове е религиозният, като този културен код се затвърждава и възпроизвежда и през XIX в. у идеолозите на националноосвободителното движение. Той е поддържан в българския национален наратив и през XX и XXI в. (Данова s/a). Вижда се, че отношението към мюсюлманите/бежанците/турците е културно-специфично в българска среда и представлява „социална репрезентация" – предзададена мисловна структура, която предхожда самия мисловен процес в дадения случай и посочва какво точно трябва да мислим (по Moscovici 1984). В такъв смисъл се възпроизвежда почти първично логиката на конструкцията религиозен друг – заплаха. Изследване на „Галъп интернешънъл" от септември 2015 г. потвърждава, че за българското общество религиозната принадлежност на бежанците има значение, за което говори поляризацията по въпроса. От друга страна, запитването отчита като „закономерна обществената боязън пред новите и непознати проблеми, а не толкова [ксенофобия] и етнически мотивирана омраза" (Галъп интернешънъл 2016). Трябва да се отбележи, че „срещата между различни култури, етноси, народи и религии, която протича в екстремални условия, винаги предизвиква своеобразна емоционална експлозия. Медийното показване обаче – чрез преакцентиране, всъщност цели да скрие проблеми, които съществуват вътре в тези общества, култури, етноси, народи и религии" (Петров 2016). Може да се каже, че така се създава втора, специфична информационна реалност (по смисъла на Монова, 2012).

При преглед на преобладаващата част от новините не може да се каже, че има репортажи, които носят специфично и подчертано негативна конотация във връзка с образа на бежанците като директно внушение. От друга страна, основната маса от текстове представя бежанците като проблемен фактор на общоевропейската и локалната сцена. Предвид общите настроения, които описах, негативните обществени реакции в две от трите рамки се налагат като интуитивен резултат.

Според прегледа, който направих, най-голяма част от текстовете могат да бъдат присъединени към дискурсивната рамка на това, което нарекох **проблемните спасени**. Новините там са свързани основно с пожарите в лагерите на гръцките острови (вж. напр. Пожар горя... 11.11.2020), нападения и побой между бежанците в лагерите там и в България (Бой между... 06.10.2020), затягане на мерките спрямо тях (вж. напр. Три гръцки острова... 22.01.2020; DW: Гърция се огражда... 30.01.2020), затваряне на унгарската граница пред тези, успели да достигнат до нея (Василева 7.02.2020), сблъсъци с гръцката гранична полиция (Неменски 01.03.2020; Неменски 04.03.2020), първи заразени с КОВИД-19 в лагерите; нелегално пресичащи и превозвани хора (Откриха тунел... 9.06.2020; Заловиха 12 мигранти... 06.10.2020; Заловиха голяма... 13.10.2020), както и инциденти, свързани с това в България (Неменски 04.04.2020).

Интересна е тенденцията при промяна на „активността“ в образа на бежанците, която се запазва още от 2015 г. насам. В информационните текстове, които носят непряко негативно внушение като тези в рамката „Проблемните спасени“, е и единственият момент, когато бежанците са деятели – те са тези, които нападат, разрушават, те са културно неприемливи и културно нетърпящи[7], безлични, неконтролируеми маси. Често това са новините, които предизвикват най-силна реакция. Сходно информационно натрупване имаше при събитията около множеството терористични атаки или нападенията в Германия на Нова година през 2016 г., при които мигрантите и/или бежанците бяха посочени за извършители. Тогава речта на омразата в онлайн пространството се увеличи. През 2020 г. в моментите на ескалация на конфликта в Сирия, каквито например бяха месеците февруари и март, бежанците бяха представени като „появили се“ на границата на Унгария и „настояващи“ и „искащи“ да бъдат пуснати да преминат (Василева 07.02.2020). На това е отговорено с предупредителни изстрели във въздуха. Предвид факта, че бежанците се намират в „слабата“ страна на властовите взаимоотношения (ЕС – желана цивилизация срещу Сирия – нежелан дом, опасен, несигурен и беден), това представяне на ситуацията предизвиква крайно негативното отношение на читателите към изискващите права и привилегии нашественици.

Клишираният образ и негативната стереотипизация затвърждават страха и увеличават недоверието на българските граждани към „пришълците“. Освен това относително малкият брой бежанци, пребиваващи на територията на страната, и тяхното маргинализиране премахват възможността за контакти между тях и българите, което от своя страна води логично и до затвърждаване на образа им, базиран на предразсъдъци.

---

[7] Тук за пример може да послужи отразяването на сексуалните атаки в Германия (Кьолн, Дюселдорф, Щутгарт, Дортмунд), когато в новогодишната нощ са регистрирани поне 24 изнасилвания и множество грабежи. Според „Вашингтон поуст“ е вероятно във всички инциденти да са участвали над 2000 мъже – „чуждестранни граждани“ (в немските медии те фигурират като мъже с „арабски или северноафрикански“ вид), а броят на жените – жертви на техните нападения, е оценен на над 1200 (https://goo.gl/QhY6V3). И в Германия, и в България те провокират дебати за правата на жените в ислямския свят, за насилието от имигранти от Близкия изток и Северна Африка, за неадекватността на немските политики спрямо бежанците. Тези събития специфично довеждат до втвърдяването на отрицателното отношение сред европейците спрямо имигрантите. Както и Петров (2016) отбелязва – реакцията е индикативна за кризата, в която обединена Европа „без граници“ е поставена под въпрос. Освен това показва и страха от културния „друг“, споделен от всички държави, включително и България. Дискурсът на страха е особено силен в българското общество.

Другата голяма контекстуална рамка, в която се очертава образът на бежанците, е **геополитиката: ЕС – Турция – Русия – Сирия**. В нейните рамки статиите засягат всички политически актьори или пък специфичните оси на взаимоотношенията между тях, мотивирани и рамкирани от военните действия в Сирия. Основният контекст, в който се полагат образите на бежанците, е на активните военни действия и последвалото им принудително напускане на дома, но „оптиката" е насочена към геополитическите измерения на ситуацията най-вече по оста Сирия – Турция – ЕС – регион (България и Гърция). В тези статии те често са представени като безлични маси, които се придвижват към европейското пространство и представляват заплаха за неговия суверенитет. Нещо повече, активността, която се забелязва в предходния дискурс, тук липсва, а образът им често е дехуманизиран. В контекста на политическата „игра" те са по-скоро „разменна монета" в сложните междудържавни отношения (Василева 05.03.2020; Киров 2.03.2020; Путин и Ердоган... 5.03.2020; Турция няма... 28.02.2020; Василева 11.03.2020). Фактът, че заради конфликта толкова много хора са разселени, се използва за оказване на натиск от страна на Турция към ЕС и от ЕС към Турция, за да може да се избегне тежестта по настаняването и адаптирането им. Така те са не просто заплаха сами по себе си в религиозния и културния контекст на европейските общества, но и заплаха, която може да се употреби от една или друга страна, за да бъдат обърнати властовите отношения на глобалната политическа сцена.

В текстовете от тази рамка бежанците нямат собствена агентурност, те биват „връщани" и „пускани" през държавни граници. Пасивни и безпомощни, подхвърляни или от обстоятелствата, създадени от големите политически сили, или приемани, или отхвърляни от хората, заели позицията на „силни" представители на „престижните култури", към които те се стремят (нещо, което се отбелязва и в някои от коментарите, напр.: „Дори сами осъзнават, че Европа е желаното място именно защото тях ги няма още там – изнасилвачи, крадци, убийци и мързеливци" – *ВикиСтоилова*; във Василева 7.02.2020).

Последна е емоционалната емпатична линия: **„сред тях има майки с деца"**. Нарекох я така, тъй като самостоятелните статии, които дават алтернатива на предходните „заплашителни" образи, са изключително малко, но в някои от информационните репортажи именно тази фраза връща човешкия образ на бягащите от войната. Той се проявява основно чрез социално приетите за „слаби" актьори – жените и децата.

Единствената статия, която се концентрира около конкретен портрет на сирийци в контекста на военния конфликт, отразява добил популярност през февруари 2020 г. клип на баща и дъщеря му, които се смеят при звука на избухващите бомби. Родителят искал да успокои уплашеното си дете и му обяснил, че това са празнични фойерверки (Ваташка 24.02.2020). Логично реакциите, макар и значително по-малко в сравнение с коментарите, кои-

то получават геополитическите информативни репортажи, са съчувствени и емпатични. Следващия месец „Вести“ проследява щастливото спасение на семейството от Идлиб в бежански лагер в Турция (Ваташка 05.03.2020). В същия ден медията препечатва статия, подготвена от DW, която представлява своеобразен пътепис преживяване на репортер, който проследява сирийски мигрант в Турция по пътя му към границата при Одрин (Василева 05.03.2020). Разказите за ужасните условия, глада и безпомощното състояние на бежанците имат своите контрапунктуални наративни точки, в които репортерът отбелязва и желанието на Мухамед (и неговите приятели) да изпълни своята „германска мечта“. Обществената реакция е силно негативна и критикува либералната политика на Германия, осигуряването на социални помощи за бежанците и поканата на очевидно опасните непознати в уредения европейски свят:

> „Ох направо ще си резна вените толкова съм трогнат. Ама пуснете ги бре хора ние ще работим, те ще получават помощи по-големи от нашите заплати, а в замяна на нашата добрина ще ни спретнат някое атентатче или някое и друго изнасилване, а инак ще си пият чайчето и ще се гъзят по пет пъти на ден в джамията и благодарят на аллах, че има такива благородни хора, живеещи в Европа водени за носа от шепа евреи“ – Ksenofob.
>
> „Аман вече от това „искаме по-добър живот“ и „нямаме пари и умираме от глад“! Това няма нищо общо с бежанци, бягащи от война. Всички искаме по-добър живот и всички спазваме закони и правила в стремежа си към него. От къде на къде тия ще влизат със сила и взлом в районите с по-добър живот, за какви се мислят???“ – ChitatelVesti.

Статия, разказваща за „зверствата на Асад и Русия в Сирия“ – най-малко 18 нападения, извършени върху болници и училища в Сирия от май 2019 г. до февруари 2020 г., отново предизвиква най-вече възмущението на коментаторите (Василева 11.05.2020). За българите фактът, че информацията е базирана на разговори с местни хора, я прави напълно недостоверна.

Изненадващо преобладаващо негативни са реакциите към репортаж, който популяризира каузата на Кремиковския манастир да събира зимни дрехи за деца бежанци (200 деца... 8.11.2020). В реакциите се разчита характерната менталност за преходния период, изразена в реплики като: „И моите също. Затова си стоя в мизерната България и бачкам, за да мога да ги обличам, а не да се измъквам като тях, а после да прося!“ – *Dawnless*; „200 000 българи също се нуждаят! Спешно!“ – *BlackEvery.* В тази рамка отново кристализира неудовлетворението от несъстоятелността на вътрешнодържавната обстановка в контекста на бежанците.

Катализирането и втвърдяването на негативната стереотипизация продължават до самия край на годината, като линията на недоверие в от-

разяването на ужасните условия, в които пребивават бежанците, става все по-стабилна (DW: Мръзнат, болни са... 19.12.2020). Към този момент дори и малкото позитивно отразяване на бежанската криза, способно да изгради човешки образ и да предизвика емпатична реакция, вече е повлияно от дългогодишното натрупване на отрицателни характеристики за бежанците и конфликта като цяло в социалната среда.

Заключителни думи

Образът на бежанците в българските медии е динамичен и се променя непрекъснато спрямо социалната, политическата, културната и икономическата ситуация. В текста видяхме медийното съдържание на един от най-четените информационни сайтове за 2020 г. – Vesti.bg, което групирах в три основни контекстуални рамки, изграждащи определен дискурс относно формирането и отразяването на обществените представи за избягалите от конфликта в Сирия. Те са:

1. **Проблемните спасени** – очертаваща образа на непоколебимите, водени от лични интереси и морално компрометирани бежанци. Те имат активна роля (макар и отново безлични, представени като групи и маси) в обществената среда – бият се, нападат, палят, рушат, безогледно налагат своите културни и религиозни виждания, не уважават манталитета на света, в който всъщност искат да бъдат приети. С това предизвикват негативен отзвук сред българските читатели.
2. **Геополитика: ЕС – Турция – Русия – Сирия** – тази рамка поставя бежанците на световната политическа сцена, която е движена от собствени интереси и където те изпълняват ролята на „коз“ или „разменна монета“. Тук те са неактивни, разчитащи на решенията на политическите елити да бъдат „приети“ или „изпратени“.
3. **„Сред тях има майки с деца“** – най-малобройната група публикации е тази, която би трябвало да провокира положителни, емоционални и емпатични обществени реакции. Тя не постига този ефект отчасти поради разнопосочността на съдържанието си, което включва, и негативно натоварените изразни средства и внушения, характерни и за другите два дискурса, но най-вече заради натрупаната негативна оценка за бежанците, подхранвана от културните рамки, кодирани в българското общество.

Когато коментираме образите на бежанците в България, от особена важност е да се спомене фактът, че основен източник на информация са именно медиите и социалните мрежи. Това се дължи на липса на информация от първа ръка и утвърждава боравенето със стереотипи, остаряла информация и „спомени“. Нещо повече, това води и до разнопосочно отношение. Тен-

денцията е потвърдена от анализите на резултатите от две представителни изследвания – на ВКБООН от 2019 г. и проучването на Института по философия и социология от 2020 г. (ВКБООН 2020). Медийният контент анализ на речта на омразата в интернет, извършен от „Позитив Месинджърс“ няколко години по-рано, пък показва ясна тенденция „към дехуманизация, доминирана от малък обхват негативни аргументи и малко отразяване на възможните положителни аспекти. Негативната аргументация все повече се групира около геополитиката и трафика, както и националната сигурност, обществения ред и благосъстояние“ (Лозанова, Ломева, Войнова, Гъбова 2017: 37). Всичко това остава вярно дори и през 2020 г., когато европейската бежанска криза не представлява твърде голям фактор в българската и европейската информационна среда в контекста на пандемията от КОВИД-19. Към този момент са утвърдени и силно негативните характеристики, свързвани с бежанците, които стават базова конотационна рамка на обществения прочит на техните образи.

Литература

Бой между бежанци в Харманли, един е с опасност за живота (06.10.2020). – *Vesti. bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/gnrKb5w (посетено на 17.04.2021).

България и Турция ще работят заедно за насърчаване на туристическия поток (25.02.2021). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/2nrKvUC (посетено на 17.04.2021).

Василев, Б. (2016). Бежанците, Балканите, медиите. – *Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика.* Достъпно на: https://www.newmedia21.eu/analizi/bezhantsite-balkanite-mediite/ (посетено на 17.07.2021).

Василева, В. (22.01.2020). Десетки убити при въздушни удари в Идлиб, сред жертвите и деца. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/3nrKr0d (посетено на 30.04.2021).

Василева, В. (02.02.2020). Ердоган обеща още мигранти през границите с Европа. – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/8nrLx5C (посетено на 17.04.2021).

Василева, В. (07.02.2020). Бежански натиск: Унгария затвори границата си със Сърбия. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/AnrKVJZ (посетено на 17.04.2021).

Василева, В. (28.02.2020). Борисов: Към момента няма пряка заплаха за България. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/EnrKbiP (посетено на 17.04.2021).

Василева, В. (05.03.2020). Студ, глад, безпомощност... Бежанците на турско-гръцката граница. – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/anrLEqc (посетено на 17.04.2021).

Василева, В. (11.03.2020). Ердоган: 150 хил. бежанци заминаха за Гърция. – *Vesti. bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/mnrLhmD (посетено на 17.04.2021).

Василева, В. (11.05.2020). DW: Доказателства за зверствата на Асад и Русия в Сирия. Очевидци разказват за жестокостите. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/snrLYz9 (посетено на 17.04.2021).

Ваташка, И. (24.02.2020). Когато избухват бомби, те се смеят. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/4nrLApS (посетено на 17.04.2021).

Ваташка, И. (05.03.2020). Тригодишното момиче, което се смее на бомбите, намери убежище. – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/tnrLbU5 (посетено на 17.04.2021).

ВКБООН. (2018). *Нагласите на българското общество към бежанците и хората, търсещи закрила в България – 2017*. Достъпно на: https://cutt.ly/QnrKhxH (посетено на 17.04.2021).

ВКБООН. (2020). *Обществени нагласи към бежанците и хората, търсещи закрила в България* (Доклад и сравнителен анализ на проучванията за 2019 и 2020). Достъпно на: https://cutt.ly/cnrZWj2 (посетено на 17.04.2021).

Галъп интернешънъл. 2016. *Политическият процес и общественото мнение в България през 2015*. Годишен обзор. София: Сиела Норма АД.

Данова, Н. (s/a). Османското време в българските текстове през XIX и XX в. – *Балкански идентичности.* Достъпно на: https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/460-osmanskoto-vreme.html (посетено на 23.04.2021).

Заловиха 12 мигранти, опитали незаконно да напуснат страната ни (06.10. 2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/TnrK6XJ (посетено на 17.04.2021).

Заловиха голяма група нелегални мигранти край Герман (13.10.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/LnrLrKX (посетено на 17.04.2021).

Извънредно положение за четири месеца на остров Лесбос (09.09.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/JnrKfJ1 (посетено на 17.04.2021).

Киров, Н. (02.03.2020). Борисов отива в Турция, заплаха от Русия, Франция: Ще ви помогнем. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/8nrLazT (посетено на 17.04.2021).

Киров, Н. (5.03.2020). Путин и Ердоган се договориха, Турция връща бежанците в Сирия. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/anrLooR (посетено на 17.04.2021).

Лозанова, Д., С. Ломева, С. Войнова, С. Гъбова. 2017. *Медиен контент анализ на речта на омразата в интернет. Национален доклад – България*. Positive Messengers. Достъпен на: https://positivemessengers.net/images/library/pdfs/MCA2.1_BG_bg.pdf (посетено на 29.08.2018).

Мигрантите на Лесбос: „И тук ще гори“ (13.09.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/PnrKuAY (посетено на 17.04.2021).

Монова, Т. 2012. *Новият журнализъм на прехода.* София.

Най-четените български медии в интернет, март 2020. И кой кой е. – *E-vestnik*. 28.03.2020. Достъпно на: https://e-vestnik.bg/32051/nay-chetenite-balgarski-medii-v-internet-mart-2020-i-koy-koy-e/ (посетено на 12.03.2021).

Неменски, Н. (01.03.2020). Камъни и сълзотворен газ на гръцко-турската граница. – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/3nrKBYe (посетено на 17.04.2021).

Неменски, Н. (04.03.2020). Нови сблъсъци на турско-гръцката граница. – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/EnrKNWf (посетено на 17.04.2021).

Неменски, Н. (04.04.2020). Лодка с мигранти се обърна в Дунав, осем са безследно изчезнали. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/9nrK8KC (посетено на 17.04.2021).

Откриха тунел за нелегално влизане на мигранти на унгарско-сръбската граница. 09.06.2020. – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/pnrK4Me (посетено на 17.04.2021).

Петров, М. 2016. Бежанците. Медиен образ и културни проекции. – *Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика*. Достъп-

но на: https://www.newmedia21.eu/analizi/bezhantsite-medien-obraz-i-kulturni-proektsii/ (посетено на 17.07.2018).
Пожар горя в бежанския лагер на о. Самос, подозират умишлен палеж. (11.11.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/znrKMZ6 (посетено на 17.04.2021).
Трети пожар в „Мория“, Гърция изпрати кораби за мигрантите (10.09.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/nnrKppk (посетено на 17.04.2021).
Три гръцки острова се вдигнаха на протест, не искат мигранти (22.01.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/UnrKQfx (посетено на 17.04.2021).
Турция няма да спира бежанци към Европа (28.02.2020). – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/PnrKcSD (посетено на 17.04.2021).
DW: Гърция се огражда и по море. Заради бежанците (30.01.2020). – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/ZnrKHgT (посетено на 17.04.2021).
DW: Мръзнат, болни са, от месеци не са се къпали (19.12.2020). – *Vesti.bg.* Достъпно на: https://cutt.ly/WnrLPi2 (посетено на 17.04.2021).
200 Деца бежанци се нуждаят от зимни дрехи. Вижте как може да дарите на нуждаещите се (08.11.2020). – *Vesti.bg*. Достъпно на: https://cutt.ly/fnrLIKO (посетено на 17.04.2021).
Carvalho, A. 2000. *Discourse analysis and media texts: a critical reading of analytical tools.* Centro de Estudos de Comunicação e Sociedade. Universidade do Minho. Braga: Portugal. Available at: https://cutt.ly/4nrJ6EX (accessed 30.04.2021).
Dimitrescu, D., A. R. N. Ross. 2020. Embedding, quoting, or paraphrasing? Investigating the effects of political leaders' tweets in online news articles: The case of Donald Trump. – *New Media and Society* 00(0): 1-24. Available at: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1461444820920881 (accessed 17.04.2021).
Fargues, F., C. Fandrich. 2012. *Migration after the Arab Spring.* MPC – Migration Policy Centre. Robert Schuman Centre for Advanced Studies. European University Institute. Available at: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/23504/MPCRR-2012-09.pdf?sequence=1 (accessed 17.04. 2021).
Georgiou, M., R. Zaborowski. 2017. *Council of Europe report: Media coverage of the "refugee crisis": A cross - European perspective.* Available at: https://rm.coe.int/1680706b00 (accessed 17.07.2018).
Gould, D. et al. 2004. *Writing Media Analysis.* Communications Consortium Media center. Washington, DC. Available at: http://www.pointk.org/resources/files/gould_media.pdf (accessed 15.04.2021).
Hall, S. 1997. *Representation: Cultural representations and signifying practices.* London, Sage.
Moscovici, S. 1984. The Phenomenon of Social Representations. – In: R. Farr, S. Moscovici (eds.). *Social Representations.* Cambridge, Cambridge University Press.
Operational Portal. 2021. *Mediterranean Situation.* Available at: https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean#_ga=2.97327127.949908654.1523126683-1807715582.1519328261 (accessed 29.04.2021).
Refugee Council of Australia. 2021. *How many refugees are there in the world?* Available at: https://www.refugeecouncil.org.au/how-many-refugees/ (accessed 29.04.2021).
Simons, G. 2016. News and Syria: Creating key media moments in the conflict. – *Cogent Social Sciences* 2 (1).
Top Sites in Bulgaria (By country). *Alexa. An Amazon.com Company*. Available at: https://cutt.ly/onrJ4RA (accessed 23.05.2021).

UNHCR. 2017. *Operational Portal. Refugee Situations. Mediterranean Situation – Statistics*. Available at: https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean#_ga=2.97327127.949908654.1523126683-1807715582.1519328261 (accessed 07.10.2018).

UNHCR. 2018. *Operational Portal. Refugee Situations. Mediterranean Situation – Statistics*. Mid-Year Trends 2017. Available at: https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean#_ga=2.8121458.1707095691.1535734124-2056080880.1535378854 (accessed 07.10.2018).

UNHCR. (s/a). *What is a Refugee?* Available at: shorturl.at/cgmHS (accessed 29.08.2018).

Wenzel, M., M. Zerkowska-Balas. 2017. *Framing Effect of Media Portrayal of Migrants to the European Union. A quasi-experimental test.* Paper Prepared for the ECPR General Conference, Oslo, 6-9 September 2017. Available at: https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/ebaa37aa-b68e-45cc-9b43-f48dc9c20a07.pdf (accessed 17.07.2018).

Yazgan, P., D. E. Utku, I. Sirekci. 2015. Syrian Crisis and Migration. – *Migration Letters* 12 (3): 181-192.

БЪЛГАРИТЕ И БЕЖАНЦИТЕ: ПРЕДСТАВИ И ПРОБЛЕМИ

Мая Келиян

Институт по философия и социология – БАН

mayakeliyan@gmail.com

Абстракт: Представите на българите за бежанците се определят от фактори като страна на произход, причини за миграцията, национална принадлежност, религия и етнос, образование, квалификация, професия, семейно положение, брой деца и възраст на бежанците. България навлиза в цикъл на преход от страна, „изпращаща“ мигранти, към страна, „получаваща“ мигранти, без да е престанала да изпраща нови мигранти, което влияе върху отношението на българите към бежанците. В доклада се анализират резултати от ЕСИ, проведени в рамките на проекта „Бежанците в представите на българите: страхове, разбиране, съпричастност“.

Ключови думи: бежанци, представи за бежанците, изходни фактори в миграцията.

BULGARIANS AND REFUGEES: PERCEPTIONS AND PROBLEMS

Maya Keliyan

Institute of Philosophy and Sociology – BAS

mayakeliyan@gmail.com

Abstract: Bulgarians' perceptions of refugees are determined by factors such as country of origin, reasons for migration, nationality, religion and ethnicity, education, qualifications, occupation, marital status, number of children, and age of refugees. Bulgaria is entering a cycle of transition from the status of a country „sending" migrants to a country „receiving" migrants without having stopped sending new migrants, which affects the attitude of Bulgarians towards refugees. The paper analyzes the results of the empirical sociological surveys conducted within the project "Refugees in the representations of Bulgarians: fears, understanding, empathy".

Keywords: refugees, representations of refugees, initial factors in migration.

Увод

В рамките на проекта „Бежанците в представите на българите: страхове, разбиране, съпричастност“ (2017 – 2021), финансиран от ФНИ – МОН (ДН 15/3 от 11.12.2017 г.), наред с представително количествено ЕСИ е проведено и изследване с използване на качествени методи като дълбочинни интервюта и фокусгрупови дискусии. Получената информация с използването на качествени методи не е представителна и в никакъв случай не се разглежда като такава; но тя позволява задълбочено да се анализират конкретни мнения, да се достигне до причините, довели до тях, да се посочат факторите, които им влияят, както и да се представят решенията на възникналите проблеми, предлагани от страна на респондентите. Според данните от представителното ЕСИ (2020 г.) само една пета от българските граждани някога са се срещали с бежанци и/или се познават с такива, докато повече от три четвърти (76,8 %) посочват, че не са имали подобни контакти. Тези резултати предоставят и част от аргументацията за избора да се анализират данни от споменатото качествено изследване, в което интервюираните лица са имали и имат продължителни, а в някои случаи и ежедневни контакти с бежанци. В настоящия текст се представят и анализират резултати от проведени дълбочинни интервюта с респондентка от София и с представител на НПО, работеща с бежанци на територията на София, както и от фокусгрупова дискусия със служители на тази НПО. Респондентката от София е член на фейсбук групата „Приятели на бежанците“ и като доброволка е обучавала бежанци на български език. Част от служителите на НПО, участващи във фокусгруповата дискусия, са също бежанци, които преди години са се установили в България. Всички интервюта и фокусгрупата са проведени през август 2018 г. в София.

Българите за социалногруповите характеристики на бежанците

По принцип по-голямата част от бежанците, пристигащи в Европа, идват от селски райони и по-малки населени места от Близкия и Средния изток и Африка, предимно от аграрни общества с неразвита икономика, и попадат във високоурбанизирана среда на много по-развити общества, които са със съвсем различна икономическа структура, политическа система, правов ред, култура и ценности. Тези техни социални характеристики, свързани със страната им на произход, са наричани изходни фактори в миграцията и оказват огромно въздействие както върху тяхната интеграция в приемащите ги общества, така и върху отношението на местните хора към тях. Според интервюираните бежанците, които идват в България, не са еднородна маса; те са с различаващи се социалногрупови характеристики и принадлежат към различни социални слоеве. По думите на интервюирана софиянка, помагала на бежанци да учат български език на доброволни начала:

„...те са от различни страни и с различна семейна история, образование... дали е една майка с едно дете и с мъж, с който живее, или е една майка с 6-те си пораснали деца. Това са съвсем различни страти на обществото“.

Отношението на българите към тях до голяма степен се определя от това каква е страната им на произход, поради каква причина са я напуснали, какви са те по национална принадлежност, религия и етнос, какви са образованието, квалификацията, професията, семейното положение и възрастта им, колко големи са семействата им. Според резултатите от проведеното представително ЕСИ повече от една четвърт (25,7 %) от респондентите са на мнение, че пристигащите в България бежанци „бягат от война и се спасяват от преследване“, между една пета и една четвърт (22,3 %) – те „търсят по-добри условия за живот“; според 15,8 % – те „търсят по-добра работа и по-високи доходи“. Според 12,3 % от анкетираните бежанците са напуснали родината си „поради политическа, религиозна, етническа, полова и други видове дискриминация“, а малко под една десета – 9,7 %, посочват, че причината е в желанието „да живеят децата им в по-уредени държави“. В зависимост от причината, поради която са напуснали страната си, според участник във фокусгруповата дискусия те могат да бъдат разграничени на „*бягащи от война*“ и на „*търсещи нова установеност*“, както той назовава икономическите имигранти.

„*Те са търсещи определена установеност, определена установеност в смисъл, значи не бяга от военни действия, казвам мнозинството не бяга от военни действия, с надеждата, че ще утихнат или положението ще се оправи и той би се завърнал. Не, те търсят нова установеност.*“

Според интервюираните респонденти по-голямата част от пристигащите в България са от този тип мигранти. Трагедията на тези хора, предизвикана от заблудата им какъв би могъл да бъде животът им в развитите европейски страни, се описва по следния начин:

„*Най-голямата характеристика при тях е, че тръгват с голяма илюзия, че тръгват и ще намерят пред тях един рай, много пари... че няма нужда да работят много... по-малко и ще има много хубав живот и т.н. След кратък престой те разбират, че това е нереално. Това не е истина, това е само илюзия, да.*“

Докато необразованите и неинформирани имигранти тръгват с илюзорни очаквания към развитите европейски страни, то образованите и квалифицираните „*търсещи нова установеност*“ разчитат на своя образователен и професионален ресурс.

„*Но има и от тях много образовани хора, които са със самочувствие и които си мислят, че където и да отидат, те не възприемат живота така... идеалистично, както казах за слабо образованите. И те са със самочувствие и знаят, че където и да попаднат, те ще намерят своето поприще*.“

Какво според мнението на интервюираните е образователното равнище на идващите у нас бежанци?

„*Мисля, че според нивото на образование се ориентират и към определени държави. И може би в България често не остават хора с високо образование, поне такива са моите впечатления досега*.“

През последните години общото образователно равнище на търсещите убежище в България е значително по-ниско в сравнение с това преди години.

„*Преди идваха кандидати на науките, доктори на науките, дългогодишни преподаватели, инженери, лекари, учители... Сега, напоследък, нивото на грамотност драстично спадна*.“

Какви са професионалните умения на търсещите закрила в България, с какво са се занимавали те, преди да напуснат родните си страни?

„*Повечето, които видяхме, че тука идват, значи, няма лекари и инженери. Има занаятчии... монтьори... занаятчии повечето. Могат да ковát желязо, с дърво да работят или с камък, или да готвят, има добри готвачи. И, общо взето, няма други. Или жените с козметика са се занимавали. Има фризьори много между мъжете се оказа, дори си откриха салони някои от тях, регистираха си едноличен търговец и си направиха салончета. Профилът е повече на занаятчии. В младите хора, които по-специално са имали шанс, специално мъже, защото жени по-трудно, мъжете са учили в университет някъде, те вече говорейки и английски, имат големия шанс така да работят по-нормална работа. Дето се казва, в офис, по-свързна така с умствен труд, в кол-центровете с езиците...*“

Повечето сирийски граждани, потърсили убежище в България, според интервюирана респондентка от НПО, работеща с бежанци, *„са предимно от кюрдски произход“*.

Сирийските кюрди като цяло са нискообразовани, семействата им са големи, обикновено жените не са ходили на училище и нагласите им са, че те трябва да се занимават само с грижите за семейството, докато съпругът работи навън и осигурява прехраната им.

„*(Те) са с много ниско образование, за съжаление. Което представлява и трудност при изучаване на български език и че жените, над*

90 %, почти не желаят и нямат никакво намерение да работят. Те са с такава народопсихология, че само мъжът издържа семейството и нямат такива навици. Те само с домакинска работа и отглеждане на деца са се занимавали и като... Те започват още на 15 – 16 г. да раждат първото дете и всъщност нямат такива трудови навици и това е трудност. Има жени, които, тук-там някоя жена, която е в България, има желание нещо да усвои, но, общо взето, и слава Богу в сферата на услугите. Например козметика или нещо такова или да шие, за да може да си изкарва труда... Т.е. идвайки с тези нагласи, тука е много трудно да преосмислят, че животът тук е организиран по друг начин и че само ако единият работи, парите въобще не стигат.“

Патриархалните ценности и разбирания за ролята на мъжа и на жената в семейството и за участието им в системата на обществения труд възпрепятстват интеграцията им в приемащите ги общества.

„*И с тия нагласи в една европейска държава е доста трудно и разчитат, че ще има социални помощи. Те и затова отиват главно към Германия и Швеция, където има големи общности, помагат си, заедно отглеждат деца...*“

За разлика от жените, следващи традицията да са единствено съпруги, майки и домакини, без да се работят извън дома, то:

„*Младите мъже, общо взето, търсят да си намерят някаква работа, за да изкарват пари, и те също търсят по-добре платена работа и предпочитат към Западна Европа, в някоя държава и там, където има общности големи. Търсят общностите.*“

Религиозността им е много ниска:

„*не са толкова религиозни, много по-свободомислещи са, да, това си е била светска държава и специално кюрдите... Хвърлят забрадките жените, тръгват със светски дрехи...*“

На второ място по численост след сирийците бежанци, идващи у нас, са иракчаните.

„*Иракчаните, те са по-така... по-образовани са иракчаните, които идват, повечето са завършили поне гимназия, и мъже. и жени... Има и кюрди, има и не-кюрди – араби, мъже и жени са. И при тях, така, битува нагласата, че мъжът издържа семейството.*“

Макар и много по-образовани от сирийците, идващите *у* нас бежанци от Ирак споделят същите патриархални ценности за ролята на мъжа и жената в семейството и за включването им в системата на обществения труд. Съвсем

различни от сирийците и иракчаните са пристигащите от Афганистан, търсещи бежански статут у нас.

„*...афганистанците са най-малко семейства, много повече са сами мъже. И да ви кажа, колкото и странно да им звучи на някои, афганистанците най-бързо си намират работа, най-целеустремени са, искат да учат език и искат да се интегрират, просто полагат големи усилия. Те също предпочитат друга държава, но ако останат тука, търсят си работа, искат да изкарат пари, да си стъпят на краката, да изпратят пари вкъщи, да учат български и така. И да продължават напред... като цяло. А има и образовани момчета афганистанци, с прекрасен английски, работили са там за американски формирования... Намериха си веднага работа в кол-центрове, защото те говорят по няколко езика.*“

Подобни мнения за имигрантите от Афганистан споделят и други интервюирани, като всички посочват по-високото им образование като фактор, който, от една страна, благоприятства интеграцията им и, от друга страна, създава условия за формиране на положително отношение у българите към тях.

„*И понеже и тя, и мъжът ѝ са много добре образовани, сигурна съм, че ще се впишат много добре тук. И те ще бъдат един пример за абсолютно адекватна интеграция на хора, за които ще бъде много голямо насилие някой да каже за тях, че са лош примес за нашето общество. Едни грамотни, интелигентни хора от друга култура. И какво ще ни навредят? Ще имаме шанс да знаем повече за Афганистан...*“

Доброто образование и владеенето на чужди езици се приемат като условие, което премахва различията между бежанците и населението на страните, които ги приемат, защото образованието е предпоставка за споделяне на общи ценности, нагласи, отношение към труда, желание за професионална реализация и кариерно израстване и т.н.

„*Примерно афганистанката, която е високообразована, тя има потенциал да се издигне, където отиде да работи, защото е много амбициозна, каквато аз, например не съм... Тя никога няма да отиде на първата работа...*“

Бежанците, идващи от Иран:

„*...са много малко, само няколко семейства. Там е много трудно да се каже, те стоят много по-настрана, те не искат да се смесват с другите... Да, на тях им е по-трудно, много им се струва зле в България всичко, не им се стои тука, гледат първа възможност ако може да мръднат нанякъде, почти няма, иранците не се задържат тук.*

От малкото, които остават, имахме една млада двойка и двамата говореха прекрасен английски и с фарси и си намериха работа в кол-център веднага“.

Бежанците, демографските проблеми и пазарът на труда в България

След започването на мигрантската криза от 2014 г. България навлиза в цикъл на промяна на т.нар. мигрантски баланс: става дума за преход от статус на страна, „изпращаща“ мигранти, към статус на страна, „получаваща“ мигранти. Този преход от изпращаща към приемаща мигранти страна, без да е престанала да изпраща нови мигранти, поставя България в особена социално-демографска и културна ситуация и влияе силно върху отношението на българите към бежанците. В повечето случаи въздействието е негативно, но в някои случаи описаният преход се използва като потвърждение на разбирането, че страната ни трябва да приема имигранти, за да компенсира загубата на работна ръка, емигрираща от страната. Това мнение се споделя от респондентката от София, член на фейсбук групата „Приятели на бежанците“, която е обучавала на доброволни начала бежанци на български език. Според нея те биха могли да бъдат част от решението на демографските проблеми и на недостига на работна ръка у нас, но засега не са създадени подходящи условия за това поради незаинтересоваността на институциите. Засега единствено бизнесът наема бежанци, защото следва икономическите си интереси да си осигури евтина работна ръка и да спести от данъци, защото ги наема без трудови договори.

„*Мислиш си, че държавата е грижовна, че институциите са здрави, но те всъщност са безразлични и изобщо не са визионери. Единствено бизнесът е този, който схваща тенденциите, защото той болезнено ги усеща по джоба си, а бизнесът се интересува от джоба си. И бизнесът е този, който ще даде шанс, според мен, на всякакви чужденци в България.*“

Трудът на бежанците е нископлатен, но те приемат тази работа, защото нямат друга възможност поради ниското си образование и квалификация.

„*И непрекъснато се казва, че нямаме работна ръка. А това е работна ръка... човек, който е дошъл и трябва да изкара и за наема си, и за хляба си, това е работна ръка, и то такава, каквато ние не искаме да бъдем. Тази жена, която познавам и която е ниско образована, тя какво работи? Намерила си е, беше си намерила работа в някакъв склад на Военна рампа, в склад за дрехи втора употреба. Докарват дрехите отнякъде на огромни купове и тя ги сортира, сгъва, разгъва, подрежда, това е ръчен труд и за това тя получава 20 лв.*“

Икономическите интереси на работодателите в България според цитираното мнение са водещи в поведението на бизнеса, но този вид наемни отношения са свързани с неформалната икономика, защото са без трудови договори. Поради това други интервюирани споделят, че наемането без трудови договори е във вреда не само на обществото, но и на самите бежанци:

„*...те по принцип гледат по-лесния вариант да си намерят (работа) при, при, как се казва – сънародник. По дюнерите, нали, по такива места, те си обикалят... без договори, нали. Ние им говорим: „Недейте, нали без договори, не сте защитени“, ама те...*“.

Липсата на социални осигуровки в сивия сектор лишава бежанците от право на пенсия.

„*...че после ще се сетиш един ден за пенсия, па няма пенсия... Защото имаме бежанци, които вече се пенсионираха, ама нямат години и трябва да докарат до 70 за тази по старост...*“

Как се отнасят българите към бежанците

Под една пета (19,7 %) от анкетираните в представителното ЕСИ посочват, че изпитват недоверие към бежанците, докато 16,4 % се отнасят към тях със съпричастност, съчувствие и състрадание. Според споделеното от 14,9 % от респондентите те се отнасят към бежанците „като към всеки друг човек“. Опцията „отнасям се към бежанците с разбиране“ са избрали 13,8 % и едва под една десета – 9,5 %, са посочили, че изпитват „страх“ от последните. Оказва се, че под половината от изследваните – 45,1 %, са посочили някаква форма на положително отношение към мигрантите, докато негативни нагласи са споделили 29,2 %. Отношението на българите към бежанците според интервюирана софиянка, преподавала доброволно български език на имигранти, е резултат от начина, по който ние възприемаме собствената си държава и се отнасяме към нея и институциите ѝ.

„*Мисля, че защото хората не си харесват държавата и институциите и търсят някаква външна причина за това, за да насочат към нея гнева си и недоволството си.*“

Според интервюирана служителка от НПО, работеща с бежанци, някои българи могат да се отнасят неодобрително към бежанците, но след установяване на контакти с последните променят мнението си и започват да ги приемат.

„*...смея да твърдя, че в България много малко са били случаите, не повече от 10 %, при които при първоначално негативно отнасящи се българи (към бежанците) остават докрай негативно настроени...*“

Тя дава пример с първоначалното неодобрение на жители на Харманли децата им да учат в едно училище с децата на бежанците, но след като се опознали, страховете изчезнали.

Участник във фокусгруповата дискусия разграничава отношението на българите към „*бягащите от непосредствена военна опасност*“ и към тези, които преминават през България и продължават към Западна Европа като „*търсещи нова установеност*“. Според него трудностите, с които се сблъскват в ежедневието си българите, са много повече от тези на бежанците.

> „*По мое мнение, екзотично казано, но смея да твърдя, че българинът има по-големи и повече проблеми от по-голямата част от търсещите закрила, които преминават през България.*“

Трудният живот и икономическите несгоди на българите определено влияят върху отношението им към имигрантите.

Заключение

Изходните фактори на миграцията, като например образование, трудови нагласи на жените за участие в системата на обществения труд, затрудняват интеграцията на бежанците в България. Повечето от бежанците, пристигащи в България през последните няколко години, не са „*бягащи от непосредствена военна опасност*“, а са „*търсещи нова установеност*“. Това определя, от една страна, отношението на част от българите към тях, а от друга страна, е фактор, който насочва бежанците да търсят възможности да напуснат страната ни и да продължат към развитите европейски страни, където се надяват да получат мечтания от тях висок жизнен стандарт. Интервюираните споделят, че по-голяма част от българите съчувстват на тези, които бягат от война, но не и на „*търсещите нова установеност*“. В крайна сметка се оказва, че бежанците не са тръгнали с цел да се установяват в България, българите в по-голямата си част не желаят бежанци, които са икономически имигранти, а последните не искат да бъдат в България.

В крайна сметка изводът, който може да се направи, е, че отношението на българите към бежанците е проекция и резултат от социално-икономическото състояние и развитие на обществото ни, от проблемите, пред които самите ние сме изправени, от цялостната социокултурна атмосфера, в която живеем.

КОНСЕРВАТИВНИ НАГЛАСИ И ОТНОШЕНИЕ КЪМ ИМИГРАНТИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Мартин Константинов

Институт по философия и социология – БАН

martin.konstantinov@gmail.com

Абстракт: Настоящата публикация представя резултатите от две емпирични изследвания, посветени на връзката между базовите индивидуални ценности и политическата ориентация на гражданите, от една страна, и тяхното отношение към имигрантите, от друга. Използван е авторски тристепенен модел за определяне на идейно-политическата ориентация на гражданите в страните от Източна Европа като функция от основните индивидуални ценности през посредничеството на политическите ценности. Резултатите до голяма степен потвърждават изходните хипотези за наличието на връзка между някои от ценностните категории от теоретичния модел на Шварц и отношението към имигрантите и свидетелстват за наличието на консервативно-традиционалистки ценностен комплекс, обвързан с отрицателно отношение към имигрантите.

Ключови думи: ценности, идейно-политическа ориентация, политически ценности, консервативни нагласи, имиграция.

CONSERVATIVE POLITICAL ORIENTATION AND ATTITUDES TO IMMIGRANTS IN BULGARIA

Martin Konstantinov

Institute of Philosophy and Sociology – BAS

martin.konstantinov@gmail.com

Abstract: This publication presents the results of two empirical studies on the relationship between basic individual values and the political orientation of citizens, on the one hand, and their attitudes towards immigrants, on the other. A three-level model was used to determine Eastern European citizens' ideological and political orientation as a function of their basic individual values through the mediation of core political values. The results largely confirm the initial hypotheses about the existence of a correlation between some of the

value categories of Schwartz's theoretical model and views on immigration and testify to the presence of a conservative-traditionalist value complex associated with negative attitudes towards immigrants.

Keywords: values, ideological orientation, core political values, conservative attitudes, immigration.

Увод

Въпреки засиления интерес към въпросите на имиграцията в контекста на скорошните бежански вълни към Европа и в частност към България в българската научна литература към този момент липсват систематични изследвания на връзката между базовите индивидуални ценности и политическата ориентация на гражданите, от една страна, и тяхното отношение към имиграцията, от друга. Както пред изследователите, така и пред политиците в европейските страни стои фундаменталният въпрос кои са основните детерминанти на индивидуалните нагласи спрямо имиграцията. Съществуват две основни групи теории, които се опитват да дадат отговор на този въпрос: „рационални", изтъкващи материалните интереси като основен източник на нагласи спрямо имигрантите[1], и „символни", които приемат за такъв източник културалните фактори и идентичностите. Поставяйки акцента върху едната или другата мотивационна база, двата типа теории пораждат различаващи се хипотези за ролята на факторите и за взаимодействието между тях при оформяне на общественото мнение както на индивидуално, така и на държавно ниво. Въпреки че ролята на икономическите и социодемографските детерминанти при отношението към имиграцията не може да бъде подценявана, редица съвременни изследвания в европейските страни показват, че културалните и ценностните предразположения предсказват в по-голяма степен враждебността към имигрантите, отколкото социално-икономическите условия в дадена страна (Sides, Citrin 2007; Semyonov, Raijman, Gorodzeisky 2006). С цел да се провери валидността на тези наблюдения и за българските условия, както и да се поставят възгледите по отношение на имиграцията в по-общия контекст на идейно-политическата ориентация на гражданите, беше създаден и емпирично проверен на терен релевантен за съвременните български условия авторски модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите индивидуални ценности през посредничеството на политическите.

---

[1] Наложилото се в публичното пространство понятие „бежанци" за назоваване на масово пристигащите от Близкия и Средния изток и Африка е неточно предвид липсата на информация дали те отговарят на посочените в Женевската конвенция от 1951 г. условия за получаване на съответния статут (Мантарова 2018). Поради тази причина използвам по-общия термин имигранти.

Концептуална рамка на изследването

За Съединените щати и западните страни съществува консенсус, че поддръжниците на дясната идеология споделят обща група от консервативни убеждения, характеризираща се със съпротива към промяната (традиционализъм) и приемане на неравенството (Duckitt 2001; Jost et al. 2003; Thorisdottir et al. 2007). От своя страна лявата ориентация в западния свят се свързва с либерални нагласи като непредубеденост, ментална гъвкавост и егалитарни убеждения както в социален, така и в икономически план (Jost et al. 2003). В общества с различен исторически път обаче зависимостите и отношенията между съпротивата към промяна, приемането на неравенството и лявата или дясната политическа ориентация често се различават значително в сравнение със западните държави (Greenberg, Jonas 2003). Така например за България приемането на неравенството корелира с дясна ориентация, но съпротивата към промяна – с лява (Aspelund, Lindeman, Verkasalo 2013). Подобни изследвания затвърждават изводите за статистическата независимост на социалното и икономическото измерение на идеологията (Zaller 1992), както и за наличието на културални (социални) и икономически форми на консерватизъм и либерализъм (Johnson, Tamney 2001; Van Hiel, Pandelaere, Duriez 2004). Нещо повече, изследване, проведено в 99 страни, свидетелства не просто за това, че класическата организация на нагласите ляво – дясно се среща рядко, но и че най-често социалните (културалните) и икономическите нагласи корелират отрицателно помежду си (Malka, Lelkes, Soto 2017).

Тези съображения, както и необходимостта от терминологична яснота налагат в теоретичния модел, изготвен за нуждите на настоящото изследване в българските условия, либерализмът и консерватизмът да се приемат за обобщени идеологически категории, отнасящи се единствено до социалната, а лявото и дясното – изключително до икономическата сфера. В предлаганата концептуализация всяка от идеологическите категории представлява набор от политически ценности, характеризиращи се с относително противоположно мотивационно съдържание и социално-политически цели спрямо своя антагонист в рамките на двете биполярни димензии ляво – дясно и консерватизъм – либерализъм. С разделянето на социалните от икономически аспекти на либерализма и консерватизма се избягват терминологичните неудобства, които еволюцията на тези идеологии поставя, а именно фактът, че в определени периоди те са отразявали различни комбинации от идеали, отнасящи се до икономическата и социалната сфера, и с времето разликите между класическите либерални и консервативни идеи и тези, изповядвани днес, са нараснали значително (Caprara, Vecchione 2018).

Настоящото изследване се фокусира върху фундаменталните политически ценности (Core political values), като ключова теоретична конструкция при анализа на източниците на политически нагласи и формирането на пред-

почитания към определени политики в рамките на йерархично структурираната система от убеждения на индивидите. Фундаменталните политически ценности (по-надолу съкратено политически ценности) представляват всеобхватни нормативни принципи и убеждения за управлението на държавата, правата и задълженията на гражданите. Те улесняват заемането на позиция по конкретни политически въпроси и служат като обобщени отправни точки в иначе сложната и объркваща сфера на политиката и идеологията (McCann 1997). Сходно е виждането и на Конверс, за когото политическите ценности са „…вид спойка, която свързва много на брой конкретни нагласи и убеждения“ (Converse 1964: 211) и в определена степен им придава структура, свързаност и консистентност (Feldman 1988).

Шварц и колеги са сред най-последователните изследователи на темата за отношенията между индивидуалните и политическите ценности през последните 20 години. Според тях първите са по-абстрактни и фундаментални от политическите ценности, които могат да бъдат смятани за тяхно изражение в полето на политиката. Индивидуалните ценности организират и структурират политическите – хората се ориентират към идеологии или политики, които ще съдействат за постигането на личните им съкровени ценности (Schwartz, Caprara, Vecchione 2010**)**. За разлика от индивидуалните ценности, политическите нямат приложение извън сферата на политиката. Те обикновено се измерват чрез съгласието или несъгласието на индивида с определени политики. Според авторите съществува каузална йерархия от базовите личностни черти и ценности, през политическите ценности, към идеологията, обективирана в гласуване за определена политическа сила (фиг. 1).

Фигура 1. Зависимост на идейно-политическите нагласи от личностните черти и ценностите (Caprara, Vecchione 2018)

Шварц и колеги обобщават различните типологии и посочват шест политически ценности, които тестват емпирично (Schwartz, Caprara, Vecchione 2010**)**. За целите на настоящото емпирично изследване използвам тяхната класификация с известни модификации в броя и обхвата на ценностите, налагани от българската специфика: сигурност, законност и ред, етатизъм, национализъм, традиционализъм, граждански права и свободи, социален прогресивизъм, равенство, свободно предприемачество/минимална държава.

Предлаганата концептуализация се основава на тристепенен модел на идеологическата ориентация на индивида като функция от базовите инди-

видуални ценности през посредничеството на политическите. В този модел консерватизмът и либерализмът се приемат за обобщени идеологически категории, представящи идеологическата ориентация на индивида в социалната сфера, а лявото и дясното – в икономическата. Всяка от обобщените идеологически категории се изгражда от политически ценности, които на свой ред представляват политически израз на базовите индивидуални ценности (табл. 1). Тази структурна схема на идеологическата ориентация може да бъде продължена и конкретизирана с изброяване на индивидуални ценностни категории от моделите на Шварц и Хофстеде, които детерминират всяка от посочените политически ценности, но поради липса на представителни емпирични данни за България на този етап подобна категоризация ще бъде повече или по-малко спекулативна.

Таблица 1. Схематично представяне на концептуалния модел на изследването

Сфера	**Социална**						**Икономическа**	
Обобщена идеологическа категория	**Консерватизъм**				**Либерализъм**		**Ляво**	**Дясно**
Политическа ценност	Сигуност, законност и ред	Етатизъм	Етнически национализъм	Традиционализъм	Граждански права и свободи	Социален прогресивизъм	Равенство	Свободно предприемачество
БАЗОВИ ИНДИВИДУАЛНИ ЦЕННОСТИ								

Консерватизмът в използваната концептуализация е идеологически конструкт с широк обхват, включващ четири обособени политически ценности, насочени най-общо към съхраняване на установения и познат социален ред. Освен изконните за тази идеология ценности като сигурност, традиционализъм и национализъм, в разработения модел се включва и етатизмът, който отразява консервативния за българските условия стремеж към силна държава, която да се грижи за благополучието на своите граждани („държава бавачка“ – nanny state). За разлика от съвременните западни страни, в които етатизмът се приема за ляво-либерална ценност, за гражданите на източноевропейските страни (независимо дали го изповядват или не) той е израз както на консервативна тенденция за съхранение придобивките на социалната държава, държавния контрол върху икономиката и социалната сфера и сигурността от времето на социализма, така и на опит за противостоене на съвременните тенденции за отслабване на националните държави под натиска на международния капитал и наднационални структури.

Изброените базови консервативни убеждения се обективират в следните по-значими политически ценности, формиращи консервативни нагласи по актуални съвременни политически теми (Everett 2013; Scruton 1982):

- **Традиционализъм**: поддръжка на традиционните народни, религиозни и семейни ценности, обичаи и култура; по-голяма роля на религията и традицията в обществения живот; защита на традиционното семейство между мъж и жена (категорично неприемане на еднополовите бракове); съпротива срещу свободните и достъпни аборти;
- **Ред, законност и сигурност**: акцент върху националната сигурност и вътрешния ред в държавата – подкрепа за силни военни и полицейски органи; подкрепа за политики за ограничаване на имиграцията – имигрантите се приемат като заплаха за сигурността, работните места и социалния ред;
- **Национализъм**: като проявление на консервативните идеологии (Тодоров 2012);
- **Етатизъм**: Към набора от консервативни политически ценности в България се добавя и етатизмът, разбиран като подкрепа за засилен контрол на държавата върху социалната и/или икономическата сфера. Въпреки отъждествяването от страна на автори като Аренд и Ранд между етатизма и авторитаризма в концепуалния модел на настоящото изследване двете понятия са разграничени. Етатизмът се възприема като политическа ценност или доктрина за разлика от авторитаризма, който визира конкретна форма на управление.

В предлаганата теоретизация обобщената идеологическа категория либерализъм се изгражда от две основни групи взаимосвързани политически ценности:

- **Граждански права и свободи** (Schwartz, Caprara, Vecchione 2010): защита на правата на малцинствата; върховенство на индивидуалните права над колективните интереси; безусловна подкрепа за свободата на словото и всички останали права и свободи, свързвани с демократичната форма на управление;
- **Социален прогресивизъм** със съдържание, приблизително противоположно на това на ценността традиционализъм: акцент върху индивидуалната свобода от обвързващите норми на религията и традицията; егалитаризъм; подкрепа за нетрадиционни семейни форми; защита правата на имигрантите – те обогатяват културата на приемащата страна и не се възприемат като заплаха; безусловно право на аборт.

Емпирични изследвания на идеологическите и психологическите детерминанти на отношението към имигрантите

Предлаганият нов концептуален модел за определяне идейно-политическата ориентация на българските граждани беше подложен на емпирична проверка в рамките на два изследователски проекта, проведени в края на

2017 и началото на 2018 г. от изследователски екипи на Института за изследване на обществата и знанието при БАН (преименуван впоследствие на Институт по философия и социология). В рамките на двете емпирични социологически изследвания заедно с други изследователски въпроси беше проучвана и връзката между ценностната ориентация и отношението към имигрантите.

Изследване 1. Национално представително емпирично социологическо изследване „Социални аспекти на съвременните миграционни процеси“. То е проведено с двустепенна гнездова извадка от 800 души; използваните данни са претеглени по пол и възраст.

Изследване 2. „Ценности и идейно-политическа ориентация: връзки и зависимости“ – изследователски проект на автора, целящ да установи чрез дълбочинни интервюта с членове на български политически партии зависимостта на политическата им ориентация от техните ценностни приоритети. Изследването използва емпиричен инструментариум, интегриращ въпросника за базовите индивидуални ценности на Шварц PVQ 21 (Schwartz, Bardi 2001) с въпроси за някои от ценностните категории на Хофстеде, както и авторски въпросник за политическите ценности и идеологическата ориентация. Проведени са 107 интервюта с членове на леви, десни, националистически и либерални партии в 8 области на страната.

Резултати

Изследване 1. При подготовката на проведеното в рамките на проекта емпирично социологическо изследване бяха подложени на проверка две основни хипотези за връзката между ценностите от модела на Шварц (Schwartz 1992) и отношението към имигрантите:

- Ценностите на себепреодоляването (универсализъм и в по-малка степен доброжелателност) са свързани с по-високи нива на приемане на имигрантите и загриженост за техните права. Хората, за които тези ценности представляват приоритет, също така изразяват по-малко страхове, свързани с присъствието им, и са по-малко склонни да проявяват етнически предразсъдъци, съпротива срещу имигрантите и етническа дистанция;
- Ценностните категории от дименсията запазване (конформност, традиция и сигурност) проявяват силна корелация със съпротивата срещу имигрантите, страховете от присъствието им и етническата дистанция.

За да се установи наличие или липса на връзка между ценностите и отношението към имигрантите, бяха съпоставени отговорите на въпросите за ценностните категории сигурност, традиция, себенасоченост и универсализъм с мненията на респондентите по различни въпроси относно имиграци-

ята. Представителното изследване до голяма степен потвърждава изходните хипотези за някои от ценностните категории на Шварц. Българските граждани, които отдават голямо значение на сигурността, са много по-склонни да проявяват съпротива срещу имигрантите и етническа дистанция. Колкото по-значима е сигурността като ценностен приоритет, толкова респондентите са по-склонни да подкрепят рестриктивна имиграционна политика на затворени граници за недопускане на никакви имигранти в страната и по-малко склонни да приемат имигрант за член от семейството.

Резултатите показват още, че традицията – друга ценностна категория, чиято основна мотивационна цел е запазването на съществуващото положение, също е свързана с ясно изразена съпротива срещу имигрантите. Колкото по-голямо значение има традицията като ценност, толкова по-малка е подкрепата за политика на отворени граници и приемане в страната на всички желаещи. От друга страна, ценностите на универсализма са в значима корелация с по-малката етническа дистанция.

Емпиричните данни свидетелстват и за една зависимост, за която се срещат оскъдни сведения в литературата, посветена на изследванията на ценностите и имиграцията, а именно находката, че ценностната категория себенасоченост се свързва с по-малка етническа дистанция. Очевидно в България хората, за които творчеството и свободата на мисълта представляват ценностен приоритет, изпитват по-малко страхове, свързани с присъствието на имигранти (Константинов 2018).

Резултатите от изследването кореспондират с данните, получени от редица международни проучвания, и се вписват в общ модел на отношения между ценности и нагласи към имигрантите, при който консервативните ценности на запазването (сигурност, конформност и традиция) корелират отрицателно с приемането на имигрантите и имиграцията, а ценностите на себепреодоляването (универсализъм и доброжелателност) показват положителна корелация в различни държави и контексти (Davidov et al. 2008; Vala, Costa-Lopes 2010).

Изследване 2. Във въпросника за изследването са включени няколко основни групи въпроси за имиграцията, които целят да установят как респондентите оценяват нейното въздействие върху различни сфери от обществения живот и до каква степен смятат имигрантите за заплаха. На емпирична проверка е подложена хипотезата, че в България поддръжниците на леви политически формации имат по-скоро консервативни, традиционалистки и дори националистически разбирания по отношение на социалната сфера, докато тези на десните партии демонстрират либерални нагласи в социален план – подкрепа за правата и свободите на имигранти и малцинства, предимство на индивидуалните права пред държавните интереси, отрицание на национализма и др.

Анализът на данните до голяма степен потвърждава тази хипотеза. Според резултатите членовете на десните и либералните партии изразяват

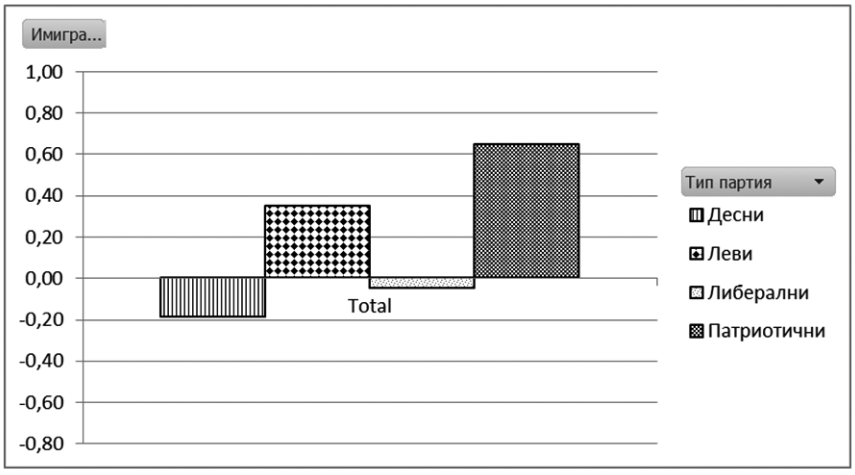

Фигура 2. Партийна принадлежност и отрицателно отношение към имигрантите – обобщени резултати[2]

по-скоро неутрално отношение към имигрантите, като усещането за заплаха при тях е по-слабо. Най-отрицателни са нагласите към имигрантите на националистите, следвани от левите (фиг. 2).

В най-голяма степен имигрантите са смятани за заплаха за сигурността (изключение тук правят само десните, които по-скоро не ги възприемат за такава). Особено ясно изразени са опасенията при националистите, които с почти пълно единодушие подкрепят това твърдение. Много от тях се обявяват решително в полза на драстични мерки като затваряне на границите и смятат за правилна политиката по отношение на имиграцията на унгарския министър-председател Орбан. Левите до голяма степен споделят страховете на националистите, като двете групи се обединяват в общ консервативен идеен блок с известни разлики само в интензитета на мненията. Либералният блок отново се състои от десните и либералите, при които се срещат както опасения по отношение на имигрантите, така и мнения в полза на тезата, че те не представляват особена заплаха.

В най-малка степен имигрантите са приемани като заплаха за работните места. Респондентите изтъкват три основни аргумента, когато омаловажават заплахата: 1. „Днешните имигранти са неквалифицирани и не могат да бъдат конкуренция на българите на пазара на труда“; 2. „Целта на имигрантите е Западна Европа и те нямат намерение да остават тук“ и 3. „Българската икономика и без това страда от липса на работна ръка и има работа за

[2] Поради формулировката на въпросите положителните резултати на националисти и леви свидетелстват за отрицателното им отношение към имиграцията.

всеки, който желае да работи“. Въпреки тези аргументи консервативната ос леви – националисти отново в по-голямата си част приема, че имиграцията крие рискове за работните места на българите.

Единствено сред десните се срещат и положителни отговори на въпроса, дали имигрантите обогатяват културата ни, като становищата на членовете на десните партии се уравновесяват и отношението им бележи съвсем ниски положителни стойности. Най-силно несъгласие с това твърдение изтъкват представителите на националистическите партии. Показателно е, че дори либералите в по-голямата си част не са съгласни с тази теза, присъединявайки се към консервативните оценки на левите и националистите.

Въпреки че малцина от либералите приемат имиграцията като явление, което по някакъв начин обогатява традиционната българска култура, също толкова малък процент от тях ги смятат за заплаха. Така по отношение на заплахата за културата ни четирите типа партии се разделят в двата познати блока – либерален и консервативен, като, както и при останалите въпроси, интензитетът на опасенията при консерваторите е много висок и мнозинството от мненията за имиграцията са негативни. В същото време при либералите и десните се среща много по-широка палитра от мнения, което приближава резултатите до неутралните стойности.

Трябва да се отбележи и въздействието на един демографски фактор, а именно възрастта на респондентите – по-възрастните проявяват по-голяма етническа дистанция в сравнение с младите независимо от партийната си принадлежност. Изключение тук правят националистите, при които антиимигрантските нагласи са повсеместни.

Резултатите от изследването сочат ясни разделителни линии в отношението към имигрантите, основани на партийната принадлежност. Прави впечатленията обаче, че позициите не са твърде раздалечени – сред членовете на всяка от партиите (с изключение на националистите) се срещат както последователни противници на имиграцията, така и хора, за които тя не представлява толкова сериозен проблем. Важно е да се отбележи обаче, че дори при десните и либералите липсата на усещане за заплаха не води априори до положително отношение и активна подкрепа за процеса на имиграция към страната. В случая липсва и проактивната позиция в защита на правата на новодошлите, характерна за социалните прогресисти на Запад. Вместо това при активистите от либералния блок се наблюдават мнения, при които умерените опасения до известна степен се неутрализират от толерантното и хуманно отношение, породени от представата, че „…бежанците не идват тук от добро“.

Направената статистическа обработка на данните също потвърждава заключението за наличието на консервативно-традиционалистки ценностен комплекс – установява се статистически значима линейна зависимост между политическите ценности на традиционализма, етатизма и национализма, от една страна, и отрицателното отношение към имигрантите, от друга.

Заключение

Интервютата с членове на български политически партии демонстрират значението на идейно-политическата ориентация и партийната принадлежност за оформянето на нагласите към имиграцията. В съответствие с теорията за символната политика образът на имигранта като политически символ активира латентни политически ценности и поражда противоположни емоционални нагласи сред представителите, от една страна, на десните и либералните партии, които акцентират върху необходимостта от хуманно отношение към имигрантите и омаловажават заплахата за сигурността, културата и работните места в страната. От друга страна, сред левите и националистическите организации, при които консервативната политическа ориентация е ясно изразена, този образ поражда усещане за заплаха и стремеж към етническо изключване.

Проведените изследвания свидетелстват за ключовата роля на индивидуалните ценностни приоритети при формирането на идейно-политическите убеждения и нагласите спрямо имиграцията в България. Ясно се очертава разделението на респондентите в два основни ценностно-идеологически комплекса – консервативно-традиционалистки и либерален. Гражданите, отдаващи предпочитание на индивидуални ценностни категории като традиция и сигурност, са много по-склонни да изповядват политическите ценности от консервативния спектър (традиционализъм, ред, законност и сигурност, национализъм и етатизъм), да възприемат имигрантите като заплаха и да подкрепят политики, насочени към недопускането им на територията на страната и ограничаването на интеграцията им в българското общество.

Литература

Константинов, М. 2018. Ценности и отношение към имигрантите. – В: Мантарова, А. (съст.). *Принудителната миграция: регионални и национални измерения на глобален проблем*. София, Авангард Прима.

Мантарова, А. 2018. Бежанският проблем в България: ситуация и обществени нагласи. – В: Мантарова, А. (съст.). *Принудителната миграция: регионални и национални измерения на глобален проблем*. София, Авангард Прима.

Тодоров, А. 2012. Елементи на политиката. Трактат върху политическото. София, НБУ.

Aspelund, A., M. Lindeman, M. Verkasalo. 2013. Political conservatism and left–right orientation in 28 Eastern and Western European countries. – *Political Psychology*, 34 (3), 409–417.

Caprara, G., M. Vecchione. 2018. On the left and right ideological divide: historical accounts and contemporary perspectives. – *Advances in Political Psychology*, 39, 49–83.

Converse, P. 1964. The nature of belief systems in mass publics. – In: Apter, D. (ed.). *Ideology and Discontent.* New York: Free Press, 206–261.

Davidov, E., P. Schmidt, S. Schwartz. 2008. Bringing Values Back. The Adequacy of the European Social Survey to Measure Values in 20 Countries. – *Public Opinion Quarterly*, 72 (3), 420–445.

Duckitt, J. 2001. A cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. – In: Zanna, M. (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*. San Diego, CA, Academic Press, 41–113.

Everett, J. 2013. The 12 Item Social and Economic Conservatism Scale (SECS). – *PLoS ONE* 8(12). doi: 10.1371/journal.pone.0082131

Feldman, S. 2003. Values, ideology, and structure of political attitudes. – In: Sears D., L. Huddy, R. Jervis (eds.). *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York, Oxford Universty Press, 477–508.

Greenberg, J., E. Jonas. 2003. Psychological motives and political orientation – the left, the right, and the rigid: comment on Jost et al. 2003. – *Psychology Bulletin*, 129, 376–382.

Johnson, S., J. Tamney. 2001. Social Traditionalism and Economic Conservatism: Two Conservative Political Ideologies in the United States. – *Journal of Social Psychology*, 141, 233–243.

Jost, J., J. Glaser, A. Kruglanski, F. Sulloway. 2003. Political conservatism as motivated social cognition. – *Psychology Bulletin*, 129, 339–375.

Malka, A., Y. Lelkes, C. Soto. 2017. Are Cultural and Economic Conservatism Positively Correlated? A Large-Scale Cross-National Test. – *British journal of political science*, 49, (3), 1045–1069.

McCann, J. 1997. Electoral Choices and Core Value Change: The 1992 Presidential Campaign. – *American Journal of Political Science*, 41(2), 564–583. doi: 10.2307/2111777.

Schwartz, S. 1992. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. – In: Zanna, M. (Ed.). *Advances in experimental social psychology*, 25. New York, Academic Press, 1–65.

Schwartz, S., A. Bardi. 2001. Value hierarchies across cultures. – *Journal of Cross-cultural Psychology*, 32, 268–290.

Schwartz, S., G. Caprara, M. Vecchione. 2010. Basic personal values, core political values, and voting: a longitudinal analysis. – *Political Psychology*, 31, 421–452.

Scruton, R. 1982. *A Dictionary of Political Thought*. London, Macmillan.

Semyonov, M., R. Raijman, A. Gorodzeisky. 2006. The rise of anti-foreigner sentiment in European societies, 1988–2000. – *American Sociological Review*, 71, 426–449.

Sides, J., J. Citrin. 2007. European opinion about immigration: the role of identities, interests, and information. – *British Journal of Political Science*, 37, 477–504.

Thorisdottir, H., J. Jost, I. Liviatan, P. Shrout. 2007. Psychological needs and values underlying left-right political orientation: cross-national evidence from Eastern and Western Europe. – *Public Opinion Quarterly*, 71, 175–203.

Vala, J., R. Costa-Lopes. 2010. Youth attitudes toward difference and diversity: a cross-national analysis. – *Análise Social*, 45, 255–275.

Van Hiel, A., M. Pandelaere, B. Duriez. 2004. The impact of need for closure on conservative beliefs and racism: differential mediation by authoritarian submission and authoritarian dominance. – *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 824–837.

Zaller, J. 1992. *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge, Cambridge University Press.

ОБЩЕСТВЕНИТЕ РЕАКЦИИ КЪМ БЕЖАНЦИТЕ И БЕЖАНСКИТЕ ЛАГЕРИ В БЪЛГАРИЯ

Йелис Еролова

Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – БАН
yelis.erolova@iefem.bas.bg

Абстракт: От началото на 90-те години на XX в. България се превръща от изпращаща в приемаща бежанци страна. Успоредно с процесите на формулиране на национална политика и създаване на нормативна база в областта на убежището и бежанците започват да се създават държавни центрове за регистрация и настаняване на чужденци, потърсили убежище/международна закрила. След 2013 г. с увеличаване на бежанския поток към икономически развити европейски дестинации България се утвърждава като транзитен коридор на източносредиземноморския миграционен маршрут. Една малка част от търсещите убежище остават временно тук, а още по-малка се заселват постоянно. Хиляди са настанени в новоизградените държавни бежански лагери. В текста са анализирани различни измерения на обществените реакции спрямо тези чужденци. Събраните емпирични материали показват динамични и противоречиви разбирания на местните общности по отношение на държавния прием на бежанците; непознаване на законодателството; (не)възприемане и (не) толерантност към етническата и религиозната другост или чуждост; възможности за междукултурно общуване, взаимно приспособяване и интеграция на новодошлите.

Ключови думи: обществени нагласи и реакции спрямо бежанците, бежански лагери.

PUBLIC REACTIONS TOWARDS REFUGEES AND REFUGEE CAMPS IN BULGARIA

Yelis Erolova

Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – BAS
yelis.erolova@iefem.bas.bg

Abstract: Since the early 1990s, Bulgaria has been turned from a refugee-sending to a refugee-receiving country. In parallel with the processes of formulating a national policy and developing a legal framework in the field

of asylum and refugees, state centres for the reception and accommodation of asylum seekers have been created. After 2013, with the increasing refugee inflow to economically developed European destinations, Bulgaria has established as a transit corridor of the Eastern Mediterranean migration route. A small number of asylum seekers remain here temporarily, and even fewer settle permanently. Thousands are accommodated in newly-built, state-run "refugee camps". The text analyses various dimensions of public reactions to these foreigners. The collected empirical material shows dynamic and contradictory perceptions of the local communities about the state reception of refugees, non-familiarity with legislation, (non) perception and (in) tolerance of ethnic and religious otherness or foreignness, opportunities for intercultural communication and mutual understanding, and integration of newcomers.

Keywords: social attitudes and reactions towards refugees; refugee camps.

Исторически и съвременни конотации на понятието „бежанец"

Замисляйки се върху съвременните обществени реакции към бежанците и т.нар. бежански лагери в България, първоначално изникват няколко въпроса, свързани с подготвеността на българските институции и българското общество да приемат чужденци предимно от Близкия изток. Всъщност „бежанската проблематика" е добре позната в публичния дебат предимно като двупосочни движения от и към България. Без да обръщам детайлен поглед към историческия опит на държавните институции и обществените нагласи към приема на българските бежанци и преселници през първите 40 години на XX в. (Димитров 1985; Мицева 2001; Кьосева 2002 и др.), на политически емигранти (политемигранти), студенти и работници през социалистическия период (Кръстева 2005; Кокину 2012: 275–292 и др.), все пак е любопитно да се отбележи, че от началото на 90-те години на XX в. България се превръща от изпращаща в приемаща бежанци страна. Изселническата политика спрямо местните турци и други мюсюлмански общности към Турция (Eminov 1997 и др.), както и различните случаи на дисидентство (Баева 1999; Маева 2017: 25, 49 и др.) през социалистическия период утвърждават България като страна, изпращаща бежанци. Миграциите на турците и другите мюсюлмани от България към Турция продължават и след 1989 г. (Erolova 2013: 1–24). Също така страната напускат и десетки хиляди българи, които подават молби за политическо убежище в различни западни страни[1]. Днес определяме движението на българите през 90-те години на XX в. от страната като емиграция (Минчев 2017: 27–35 и др.) или външна

[1] Според статистическите данни на ВКБООН от 1990 до 1994 г. 94 204 български граждани кандидатстват за бежански статут в страните – членки на Европейския съюз, Норвегия и Швейцария, 3748 – в Канада и 3104 – в САЩ (UNHCR 2001).

миграция (Калчев 2001 и др.), породена предимно от икономически фактори, а в научната литература лаконично е дискутиран опитът им за придобиване на бежански статут като начин за легализиране на престоя им (Маева 2017: 65, 92; Славкова 2021 и др.).

В края на XX и в началото на XXI в. в българското общество, а и в някои научни публикации под термина „бежанец“ се разбира преселник от български произход, докато чуждите имигранти са смятани за политически (политемигранти), студенти и работници. Бежанците с турски произход, преселени от България към Турция, са наричани „изселници“ или „преселници“ (напр. вж. Маева 2005). Българските емигранти през социализма са наричани най-често „дисиденти“, а след 1990 г. в условията на демокрация са определяни като „икономически емигранти“, „Другата България“ и т.н. В контекста на тези терминологични схващания, отнасящи се до различни мигрантски общности в различни периоди от време, българите, както и редица други европейски и близкоизточни народи се сблъскват с предизвикателствата на съвременните бежански потоци от Сирия, Ирак, Афганистан, Пакистан или от т.нар. Близък изток към по-развити икономически европейски страни. До края на 2012 г., когато миграционният поток през България се увеличава, бежанците не са въпрос с актуална обществена значимост, независимо че в резултат на започналата през 2011 г. гражданска война в Сирия хиляди вече са напуснали домовете си и са се насочили към съседните държави. Без да бъдат запознати с международната и европейската ангажираност на държавата в областта на убежището и бежанците, през 2013 г. и след това българите се озовават пред дилемата дали да проявят етническото си гостоприемство или не спрямо чуждите „гости“ или „преминаващите“ бежанци, преосмисляйки „патриотичните си нагласи“. Държавните институции са поставени пред изпитанието да организират цялата процедура по предоставяне на убежище/особена или международна закрила и да формулират хуманни стратегии за интеграцията на новодошлите, възнамеряващи да останат в страната.

Теренните ни изследвания през последните години показват, че българското население, което не е контактувало с чужденци, потърсили убежище в България, формира най-негативни представи за тях, основаващи се предимно на медийна информация и политически внушения. В районите, в които има концентрация на бежанци, или местата, в които са разположени т.нар. бежански лагери, отношението на местните жители е смесено, като преобладават негативните нагласи и стереотипи, но все пак има известни индикации, че тези нагласи се променят и че малка част от младите хора са склонни да проявят съпричастност. Целта на тази статия е да представи кратък анализ върху обществените реакции спрямо бежанците и бежанските лагери, намиращи се в районите на София и Харманли. Събраните материали включват нормативни документи, медийни публикации и репортажи, резултати от изследвания в рамките на проектите „Бежанците в представи-

те на българите – страхове, разбиране и съпричастност“ (2017 – 2021 г.)[2] и „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“ (2017 – 2018)[3], както и предходни наблюдения.

За т.нар. бежански лагери в България

В новоприетата Конституция от 1991 г. в чл. 27, ал. 2 се постановява: „Република България дава убежище на чужденци, преследвани заради техните убеждения или дейност в защита на международно признати права и свободи“. Съгласно ал. 3 „Условията и редът за даване на убежище се уреждат със закон“. Националното законодателство в областта на убежището и бежанците се регламентира чрез наредби и постановления до 1999 г., а след това – и със закон[4], съобразен с международните конвенции, към които държавата се присъединява, и най-вече с Конвенцията на ООН за статута на бежанците от 1951 г. (т.нар. Женевска конвенция) и прилежащия по-късно приет към нея Протокол за статута на бежанците от 1967 г. (т.нар. Нюйоркски протокол)[5], както и с Регламент (ЕС) № 604/2013 на Европейския парламент и Съвета на ЕС (т.нар. Регламент „Дъблин“). В резултат именно на международната ангажираност на държавата към основните правни принципи за невръщане (*non-refoulement*) към изпращащата страна, ненаказуемост (*non-punishment*) за незаконно навлизане и пребиваване на бежанци, достъп до правосъдие, както и по отношение на компетентността, отговорността и критериите по приемане на молби за убежище в съответната държава, в която първо търсещият убежище е влязъл, са положени и съвременните нормативно-институционални условия по приема на лицата, търсещи убежище/международна закрила.

От 1992 г. до днес българските правителства полагат и редица институционални мерки в областта на убежището и бежанците, но същото не може да се каже по отношение назначаването на експертен персонал, владеещ чужди езици, който се очаква да работи в новоизградените институции и да контактува с новодошлите чужденци. През 1992 г. към Министерския съвет е учредена държавна организация на бюджетна издръжка със статут на юри-

---

[2] Изпълняван от ИФС – БАН в периода 2017 – 2021 г. с финансовата подкрепа на ФНИ – МОН.

[3] Изпълняван от ИИНЧ – БАН с финансовата подкрепа на правителството на Република България.

[4] Закон за бежанците от 1999 г., който през 2002 г. е отменен с приетия Закон за убежището и бежанците.

[5] Българският парламент ратифицира т.нар. Женевска конвенция и прилежащия към нея Нюйоркски протокол със закон през 1992 г.

дическо лице под името Национално бюро за териториалното убежище и бежанците (НБТУБ) (ПМС № 207/1992 г.), която през 1999 г. е преименувана на Агенция за бежанците, а по-късно на Държавна агенция за бежанците при Министерския съвет (ДАБ при МС). През 1993 г. е приет Правилник за устройството и дейността на тази организация, с който се дава възможност към нея да бъдат откривани регионални регистрационни и приемателни центрове (Постановление № 182/1993 г. на МС). Още същата година се разкриват над 117 места за щатни служители, като този брой нараства няколко пъти и достига до 402 през 2018 г. (Становище на ДАБ при МС, 2018). Първият регистрационно-приемателен център (РПЦ) към ДАБ при МС е създаден през 1997 г. в с. Баня, община Нова Загора, с правителствено решение (ПМС № 199/1997 г.). През 2001 г. са открити РПЦ и Интеграционен център за бежанци в гр. София в кв. „Овча купел“ (ПМС № 123/2001 г.), а по-късно са изградени и териториални поделения в кв. „Враждебна“ и кв. „Военна рампа“, в които се извършва производство за предоставяне на международна закрила и в които са създадени места за настаняване. През 2008 г. като част от структурата на ДАБ при МС е създаден и транзитен център в с. Пъстрогор, община Свиленград (ПМС № 106/2008 г.). През 2012 г. с правителствено постановление се създава и най-големият център за настаняване в гр. Харманли като временен с цел да посрещне рязко увеличаващия се бежански поток, а през следващата година е превърнат в РПЦ към ДАБ при МС (ПМС № 298/2013 г.). Според същото постановление са предвидени 293 щатни бройки за РПЦ-тата в София, с. Баня, Харманли и с. Пъстрогор. През 2012 г. максималният капацитет за настаняване в София и с. Баня, Новозагорско, е около 900 места, а от края на 2013 до края на 2016 г. той е увеличен, както следва: гр. София – 2030 места[6], Харманли – 2710 места, с. Баня – 70 места, като този брой е запазен до 2020 г. Тези центрове са от отворен тип със свободен режим на придвижване. Все пак свободният режим е условен, тъй като има вечерен час за прибиране и охранители, които следят за спазването му, което затруднява работещите през нощта чужденци. Също така се контролира и достъпът на външни лица.

Между 2013 и 2014 г. временно е създаден център за настаняване на лица, търсещи убежище, в националния детски екологичен център в с. Ковачевци, Пернишко. Центърът е закрит заради липса на финансов ресурс, необходим за отоплението на сградата, а най-вероятно и заради обществените нагласи на местната общност, която организира протест в съседното село Калище срещу учениците бежанци в първия учебен ден на 2014 г.

От 2015 г. председателят на ДАБ при МС получава законово право да настанява търсещите международна закрила лица в заведения от затворен

[6] В центровете за настаняване броят на местата е следният: кв. „Овча купел“, кв. „Военна рампа“ – 800, кв. „Враждебна“ – 370. Възможно е да бъдат осигурени още 150 легла.

тип, да определя зони на движение на територията на страната, които кандидатите за закрила не могат да напускат без позволение (Държавен вестник, бр. 80/2015 г.). През 2016 г. се предвижда да бъдат изградени помещения за настаняване от затворен тип (с ограничен режим на придвижване)[7] в: кв. „Бусманци“, гр. София (60 места); транзитен център в Пъстрогор (320 места) (през 2018 г. се взема решение центърът да остане от отворен тип); един от корпусите в РПЦ Харманли (248 места) (не се случва до март 2020 г., когато новопостъпилите се поставят под карантина).

Чужденците, търсещи убежище, имат право да пребивават в държавните центрове за настаняване, докато получат бежански или хуманитарен статут. След това в рамките на 14 дни те трябва да напуснат лагерите. Извън лагерите няма държавна институция, която да има ангажимент и отговорност по тяхното жилищно и трудово устройване, здравна и социална осигуреност, образование и т.н., което води до тяхното интегриране, а често и „капсулиране“ предимно в съществуващите социални мрежи на техни сънародници и/или на други бежанци.

Условията в бежанските центрове между 2013 и 2017 г. могат да бъдат определени като базови или минимални за покриване на битовите нужди на пребиваващите в тях, дори и от позицията на нашия стандарт на живот в България. По-притеснителен факт обаче е отношението на държавните служители към чужденците, критикувано в доклади на международни организации, сред които е и призивът на ВКБООН през 2014 г. да не се връщат бежанци в България (по Дъблинския регламент) заради нехуманно отношение към тях (UNHCR 2014). Според направените наблюдения по-късно има положителна промяна в това отношение, но все още то включва демонстриране на културно превъзходство от страна на българските държавни служители, което пък дори и в балкански контекст може да се разбира като незачитане на чуждата културна идентичност.

Докато Германия обявява политика на „отворени врати“ спрямо търсещите убежище и посреща близо един милион кандидат-бежанци през 2015 г., България е по-склонна да насърчава немското гостоприемство, залагайки на по-твърд подход на своя територия и граница. По данни на българските доброволци през втората половина на 2015 г. бежанските лагери в страната са полупразни, а към декември 2015 г. в тях са настанени около 1000 души. Тази тенденция продължава и до днес, като най-общо се наблюдава запълване капацитета на териториалните поделения за настаняване на ДАБ при МС под 40 %.

---

[7] Вж. Заповед № РД05-688 от 10.09.2016 г. на председателя на ДАБ, с която се утвърждава Правилник за условията за настаняване и вътрешния ред в помещения от затворен тип към териториалните поделения на ДАБ при МС.

Обществени рефлексии и реакции. Случаите на София и Харманли

Между 2013 и 2017 г. с увеличаване броя на чужденците, търсещи убежище в България, темата за бежанците се превръща в гореща точка във фокуса на общественото и медийното внимание, периодично дискутирана и до днес. В публичното пространство те са определяни по разнообразен начин, вариращ от „бежанци“, „икономически мигранти“ до „мюсюлманска инвазия“, „цигани“, „талибани“ и т.н. Тези понятия са израз на определени познания и нагласи, в които преобладава негативното отношение спрямо „новодошлия Друг“. Най-общо в българското общество се наблюдават три типа отношение към бежанците – безразличие, враждебност и съчувствие (Еролова 2017: 338–340). Допускането на антибежански наратив, основан на етнически, религиозни и културни характеристики, в публичните изявления на редица високопоставени служители[8], внушенията от некоректните медийни репрезентации, позицията на Св. синод на Българската православна църква (вж. Извънредно обръщение на Св. синод на БПЦ–БП по повод кризата с бежанците от 26.11.2016 г.) водят в крайна сметка до трайно негативни представи и отношение на българското общество спрямо бежанците. Тук могат да бъдат изброени не само резултатите от проучванията в национален мащаб в рамките на изброените проекти, но и изследванията на други организации[9]. Също така могат да бъдат посочени редица граждански протести срещу бежанците: в с. Телиш, Плевенско (2013 и 2014 г.), с. Розово, Казанлъшко (2014 г.), с. Калище, Пернишко (2014 г.), гр. Харманли (2015 г.), кв. „Овча купел“, гр. София (2016 г.), и др., получили широка медийна известност. Малка част от населението показва емпатия и съпричастност, намиращи израз в различни дарителски и доброволчески индивидуални и групови инициативи, които наблюдаваме предимно в София, Хасково, Харманли и други части на страната (Еролова 3017: 338–339).

Случаите на София и Харманли, където всъщност са ситуирани най-много чужденци, потърсили и получили международна закрила, не са изключение от наложилия се публичен дискурс в цялата страна, а са горещите места на контакт с местното население. Научните проучвания в тази насока също са недостатъчни на този етап, което ме мотивира да насоча

---

[8] Например виж публичните изявления на Николай Чирпанлиев, председател на ДАБ при МС между 2013 и 2014 г., през 2014 г. (Дневник, 23.11.2014 г.); на Красимир Каракачанов през 2017 г., вицепремиер и министър на отбраната (Би Ти Ви, 16.11.2017 г.).

[9] Например негативното отношение на българите спрямо бежанците е регистрирано и в национално представителните проучвания, направени от социологическата агенция „Алфа Рисърч“, Института за икономика и международни отношения, Фондация „Фридрих Еберт“, ВКБООН и др.

по-задълбочен поглед към тези части на страната. Въпреки че медийната информация отразява предимно ситуации на конфликт в тези райони и по-рядко положителни примери на взаимодействие между местните общности и чужденците, резултатите от научните изследвания показват, че все пак нагласите на населението не са хомогенни, а смесени, което обуславя различен тип реакции – негативни, неутрални и положителни.

Обществените реакции срещу бежанците и бежанските лагери в гр. София

София е пример за многопосочни обществени нагласи спрямо бежанците, които тук са по-многобройни в сравнение с гр. Харманли, както и с други части на страната.

Всъщност голяма част от пребиваващите чужденци, търсещи и получили международна закрила, живеят под наем в различни квартали в близост до своите работни места. Според направените етнографски проучвания през 2016 – 2017 г. до 2013 г. процедурата по придобиване на статут може да трае до 3 – 4 години. По време на престоя си в България новодошлите предпочитат да напуснат центровете за настаняване на ДАБ при МС заради лошите материални и хигиенни условия. Много от бежанците наемат апартаменти в „Надежда“, „Манастирски ливади“, Студентския град и други столични квартали. Обединени по етнически признак или по страна на произход, групи от 3 до 6 души наемат апартаменти и поделят месечните си битови разходи. Част от кандидат-бежанците започват работа нелегално в заведенията за бързо хранене – собственост на техни сънародници. Българските бизнесмени не желаят да ги наемат на работа заради липсата на административен опит с документите за самоличност (регистрационната карта от ДАБ), от една страна, както и поради липсата на доверие, от друга (Еролова 2017: 332). Подобни наблюдения правят Е. Троева и М. Манчева в по-ранен период, като стигат до извода, че социалната комуникация и трудовите контакти между българи и бежанци са ограничени (2011: 177–216.). Също така чужденците в период на производство за статут са възпрепятствани да започнат легално работа заради изискваното свидетелство за съдимост, с което не могат да се сдобият в българските съдебни институции или от страната, от която са избягали. След 2013 г. процедурата за предоставяне на статут е скъсена и трае от 3 до 5 – 6 месеца. Според респонденти, получили статут, едно от най-големите предизвикателства, след като получат решението си за предоставен статут, е издаването на български документ за самоличност и по-конкретно свързаната с него адресна регистрация. Голяма част от българските наемодатели отказват да съдействат в предоставянето на адресни регистрации. Така възниква „купуването на адреси“ срещу суми, вариращи между 150 и 300 лв., плащани на български граждани, съгласни да ги регистрират на свои адреси. Сблъсквайки се с бюрократични проблеми, ограни-

чен достъп до трудовия пазар, ниско трудово възнаграждение, бежанците в България предпочитат да мигрират към други страни, разчитайки на социални и роднински мрежи. Още повече че ако „българите отиват да работят в други страни, как бежанците тук могат да останат и работят“ (участник във фокусгрупа). Малка част остават в София и организират социалния си живот чрез поддържане на контакти предимно с техни сънародници други бежанци. Според извършените проучвания през последните години се наблюдава стремеж към легален достъп до пазара на труда в сферите на заведенията за бързо хранене, магазини за храни от Близкия изток и за дрехи втора употреба.

Трудно е да се обобщи отношението на местното столично население към бежанците и бежанските лагери, тъй като демографската картина в София е изключително разнородна. Тук живеят и работят освен българи, делящи се на софиянци и придошли от провинцията, също и представители на други имигрантски групи, като руснаци, англичани, италианци, турци, китайци и т.н. Данните от национално представителното проучване в рамките на проекта „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност“ (2017 – 2021) регистрират тенденции в общите нагласи на населението в София, които до голяма степен потвърждават негативните обществени нагласи в национален мащаб и обясняват преобладаващите негативни реакции след 2013 г. На въпроса „При нова бежанска вълна смятате ли, че България трябва да приеме бежанци“, отговорилите с „да“ в национален мащаб са 14,1 %, или 140 души, от тях 25 %, или 35 души, са от столицата. На този въпрос с „не“ в национален мащаб отговарят 60,3 %, или 603 души, от тях 10,7 %, или 106 души, са от столицата. На този фон заявеното отношение към бежанците в столицата се очертава като малко по-позитивно в сравнение с отношението към бежанците за страната като цяло.

Трябва да се отбележи, че в София възможните зони на взаимодействие между местните жители и бежанците не са ограничени само в кварталите, в които са разположени центровете за настаняване към ДАБ при МС – „Овча купел“, „Военна рампа“ и „Враждебна“. Тези зони обхващат по-широк периметър в зависимост от жилищното настаняване на бежанците в други квартали, работните им места, търговски места, паркове, религиозни храмове, средообразователни и висши образователни институции, в които с обучават бежанци и техните деца, и т.н. Най-известното за софиянци социално пространство, в което се събират чужденците, търсещи и получили международна закрила, е районът на Лъвов мост и Женския пазар. Още в края на 2013 г. обществените реакции се проявяват в организирането на граждански патрули, които, проверявайки документите за самоличност на мургави мъже, се стремят да не допускат свободното движение на чужденци от Близкия изток в централната част на столицата.

Нападенията на бежанци от Северна Африка над местни жители и последвалите конфликти през новогодишната нощ на 2016 г. в германския

град Кьолн предизвикват реакции на страх и недоволство и в българското общество, особено в районите, в които са разположени държавните центрове за настаняване. В края на 2015 и началото на 2016 г. пребиваването на голям брой чужденци, предимно семейства от Сирия и Ирак, в лагера в кв. „Овча купел“ и свободното им движение в квартала стават причина за недоволството на местни жители, които започват да пишат писма до отговорните държавни институции, както и да се обръщат към медиите. В първите си публични изяви в началото на 2016 г. най-близко живеещите до лагера софиянци споделят, че няколко години не са имали проблеми с бежанците, дори са им помагали, но сега са притеснени от многобройното им присъствие и струпването им в групи, силната музика, неспазването на вечерния час за прибиране, както и присъствието на млади мъже, които не са настанени в общежитието (Вести (Vesti.bg), 11.01.2016).

През септември 2016 г. граждани, мобилизирани от националистическите партии ВМРО, „Атака“, НФСБ, организират протест в района на бежанския лагер в кв. „Овча купел“ с искания за закриване на бежанските центрове, превръщането им от отворен в затворен тип и пълна екстрадиция на нелегалните мигранти. Според репортажи от националните телевизии Би Ти Ви и Нова телевизия жителите на квартала не се идентифицират с протеста на националистите, смятайки, че мястото му трябва да бъде пред Министерския съвет и пред общината, а не пред домовете им (Би Ти Ви Новините, 16.09.2016; Нова телевизия, 17.09.2016). През октомври 2016 г. по инициатива на гражданското движение „Национална съпротива“ се организират граждански протести в централната част на столицата, на които се настоява да не се допускат бежанци, да не им се предоставя финансова помощ и да се затворят бежанските центрове.

Успоредно на гражданските реакции срещу бежанците редица неправителствени организации, като БЧК, „Каритас“, УНИЦЕФ, „МултиКулти Колектив“, Съвет на жените бежанки и други, организират доброволчески, социални и културни инициативи, част от тях в бежанските лагери, подпомагащи адаптацията на чужденците в различни аспекти. Към тези инициативи може да бъде добавена и благотворителността, която оказват и религиозни институции като Католическата, Протестантската църква и Мюфтийството.

Според данните от направеното национално представително проучване през 2020 г. нагласите към бежанците в София не са променени независимо от разширения периметър на зоните за взаимодействие през 2013 – 2017 г. На въпроса „Промени ли се отношението Ви към бежанците в България в сравнение с времето от началото на бежанската вълна“ 50,7 %, или 505 души от респондентите в цялата страна, отговарят негативно, от тях 8,2 %, или 82 души, са от столицата. Положително отговорилите („Да, промени се много“ и „Да, но не много“) в национален мащаб са 31 %, или 309 души, от тях 4,7 %, или 68 души, са от столицата. Тези отговори показват също така, че независимо от това, че най-много чужденци, търсещи и получили междуна-

родна закрила, са локализирани в София и възможностите за контакт с местните са най-много, взаимодействията между тях са ограничени и промяната на негативните нагласи засега обхваща малка част от населението.

Обществените реакции срещу бежанците и бежанските лагери в гр. Харманли

РПЦ – Харманли е създаден на територията на бившето военно поделение, чиито сгради са реконструирани през 2013 и 2014 г. Капацитетът е за 2710 места, като максимум може да бъдат настанени до 2850 лица, а дори и повече. В определени периоди от 2014 до 2016 г. лагерът е максимално запълнен, като в него биват настанявани млади мъже и семейства от Близкия изток (най-вече афганистанци и кюрди) и от Северна Африка. За разлика от София тук част от служителите и доброволците имат по-скоро добри впечатления от контактите си с афганистанци и не толкова от кюрди. В лагера са създадени два типа образователни инициативи. Едната е т.нар. Афганистанско училище, установено по инициатива на БЧК. Помещава се в голяма стая за обучение в сградата, отредена за чужденците от Афганистан. Тук се провежда обучение по български език и литература и по математика. Другата форма на обучение, създадена по инициатива на британски мигранти, установили се в Южна България, е т.нар. Английско училище. То се помещава в сградата, в която са настанявани кюрди и араби. Тук се изучава предимно английски език. Обучението в тези „училища“ е в помощ на учениците, посещаващи български училища на територията на община Харманли.

За обитателите на лагера като цяло е подсигурена ежедневна храна, която обаче не е съвсем съобразена с хранителните им вкусове и здравословните им проблеми. Голяма част от чужденците предпочитат да приготвят според навиците си храната в стаите, в които са настанени. Те купуват продукти от местните магазини, вкл. и от магазина в лагера, на сравнително завишени цени и взимат само вода и хляб от осигурените държавни доставки.

Според направените наблюдения годишно няколко души, получили бежански/хуманитарен статут или в процедура по предоставянето му, наемат квартири в гр. Харманли. Мнозинството са настанени в лагера и се сблъскват със същите проблеми, които имат чужденците и в София – ниско трудово възнаграждение, затруднен достъп до адресна регистрация, липса на държавна помощ след предоставяне на статут. „Ние сме на място, където няма възможност за намиране на работа и е трудно за нашите семейства да оцелеем… Другият проблем е, че като бежанци за нас е трудно да си намерим апартамент под наем… Ние се сблъскваме с дискриминация само защото сме бежанци“ (Харманли 2018).

Към 2019 г. около 10 души, настанени в лагера, работят в местния текстилен, хранителен и строителен сектор. До същата година между община Харманли и бежанци с предоставен статут не е сключено нито едно

интеграционно споразумение, което да подпомогне живота на бежанците извън лагера. На практика нищо не задържа чужденците в Харманли, което води до тяхното мигриране към София или към друга страна. Въпреки честите контакти между представители на общината и пребиваващите в лагера чужденци отношението на местните служители е по-скоро негативно. Според теренните материали, въпреки че някои общински представители имат положително отношение към бежанците, смятайки, че имат интересна култура и вкусна храна, те не съдействат по никакъв начин за включването им в общокултурните събития на града, напр. „На хармана“, ежегоден фестивал, посветен на разнообразието на местни храни. В РПЦ – Харманли към периода на изследване работеха над 100 служители на щат и по проекти, които бяха както от града, така и от околните села. Наблюдението ми върху отношението им към чужденците от лагера в тяхно присъствие или отсъствие е, че служителите осъзнават, че е по-добре лагерът да не е празен, тъй като биха могли да загубят работните си места. В същото време обаче не липсва и демонстриране на собственото културно превъзходство в отношението им към чужденците. В някои случаи дори те свеждат контактите си с настанените в лагера до минимум заради езиковата бариера и по този начин не опознават дори и малка част от техните културни, социални и здравословни потребности.

Местната общност в Харманли има поляризирано отношение към бежанците. Населението на града е между 10 000 и12 000 души, като почти „всеки всекиго познава“ и прави впечатление, че негативното отношение към бежанците е станало естествена закономерност. Сякаш е по-нормално да се говори срещу бежанците, отколкото в тяхна подкрепа. От една страна, при по-голяма част от населението се наблюдават негативни нагласи, формирани заради страха от многобройността на чужденците, тяхната културна и физически-антропологична „непознатост“. В Харманли протестите срещу бежанците започват още през 2014 г., като се поставят редица условия за присъствието им (БНТ, 22.03.2014). През септември и октомври 2016 г. подобно на София тук също се провеждат редица граждански протести с искания за закриване на лагера. В Харманли обаче през ноември с.г. общественото напрежение се пренася и в лагера, когато под карантина са поставени група афганистанци заради съмнения, че са болни от лайшманиоза, която по-късно не е доказана. Липсата на достъпна информация сред карантинираните води до протестите им и до сблъсъци с органите на реда. Местни жители и представители на общината сочат, че сигналът за зараза е бил фалшив и е подаден като част от провокациите в хода на предизборната агитация на общински съветник от ВМРО.

Успоредно на негативните обществени нагласи в Харманли сред местната общност съществува и отношение на съпричастност към чужденците в града сред обикновените хора, бизнеса (в хранително-вкусовия сектор, хотелиерството, както и в сферата на таксиметровите услуги). За тях при-

съществието на бежанците в града им е възможност, която би могла да доведе и до подобряване на икономическото развитие на района. Организирани са редица дарителски и доброволчески инициативи от физически лица, които обаче не желаят да бъдат публично оповестени нито в местен, нито в национален план, тъй като се опасяват, че това би влошило взаимоотношенията им с негативно настроените към бежанците харманлийци.

След 2017 г. лагерът в Харманли често е полупразен и населението се завръща към обичайния си ежедневен ритъм от преди 2013 г. И ако за част от харманлийци това е предпочитаният модел на хомогенно етнокултурно пространство, то за други присъствието на бежанци не е проблем, напротив, то е предпоставка за раздвижване на застоялата местна икономика, а дори някои от настанените в лагера са били попитани от местните „Не се ли очаква да дойдат пак още бежанци?“.

Изводи

От началото на 90-те години на XX в. в контекста на разработените и постоянно актуализирани нормативни условия в областта на убежището и бежанците започва да се осъществява и прием на чужденци, търсещи убежище в България като „сигурна страна“, като страна – член на Европейския съюз, компетентна да приема и разглежда молби за международна закрила. Увеличаването на бежанците от края на 2012 до 2017 г. води до преосмисляне на националната политика в областта на убежището и бежанците. Участващите в управлението националистически партии прилагат друг подход, изразен в публичен език на омразата и в провокиране на граждански протести. Информирането на българското население по проблема за бежанците предимно чрез медиите реално не осигурява достъп до актуална информация, което води до реална неинформираност по отношение на законодателство, международната ангажираност на страната, финансови и социални аспекти в приема на бежанците, реалния брой на пребиваващите в страната бежанци с предоставен статут и т.н. Незапознатостта на българите с жизнения стандарт, културата, икономиката и т.н. на предвоенни Сирия и Ирак, поставянето под общ знаменател на араби, афганистанци, кюрди и персийци водят до формирането на обща представа за бежанеца, който е по-мургав от нас, от когото трябва да ни е страх, ако го срещнем на Лъвов мост или в градския парк в Харманли, и когото в крайна сметка не искаме. Така обществените нагласи стават удобни за политически манипулации и прерастват в граждански антибежански протести в цялата страна. От друга страна, по-хуманно настроените български граждани са малко, а действията им в помощ на чужденците имат предимно временен и непопуляризиран ефект. Вследствие на това липсват примери за положително отношение към бежанците, които биха повлияли върху нагласите както на местните общности, така и на насе-

лението като цяло. Съпричастността и помощта, които обикновените хора, неправителствените и част от религиозните организации проявяват спрямо чуждите „гости“, остават незабелязани и публичното им дискутиране – заглушено и автоцензурирано. Случаите в София и Харманли показват, че шумните негативни реакции срещу бежанците са „естествени“ и „оправдани“, отразявайки нагласите на по-голяма част от българското общество към бежанците и утвърждавайки образа им на „новия“ различен Друг.

Литература

Баева, И. 1999. *България от 50-те години през погледа на ЦРУ*. София, Модерна България.

Би Ти Ви Новините. 16.09.2016. *Жители на „Овча купел“ отново на протест срещу бежанския център в квартала.* Достъпно на: https://btvnovinite.bg/tazi-sutrin/reportazhi/zhiteli-na-ovcha-kupel-izlizat-na-protest-sreshtu-bezhanskija-centar-v-kvartala.html (посетено на 20.01.2021).

Би Ти Ви. 16.11.2017. *Красимир Каракачанов: Прескачащите оградата мигранти щях да върна с два шамара.* Достъпно на: https://btvnovinite.bg/bulgaria/politika/krasimir-karakachanov-preskachashtite-ogradata-migranti-shtjah-da-varna-s-dva-shamara.html (посетено на 20.01.2021).

БНТ. 22.03.2014. *Протест в Харманли срещу бежанския лагер в града*. Достъпно на: https://bntnews.bg/bg/a/220342-protest-v-harmanli-sreshtu-bezhanskiya-lager-v-grada (посетено на 20.01.2021).

Вести (Vesti.bg). 11.01.2016. *Блок в „Овча купел“: Кьолн тук е ежедневие*. Достъпно на: https://www.vesti.bg/temi-v-razvitie/tema-bezhancite-ot-siriia/blok-v-ovcha-kupel-kioln-tuk-e-ezhednevie-6048316 (посетено на 20.01.2021).

Димитров, Г. 1985. *Настаняване и оземляване на българските бежанци (1919 – 1939).* Благоевград, ВПИ.

Дневник. 23.11.2014. *Чирпанлиев: в България от бежанците остават само кюрдите, които са по-зле и от нашите цигани.* Достъпно на: http://www.dnevnik.bg/bulgaria/2014/11/23/2424715_chirpanliev_v_bulgariia_ot_bejancite_ostavat_samo/ (посетено на 20.01.2021).

Еролова, Й. 2017. Предизвикателства пред бежанците в България. – В: Борисова, М., Л. Гергова, Я. Гергова, Й. Еролова, Т. Матанова (съст. и ред.). *Българи в чужбина, чужденци в България*. София, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН, с. 323–345.

Закон за ратифициране на Конвенцията за статута на бежанците. – *Държавен вестник*, 1992, бр. 36.

Закон за убежището и бежанците. 2002 г., последно изменен и допълнен – Държавен вестник, 2020, бр. 89.

Заповед № РД05-688 от 10.09.2016 г. на председателя на ДАБ, виж информация за нея на: https://www.ombudsman.bg/pictures/file/Annual%20report_2018.doc (посетено на 15.01.2021).

Извънредно обръщение на Св. синод на БПЦ – БП по повод кризата с бежанците. 26.11.2016. Достъпно: http://www.bg-patriarshia.bg/news.php?id=184530 (посетено на 20.01.2021).

Калчев, Й. 2001. *Външната миграция на населението* в *България*. София, Дунав Прес.
Кокину, М. 2012. Бежанците в България от Гражданската война в Гърция: изследване върху категорията „бежанец“. – *Социологически проблеми*, 1–2, с. 275–292.
Кръстева, А. (съст.) 2005. *Имиграцията в България*. София, МЦПМКВ.
Кьосева, Ц. 2002. *Руската емиграция в България.* София, МЦПМКВ.
Маева, М. 2005. *Българските турци-преселници в Р. Турция (култура и идентичност).* София, IMIR.
Маева, М. 2017. *Българските емигранти в Англия – минало и съвременност*. София, Парадигма.
Манчева, М., Е. Троева. 2011. Миграция, религия и джендър: имигрантки мюсюлманки. – В: Хайдиняк, М. (съст.). *Миграции, пол, междукултурни взаимодействия в България.* София, МЦПМКВ, с. 177–216.
Минчев, В. 2017. Емиграцията от България след 1989 г. – оценки и дестинации. – *Списание на БАН*, 3, с. 27–35.
Мицева, Е. 2001. *Арменците в България – култура и идентичност*. София, МЦПМКВ.
Нова телевизия (Nova.bg). 17.09.2016. *Защо хора от „Овча купел“ не подкрепиха протеста срещу центъра за бежанци?* Достъпно на: shorturl.at/awEZ4 (посетено на 20.01.2021).
ПМС (Постановление на Министерския съвет) № 207/1992 г., обнародвано в Държавен вестник, 1992 г., бр. 90.
ПМС (Постановление на Министерския съвет) № 182/1993 г., обнародвано в Държавен вестник, 1993 г., бр. 82.
ПМС (Постановление на Министерския съвет) №199/1997 г., обнародвано в Държавен вестник, 1997 г., бр. 39.
ПМС (Постановление на Министерския съвет) № 123/2001 г., обнародвано в Държавен вестник, 2001 г., бр. 48.
ПМС (Постановление на Министерския съвет) № 106/2008 г., обнародвано в Държавен вестник, 2008 г., бр. 48.
ПМС (Постановление на Министерския съвет) № 298/2013 г., обнародвано в Държавен вестник, 2013 г., бр. 110.
Славкова, М. 2021. *Busco trabajo. Работа, социални отношения и колективни интереси на българите в Испания.* София, Парадигма.
Становище на ДАБ при МС, 2017, изх. № ФСД – 772/1/31.10.2018 г. Достъпно на: https://www.parliament.bg/pub/cW/20181031033140DAB.pdf (посетено на 10.01.2021).
Eminov, A. 1997. *Turkish and other Muslim Minorities of Bulgaria*. London, Hurst & Company.
Erolova, Y. 2013. Labour migrations of Bulgarian Turks to Turkey since 1990. A case study on migrants from Svishtov, Bulgaria. – *Südosteuropa*, 61, pp. 1–24.
UNHCR. 2001. *Asylum applications in Industrialized Countries: 1980-1999.* Geneva. https://www.unhcr.org/3c3eb40f4.pdf (accessed 20.01.2021).

ПОЛЮСИТЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО МНЕНИЕ ЗА ДЕЦАТА БЕЖАНЦИ – ОТ СЪЧУВСТВИЕТО ДО БЕЗРАЗЛИЧИЕТО

Албена Накова

Институт по философия и социология – БАН

albena_nakova.manolova@abv.bg

Резюме: В настоящата статия на анализ е подложено отношението на българските граждани към децата бежанци – търси се отговор на въпроса дали децата бежанци предизвикват повече съчувствие, съпричастност и готовност за оказване на помощ, или, напротив, са обект на безразличие и дори дистанции, доколкото успехът на държавната политика в областта на интеграцията на получилите международна закрила у нас е едновременно следствие на две групи фактори – предприетите мерки на държавно ниво (законодателство и политики) и нагласите на местното население. Анализът на обществените нагласи към децата бежанци е осъществен на база данни от национално представително изследване, проведено по проект „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране, съпричастност“, финансиран от ФНИ към МОН.

Ключови думи: деца бежанци, непридружени деца бежанци, обществени нагласи, социални дистанции, интеграция на деца бежанци.

PUBLIC OPINION ON REFUGEE CHILDREN – BETWEEN SYMPATHY AND INDIFFERENCE

Albena Nakova

Institute of Philosophy and Sociology – BAS

albena_nakova.manolova@abv.bg

Abstract: In this article, the attitude of Bulgarian citizens towards refugee children is analyzed. An answer is sought to the question of whether refugee children provoke more sympathy, empathy, and willingness to help or, conversely, are subject to indifference and even distances, as the success of state policy in the field of refugee integration is a consequence of two groups of factors – the measures taken at the state level (legislation and policies), and the attitudes of the local population. The analysis of public attitudes towards refugee children was carried out on the basis of data from a nationally representative survey under the project „Refugees in the Representations of

Bulgarians: Fears, Understanding, and Empathy“, funded by the National Research Fund at the Ministry of Education and Science.

Keywords: refugee children, unaccompanied asylum seeking children, public attitudes, social distances, integration of refugee children.

Да избереш да бъдеш бежанец е едно от най-трудните решения в живота, защото това означава да се откажеш от всичко, с което си свикнал в живота – от дома, семейството, родината, и да поемеш по труден и изпълнен с неизвестности път. А когато си дете и този избор обикновено не е твой, а наложен от обстоятелства, по-силни тебе, предизвикателството да си бежанец е още по-голямо. През последните години ескалацията на международни и вътрешни конфликти в Близкия изток и Северна Африка и географското положение на България, което я поставя на пътя на търсещите закрила от тези региони в Европа, доведоха до значително увеличаване броя на пристигащите в България деца бежанци, и особено на непридружените деца бежанци. През годините се наблюдават съществени вариации в групата на непълнолетните лица до 18 г., потърсили международна закрила у нас. По данни на Държавната агенция за бежанците през 2012 г. те са 4,72 % от всички потърсили международна закрила у нас, но след това делът им започва да нараства, като през 2016 г. е вече 15,5 % от потърсилите международна закрила в България. През последните няколко години децата бежанци на възраст до 18 години са вече приблизително една трета от търсещите закрила у нас лица. Така например за последната една година справките от ДАБ показват, че общият брой лица, потърсили закрила в България в периода 1.01.2020 – 31.12.2020 г., е 3525. От тях децата на възраст до 18 г. са 1125, т.е. 31,9 %. А постъпилите молби за закрила от непридружени малолетни и непълнолетни лица в периода 1.01.2020 – 31.12.2020 г. са 799, или 22,7 % от всички подадени молби[1]. За първите три месеца на 2021 г. от общо 848 лица, потърсили международна закрила у нас, 248 са на възраст до 18 г., което означава 29,2 %. На този фон подадените молби от малолетни и непълнолетни непридружени лица за първите три месеца на 2021 г. са 182, или 21,5 % от всички подадени молби за международна закрила[2]. Както се вижда от представените данни, над две трети от лицата под 18 години, кандидатстващи за международна закрила у нас, са непридружени малолетни и непълнолетни лица (71 % за 2020 г. и 73,3 % за първите три месеца на 2021 г.), което изправя българската държава пред големи предизвикателства, свързани с осигу-

[1] Актуална информация | ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ ЗА БЕЖАНЦИТЕ (government.bg) (посетен на 9.05.2021 г.)

[2] Актуална информация | ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ ЗА БЕЖАНЦИТЕ (government.bg) (посетен на 9.05.2021 г.)

ряването на адекватни условия за техния прием и интеграция у нас. Бидейки част от бежанските потоци, малолетните и непълнолетните деца са изложени на многобройни посегателства по време на пътуването като насилие, злоупотреби и експлоатация от страна на възрастните. А най-уязвими в това отношение са именно непридружените и разделените[3] от семействата си малолетни и непълнолетни деца. Съгласно Закона за убежището и бежанците § 1 (3) от Допълнителните разпоредби „Непридружен“ е този малолетен или непълнолетен чужденец, който се намира на територията на Република България и не е придружен от свой родител или друг роднина по права линия до втора степен или по съребрена линия до трета степен включително“[4]. Тук следва да се имат предвид още две обстоятелства: на първо място, това, че голяма част от децата бежанци влизат в България без никакви документи за самоличност, поради което тяхната възраст е „декларирана, а не документално установена“ (Владимирова и др. 2019: 265), което е причината за наблюдаваните големи различия между „видимата възраст“ и „декларираната възраст“. Едно от обясненията е, че това се прави с цел придобиване на по-благоприятния статут, който имат малолетните и непълнолетните лица след подаването на молби за международна закрила. И второто обстоятелство, което също е важно да бъде отбелязано, е неравномерното разпределение по полов признак на децата бежанци. Данните на ДАБ категорично показват, че малолетните и непълнолетните деца бежанци са предимно от мъжки пол. Така например за последната 2020 г. от общо 1125 малолетни и непълнолетни деца до 18 години, потърсили международна закрила у нас, 965 са момчета и само 160 са момичета; а за първите три месеца на 2021 г. от общо 248 малолетни и непълнолетни деца до 18 години, потърсили международна закрила у нас, 217 са момчета и само 31 са момичета.

Съгласно чл. 22 от Конвенцията на ООН за правата на детето[5], ратифицирана от България през 1991 г., грижата за децата бежанци трябва да бъде аналогична на грижата за децата на българските граждани, като децата бежанци получават първоначални грижи у нас в съответствие със Закона за убежището и бежанците. Този закон регламентира специални изисквания по отношение на непридружените малолетни и непълнолетни деца бежанци. Съгласно Закона за убежището и бежанците (ЗУБ), чл. 25 (1) на „непридру-

---

[3] В международното право се използва и терминът „разделени деца“.

[4] Закон за убежището и бежанците, в сила от 2002 г., достъпен на Lex.bg – Закони, правилници, конституция, кодекси, държавен вестник, правилници по прилагане (посетен на 9.05.2021 г.).

[5] Конвенцията на ООН за правата на детето, приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн. ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г., достъпна на Конвенция на ООН за правата на детето | Апис – Силата на информацията (apis.bg) (посетен на 9.05.2021 г.).

жен малолетен или непълнолетен чужденец, търсещ или получил закрила, който е на територията на Република България, се назначава настойник, съответно попечител, при условията и по реда на Закона за закрила на детето и Семейния кодекс“[6]. Непридружените малолетни или непълнолетни лица, търсещи или получили закрила, се настаняват до навършване на пълнолетие от Държавната агенция за бежанците в специализираните заведения към Министерството на здравеопазването, Министерството на образованието и науката и Министерството на труда и социалната политика. Те също така имат право на обучение в държавните и общинските училища на Република България по ред, определен от председателя на Държавната агенция за бежанците и министъра на образованието и науката. Спрямо тях не се прилага ускорено производство съгласно чл. 71 от ЗУБ. А от декември 2017 г. е в сила и законодателна забрана за задържане на непридружени и разделени деца.

Основните принципи, от които се ръководят държавните институции при работа с малолетните и непълнолетните непридружени деца бежанци в България, са свързани със: съблюдаване на най-добрия интерес на детето; недискриминация; право на активно и информирано участие на детето във вземането на всички важни за него решения; право на превод и използване на компетентни преводачи за изясняване на произхода и биографията на непридружените деца бежанци; съблюдаване на културното своеобразие и идентичност на непридружените деца бежанци; конфиденциалност по отношение на всички данни, свързани с непридруженото дете бежанец; право на достъп на детето до информация и всички взети решения на всички етапи от производството по предоставяне на статут на бежанец; своевременност на мерките за закрила от момента на стъпване на територията на страната, ранна идентификация и адекватни грижи за непридружените деца бежанци; сътрудничество и взаимодействие между всички отговорни институции за решаване на проблемите на непридружените деца бежанци; неприложимост на принципа за „отблъскване“ (екстрадиция) от територията на България и ускорено производство за предоставяне на статут на бежанец спрямо непридружените деца бежанци; постоянство и разпределение на отговорности при грижите за непридружените деца бежанци (Калчева 2017: 374–375).

Държавната агенция за бежанците осъществява контрол и взема мерки за предпазване на търсещите закрила у нас малолетни и непълнолетни деца от физическо или психическо изтезание, жестоко, нечовешко или унизително отнасяне. Във връзка с това към регистрационно-приемател-

[6] Закон за убежището и бежанците, в сила от 2002 г., достъпен на Lex.bg – Закони, правилници, конституция, кодекси, държавен вестник, правилници по прилагане (посетен на 9.05.2021 г.).

ните центрове в София и Харманли има създадени специални сигурни зони с охрана, където останалите обитатели на регистрационно-приемателния център нямат достъп. Неправителствени организации като УНИЦЕФ, Българския хелзинкски комитет и др. предоставят превод, правна помощ, консултиране за правата на децата и възможностите за събиране на семейства.

Във връзка с приложението на конкретни политики за интеграция на децата бежанци у нас специално внимание заслужава Националната стратегия за детето (2008 – 2018). В нея са залегнали няколко важни аспекта, свързани с децата бежанци, а именно правото и достъпът им до образование, здравеопазване и социална подкрепа, както и защитата им от дискриминация. Във връзка с това се регламентира „по-ефективно прилагане на законодателството, което гарантира закрилата на непридружените деца, децата бежанци или имигранти и техния достъп до здравеопазване, образование и социална подкрепа“. Също така се постановява „да се създаде ефективен законов механизъм за назначаване на настойник/попечител на непридружените деца, както и да се осигури достъп до социална подкрепа във всяка община“. До този момент обаче ангажиментът по създаването на ефективен механизъм за назначаване на настойник/попечител по-скоро се изпълнява чисто формално. Така например в резултат на проведени в рамките на проект „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“[7] фокусгрупи в община Харманли установихме, че длъжностното лице, което е упълномощен представител на непридружените малолетни и непълнолетни деца в общината, по неговото собствено признание не познава изобщо международното законодателство в тази област и недостатъчно пълно българското законодателство, има подчертано ксенофобско отношение към лицата, търсещи убежище (които нарича „маймуни“), а контактите му с лицата, на които е попечител, са сведени до минимум. Така, макар децата бежанци да присъстват в Националната стратегия за детето (2008 – 2018) и да са обект на регламентации, към тях не се насочват специфични мерки. Освен това, когато се регламентира интеграцията на тези деца в българското общество, те се разглеждат заедно с други целеви групи – наред с децата от основните етнически малцинства в страната, и в частност наред с децата от ромски произход. Това често води до отъждествяване на тяхната интеграция в българското общество с тази на българските граждани второ и трето поколение мигранти, а в сферата на образователната интеграция – с тази на етническите малцинства в страната. Различният им статут според националното законодателство обаче

[7] Проектът „Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България“ е финансиран от МС на Република България и изпълнен от колектив от институти на БАН, в т.ч. ИИНЧ, ИЕФЕМ, ИИИ, ИФС.

създава различни възможности за адаптация и интеграция, които не е целесъобразно да бъдат анализирани и регламентирани заедно с възможностите за адаптация и интеграция, които стоят пред етническите малцинства, живеещи в страната, или пред българските граждани, живеещи в миграция в чужбина. Така законодателните пропуски, недостатъчните административни ресурси и езиковите бариери създават сериозни трудности за намиране на дълготрайни решения за децата бежанци и особено за непридружените малолетни и непълнолетни деца бежанци, независимо дали става дума за тяхната интеграция в България или за събирането им с членовете на техните семейства в други страни.

Успехът на държавната политика и мерки в областта на приема и интеграцията на търсещите и получилите международна закрила у нас деца бежанци обаче е едновременно следствие на две групи фактори – предприетите мерки на държавно ниво (законодателство и политики) и нагласите на местното население. Ето защо тук ще се опитам да представя отношението на българските граждани към децата бежанци – ще потърся отговор на въпроса дали децата бежанци предизвикват повече съчувствие, съпричастност и готовност за оказване на помощ, или, напротив, са обект на безразличие и дори дистанция. Анализът на обществените нагласи към децата бежанци тук е осъществен на базата на данни от национално представително изследване, проведено по проект „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране, съпричастност“, финансиран от ФНИ към МОН. Изследването е проведено през август – септември 2020 г. с 1000 респонденти.

Когато извеждат причините, поради които търсещите международна закрила у нас лица напускат родните си места, наред с такива причини като: бягат от война, спасяват се от преследване; поради политическа, религиозна, етническа и т.н. дискриминация; търсят работа и по-високи доходи; търсят по-добри условия за живот и т.н., на които българските граждани придават решаващо значение за обяснението на големите бежанските потоци, които заливат Европа в последното вече почти едно десетилетие, те посочват и такива причини като: за да живеят децата им в по-уредени държави и за да учат децата им в по-добри училища, с тази разлика, че последните две причини събират много по-малки дялове от населението на страната, което споделя подобно мнение. Ранжирани в низходящ ред, причините, поради които бежанците напускат родните си места според българските граждани, могат да бъдат представени по следния начин:

- Бягат от война, спасяват се от преследване – посочено от 75,2 % от респондентите;
- Търсят по-добри условия за живот – посочено от 65,2 % от респондентите;
- Търсят работа и по-високи доходи – посочено от 46,3 % от респондентите;

- Поради политическа, религиозна, етническа, полова и други видове дискриминация – посочено от 36 % от респондентите;
- **За да живеят децата им в по-уредени държави – посочено от 28,4 % от респондентите**;
- За да се съберат със свои близки/роднини, които живеят извън страните им на произход – посочено от 21,2 % от респондентите;
- **За да учат децата им в добри училища – посочено от 14,1 % от респондентите**[8].

Ако изходим от тези резултати, то причината според българските граждани бежанците да напускат родните си места и да се насочват към Европа съвсем не е мисълта за децата им и тяхното бъдеще, доколкото причините, свързани с децата, заемат последните места с едни от най-ниските дялове в така формиралата се скала от отговорите на респондентите.

Съвсем в унисон с това мнение е и отношението на българските граждани към децата бежанци, които съгласно данните от националното представително изследване не предизвикват у тях нито особено голяма симпатия и съчувствие, нито особено голямо желание за подкрепа. Ето как отговарят българските граждани на въпроса „Кои от следните фактори са важни за Вас, за да подкрепите оставането на бежанец в България?“:

- Да има желание да се научи да говори български език – посочено от 84,7 % от респондентите;
- Да приема начина на живот в България – посочено от 83,7 % от респондентите;
- Да има професионални умения – посочено от 79,7 % от респондентите;
- Да може да се самоиздържа – посочено от 76,7 % от респондентите;
- Да може да говори български език – посочено от 61,4 % от респондентите;
- Да има добро образование – посочено от 58,7 % от респондентите;
- Да е християнин – посочено от 39,2 % от респондентите;
- **Да е семейство бежанци с деца – посочено от 26,4 % от респондентите;**
- **Да са непридружени деца бежанци – посочено от 24 % от респондентите;**
- **Да е сама майка с деца – посочено от 21,1 % от респондентите;**
- Да е бял – посочено от 19,5 % от респондентите;
- Да е човек с увреждане/специфични потребности – посочено от 13,4 % от респондентите;

---

[8] Тук сумата от процентите надхвърля 100 %, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

- Да е необвързан/сам млад мъж – посочено от 7,3 % от респондентите;
- Да е необвързана/сама млада жена – посочено от 6,3 % от респондентите;
- Да е мюсюлманин – посочено от 4,5 % от респондентите[9].

Както се вижда, много по-важни за българските граждани се оказват качества и характеристики, които са относими по-скоро към възрастните бежанци, отколкото към децата бежанци. При това прави впечатление, че важни за подкрепата на българските граждани са преди всичко такива умения и качества като владеене на език, професионални умения, добро образование, възможност за самоиздържане, приемане на местния начин на живот, т.е. социални умения и качества, които предопределят възможността за самоиздържане и за успешно вписване на бежанците в българското общество. Докато характеристики от типа на религия, раса/цвят на кожата имат много по-несъществено значение, което, ако отворим една скоба, означава, че водещи за приемането/неприемането на бежанците от българските граждани са не етнически и религиозни характеристики, а техните социални качества и умения, и когато те са отхвърляни/неприемани, това не е заради принадлежността им към определен етнос или религия, а заради непритежаването на определени социални качества, които определят невъзможността им за успешна интеграция в българското общество. Поради това отношението на българските граждани към бежанците може да бъде определено като липса на ксенофобия и по-скоро като отхвърляне поради липсата на доверие във възможностите и желанието на лицата, търсещи международна закрила у нас, за успешна интеграция и вписване в българското общество. В същото време обаче, ако се върнем на отношението към децата бежанци, резултатите показват, че и характеристики от типа на *непридружени деца бежанци, семейство бежанци с деца, сама майка с деца*, за които би могло да се очаква да предизвикват повече съчувствие и готовност за подкрепа, всъщност се оказват във втората половина на скалата от отговори на респондентите, като при това събират само между една четвърт и една пета от позитивните отговори. От друга страна, *89,1 % от респондентите са посочили, че за тях изобщо не е важно, ако става дума за семейство бежанци с деца* (за да подкрепят оставането им в България); *88,6 % са посочили, че за тях изобщо не е важно, ако става дума за сама майка с деца; и 86,7 % са посочили, че за тях изобщо не е важно, ако става дума за непридружени деца бежанци*. Тези отговори показват, че между отношенията на съчувствие и безразличие към децата бежанци българските граждани клонят повече към безразличието.

---

[9] И в този случай сумата от процентите надхвърля 100 %, тъй като респондентите са посочвали по повече от един отговор.

Във връзка с това са и *социалните дистанции*, които българските граждани демонстрират спрямо децата бежанци, които в рамките на изследването са измерени по показателите: „бежанските деца да учат в един и същи клас с вашите деца/внуци“ и „бежанските деца да са близки приятели с вашите деца/внуци“. Ето какво показват резултатите: съгласни бежанските деца да учат в един клас с техните деца/внуци са 29,4 % от респондентите, несъгласните са 35,7 %, а тези, които се колебаят (отговори нито съгласен, нито несъгласен), са 28,5 %. Дистанциите се увеличават, когато става дума бежанските деца да бъдат близки приятели с децата/внуците на респондентите – съгласните са вече 21,2 %, докато несъгласните са 42,9 %, тези, които се колебаят (отговорите нито съгласен, нито несъгласен), също нарастват до 30,5 %, т.е. с нарастване на степента на близост при контакта дистанциите също нарастват.

Особено показателен за дистанциите спрямо бежанските деца е случаят на село Калище (община Ковачевци) от 2014 г., жителите на което отказват да приемат бежански деца да учат в местното училище заедно с техните деца. Родителите на 18-те ученици от местното училище заплашват, че ще преместят децата си, ако бежанските деца (от Афганистан и Сомалия) бъдат приети в училището. На родителска среща те решават да не допуснат бежанските деца в училището. Кметът на селото заявява, че му е било съобщено в последния момент, че училището в Калище трябва да приеме деца бежанци и че ако не ги приеме, ще бъдат спрени автобусите до училището и на училището ще бъдат наложени финансови санкции. А местните жители си задават въпроса „Кой кого ще интегрира“, при положение че местните деца в първи клас са две, а бежанските деца са десет. Жителите на селото са недоволни и от това, че бежанските деца не знаят български език, а директорката на училището потвърждава, че учителите не са готови да обучават деца, които не са минали курс по български език.

В същото време представители на Министерството на образованието опровергават информацията, че бежанските деца не знаят български език, и потвърждават, че те са преминали шестмесечен курс по езика. Те заявяват също така, че присъствието на бежански деца ще помогне училището в село Калище да не бъде закрито.

Всъщност този случай е илюстрация именно за липсата на комуникация между институциите и местното население и доказва установения при фокусгруповите дискусии факт, че когато местните жители са информирани, когато има гласност и предварителни разговори с тях, дистанциите рязко намаляват и негативните нагласи се редуцират.

Във връзка с това, попитани каква трябва да бъде държавната политика по отношение на бежанците, наред с много други предложения 26,2 % от интервюираните заявяват, че „държавната политика трябва да осигурява достъп до образователната система и условия за успешно адаптиране на бежанските деца в българските училища“, а за 20,2 % от респондентите тя „трябва

да осигурява целенасочено подпомагане на уязвими групи – многодетни и самотни майки, непридружени деца бежанци, и др.“. Както се вижда, и в този случай се запазва и още веднъж се потвърждава делът на хората, които подкрепят приема и интеграцията на децата бежанци у нас, който не е никак висок – между една четвърт и една пета от всички анкетирани.

Каква е обаче оценката на българските граждани за това доколко българската държава реално се ангажира с грижа за децата на бежанците и непридружените деца бежанци? Най-голям дял от респондентите – 31,7 % – потвърждават, че държавата се ангажира с грижи за здравето на децата бежанци; на второ място като дял са хората, които заявяват, че държавата се ангажира с образованието на децата бежанци – 26,4 %; и на трето място според анкетираните държавата се ангажира с обезпечаването на подходящи битови условия за децата бежанци – 24,9 %. За една десета от анкетираните държавата не полага никакви грижи за децата бежанци. Като цяло най-голям обаче е делът на анкетираните – 45,9 %, т.е. почти половината, които нямат никакво мнение за държавната политика по отношение на децата бежанци, което всъщност говори за безразличие и липса на интерес към този въпрос.

До голяма степен обяснение на демонстрираните от българските граждани дистанции и безразличие към децата бежанци е непознаването на тяхната култура и начин на живот, а непознатото предизвиква по презумпция дистанция и отхвърляне. Ето защо на въпросите: „Какво от културата на бежанците ви допада?“, съответно „Какво от културата на бежанците не ви допада?“ и „Ако имахте възможност, какво бихте променили в културата на бежанците?“, най-голям дял представляват отговорите „не съм запознат с тяхната култура“ – съответно 63,7 %, 58,5 % и 65,2 % от отговорите. Малко по-голяма яснота относно различията в начина живот и културата внасят някои от изказванията на участниците във фокусгруповите дискусии:

> „*Те са научени да имат много деца, а ние имаме малко. Казват, че като се върнат в техните държави, ще родят още 3 – 4 деца… Имаше една жена с три деца и тя казваше: „На мен това са ми малко деца. Искам още три“. Ама как ще ги изхранва тези деца, като тя не иска да работи? Казва, че там, в Сирия, жените не работят*“ (жена, пенсионер, 75 г., участник във фокусгрупова дискусия в село Крушево, Гоцеделчевско).
>
> „*Те според мен по съвсем друг начин живеят, различно от българите… Те си имат други разбирания, които са неприемливи за нас. От друга вяра са, от друг континент*“ (жена, работи в кметството, 28 г., участник във фокусгрупова дискусия в село Хотница, Великотърновско).

Именно социалните и културните специфики, които разделят местното население и бежанците, липсата на познаване и разбиране на чуждата култура и начин живот са в основата на отхвърлянето, в едни случаи, и на безраз-

личието и липсата на съчувствие, в други. Но това, което буди безпокойство и поставя въпроси, е, че това безразличие и отхвърляне се разпростират дори върху групи, които по принцип предизвикват повече симпатии и съчувствие като децата. Позитивните решения са в посока на опитите за поставяне на мястото на другия, изпадналия в беда и нуждаещ се от помощ, в опитите за неговото опознаване и разбиране, защото за хората, които никога не правят опит да опознаят другия и да се поставят на неговото място, различията са основанията, които легитимират отхвърлянето. Докато хората, които се опитват да опознаят другия и да го разберат, са готови и да го приемат въпреки осъзнаването на социалните и културните дистанции и различия, които ги разделят. А децата бежанци, макар и загубили своите домове и родина, а много често и отделени от своите семейства и останали съвсем сами, биха могли да имат нов живот и свое бъдеще, ако бъдат добре приети в обществата, в които са се установили, ако им бъде създадена възможност да растат в сигурна среда и бъдат подкрепяни да развиват своите способности. Само че резултатите от проведеното изследване показват, че българското общество е все още далеч от този момент и доказателството за това е, че неприемането и безразличието към другия се разпростират дори върху такива уязвими и обикновено будещи съчувствие и състрадание групи като децата.

Литература

Владимирова, К., Й. Калчев, А. Накова, И. Илиева, В. Минчев, И. Зарева, В. Ганева-Райчева, М. Маева, С. Ташев, С. Калчева, Е. Александрова, Й. Еролова, П. Стоянова. 2019. *Миграции и национална идентичност*. Т. 3. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

Калчева, С. 2017. Психологически и социални проблеми на непридружени деца-бежанци в България и Европейския съюз. – В: Маринова, Е., М. Мизов (съст. и ред.). *Морал и етика на справедливостта в съвременното общество*. София, Авангард Прима.

ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ ЗА БЕЖАНЦИТЕ (government.bg) (посетен на 9.05.2021 г.)

Закон за убежището и бежанците, в сила от 2002 г., достъпен на Lex.bg - Закони, правилници, конституция, кодекси, държавен вестник, правилници по прилагане (посетен на 9.05.2021 г.).

Конвенция на ООН за правата на детето, приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. – ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г., достъпна на Конвенция на ООН за правата на детето | Апис – Силата на информацията (apis.bg) (посетен на 9.05.2021 г.).

Национална стратегия за детето 2008–2018 г. Портал за обществени консултации (strategy.bg) (посетен на 9.05.2021 г.).

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СИСТЕМИТЕ ЗА ПРИЕМ И ИНТЕГРАЦИЯ НА БЕЖАНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ И СЪСЕДНИТЕ СТРАНИ

Ваня Иванова

Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – БАН
vanya.ivanova@iefem.bas.bg

Абстракт: Статията има за цел да анализира в сравнителна перспектива елементи от системите за прием и интеграция на бежанци в шест страни от Югоизточна Европа – България, Гърция, Румъния, Северна Македония, Сърбия и Турция. Изборът на страните е направен на географски принцип – всички са съседни на България. Макар страните да се различават по територия, брой на населението, членство в Европейския съюз, част или не от балканския маршрут, всички те конструират един регион и преживяват с различен интензитет бежанските движения от 2013 г. насам в посока Западна Европа. Вземайки предвид спецификите на всяка от държавите, текстът се стреми да разбере и анализира изградените системи на прием и интеграция, които на практика се случват във всяка от тях – какво е наличното законодателство за предоставяне на международна закрила и интеграция, кои са водещите актьори и др. Маркерите, които се наблюдават, са интензитет на потока в различните етапи от периода 2013 – 2020 г., наличие и промени в законодателството за предоставяне на международна закрила, интеграционни мерки в ключови социални сфери като утвърждаване на механизми за предоставяне на жилищно настаняване, езикови курсове и образование, здравеопазване, достъп и включване в пазара на труда. Пандемията от COVID-19 също намира отражение с релевантни примери. Докладът се базира на анализ на нормативната база, на вторични данни и интервюта с експерти от всички страни.

Ключови думи: бежанци, международна закрила, интеграция, България, Югоизточна Европа.

CHALLENGES TO REFUGEES' RECEPTION AND INTEGRATION SYSTEMS IN BULGARIA AND THE NEIGBOURING COUNTRIES

Vanya Ivanova

Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum – BAS
vanya.ivanova@iefem.bas.bg

Abstract: The paper aims to analyze in a comparative perspective the systems for reception and integration of refugees in six countries of Southeastern Eu-

rope – Bulgaria, Greece, Romania, Northern Macedonia, Serbia, and Turkey. The choice of countries is made on a geographical basis – all countries are neighboring Bulgaria. Although the countries differ in characteristics such as territory, population, membership in the European Union, part or not of the Balkan route, they all construct one region and experience refugee movements towards Western Europe in different intensities since 2013. Considering the specifics of each of the countries, the report seeks to understand and analyze the established systems of reception and integration, which are implemented in practice in each of them – what the current legislation providing international protection and integration is, which the key actors are, etc. The observed markers are the intensity of the flow in the different stages of the period from 2013 to 2020, the presence and changes in the legislation for granting international protection, integration measures in key social spheres, such as mechanisms for the provision of housing, language courses and education, healthcare, and the access to and inclusion in the labor market. The COVID-19 pandemic is also reflected in relevant examples. The paper is based on analyzing the legal framework, secondary data, and interviews with experts from all countries.

Keywords: refugees, international protection, integration, Bulgaria, Southeastern Europe.

След Втората световна война конфликтите в бивша Югославия от 90-те години на XX в. са събитията, довели до най-голямо принудително движение на населението в Европа. Създаването на нови граници води както до голям брой бежанци, които пресичат международно признати такива, така и до хора, които напускат принудително домовете си, но остават в рамките на държавите си, или т.нар. вътрешно разселени лица (Иванова 2006), които общо се изчисляват на над два милиона души (Ambroso 2006). Всяка от държавите в Югоизточна Европа е преживяла по различен начин феномена на принудителната миграция в исторически план през призмата на собствените ѝ граждани, включително и българи, които търсят убежище в европейските страни през 1990 – 1999 г. (Накова, Еролова 2019). Конфликтът в Сирия от 2011 г., както и цялостната ситуация в Близкия изток провокират голямо движение на населението в посока, включваща и Европейския континент, като страните от Югоизточна Европа не остават незасегнати.

Тази статия[1] бе провокирана от желанието за по-голямо разбиране как и къде се позиционира България в регионален план относно системите за

[1] Авторката благодари на експерти на ВКБООН България за съдействието за свързване с представители от партньорски организации в Румъния, Сърбия и Северна Македония, с които бяха направени интервюта за секцията „Поглед към съседите“ на Академичния бюлетин „Бежанците: днес и утре“ през 2020 г., издаван от Българския съвет за бежанци и мигранти (БСБМ) и ВКБООН, като авторката води секцията в бюлетина и написа текстовете за Турция, Румъния, Сърбия и Северна Македония за бр. 2 – 5, което я провокира да разгледа страните в сравнителна перспектива.

прием на търсещи международна закрила и на интеграция, кои са водещите актьори в прилагането им, какви са възможностите за самите бежанци в различните страни. На базата на географски признак статията разглежда България и съседните страни – Гърция, Румъния, Северна Македония, Сърбия и Турция, като данните за страните ще следват тази азбучна последователност с конкретен фокус върху ситуации, показващи интересни специфики. Аналитичната рамка, през която ще бъде анализирана проблематиката, е с два тематични фокуса и разбиране, че се поставят повече въпроси, отколкото отговори: 1) законодателство, интензитет на потока и ключови актьори; 2) мерки за интеграция и ролята на НПО. Статията обхваща главно последните десет години. Анализът е базиран на данни и доклади на правни и международни организации, на вторични данни и на експертни интервюта с представители на организации на разглежданите страни. Данните относно движението на хората от страните в Близкия изток в посока Западна Европа за разглежданите страни са взети от ежегодните доклади на Информационната база данни за убежището, AIDA[2], на Европейския съвет за бежанците и изгнаниците (ECRE). Базата данни се състои от експертни доклади на правозащитни организации от съответните страни, които ежегодно описват развитието и проблемите в областта на убежището. За страните, които разглежда статията, това са: Българският хелзинкски комитет[3], като първият доклад е за 2012 г., а последният за 2020 г. (Savova 2020), Гръцкият съвет за бежанците (Greek Council for Refugees)[4] с първи доклад за 2012 г. и последен за 2019 г. (Konstantinou 2019), Фелиция Ница с подкрепата на Йезуитска служба за бежанци (Jesuit Refugee Service)[5] с първи доклад за 2017 г. и последен за 2020 г. (Nica 2020); в базата данни AIDA няма отделна секция за Северна Македония, но партньорската организация, която е член на ECRE и публикува доклади със сходно съдържание, е Асоциацията на македонските млади адвокати (Macedonian Young Lawyers Association), като на страницата[6] им в интернет могат да се намерят доклади, описващи състоянието в страната от 2016 до 2021 г.; за Сърбия първият доклад покрива ситуацията през 2015 г., а последният доклад е за 2020 г. (Kovačević 2020), като са написани от независимия експерт и адвокат Никола Ковачевич[7] със съдействието на няколко организации – Инициативата за

[2] https://asylumineurope.org/ (последно проверен на 10.05. 2021).

[3] https://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/ (последно проверен на 10.05. 2021).

[4] https://asylumineurope.org/reports/country/greece/ (последно проверен на 10.05. 2021).

[5] https://asylumineurope.org/reports/country/romania/ (последно проверен на 10.05. 2021).

[6] https://myla.org.mk/pub_categories/library/publications/page/2/?lang=en (последно проверен на 10.05. 2021).

[7] https://asylumineurope.org/reports/country/serbia/ (последно проверен на 10.05. 2021).

икономически и социални права (Initiative for Economic and Social Rights), Белградския център за човешки права (Belgrade Centre for Human Rights), Центъра за изследвания и социално развитие (Center for Research and Social Development), Мрежата за психосоциални иновации (Psychosocial Innovation Network) и Датския съвет за бежанците (Danish Refugee Counci); първият доклад за Турция[8] се отнася до 2014 г. и е написан от Права на бежанците Турция и от независими експерти, като покрива периода до 2019 г. (Refugee Rights Turkey 2019).

Законодателство, интензитет на потока и ключови актьори

В следващите няколко таблици ще бъдат представени данни от изброените доклади, които дават информация за броя на подалите и на получилите международна закрила и видовете статут на международна закрила, които дават различните страни. На тази база ще бъдат разгледани и анализирани законодателството във всяка от тях, понятийният апарат, както и основните актьори, които са в основата на системите за предоставяне на убежище.

Таблица 1. Международна закрила в България*

Година	Общ брой подадени молби	Нерешени случаи	Бежански статут	Хуманитарен статут	Отхвърлени молби
2020	3525	2201	105	716	1374
2019	2152	1101	181	300	1134
2018	2536	1822	317	413	1362
2017	3700	1301	804	900	3048
2016	19418		754	587	1732
2015	12783	-	4123	722	546
2014	11081	-	5162	1838	500
2013	7144	-	183	2279	354
2012	1387	-	18	159	445

* Разработено от автора. Данни: доклади за съответната страна от AIDA.

[8] https://asylumineurope.org/reports/country/turkey/ (последно проверен на 10.05. 2021).

Таблица 2. Международна закрила в Гърция*

Година	Общ брой подадени молби	Бежански статут	Субсидиарен статут	Хуманитарна закрила	Отхвърлени молби
2019	77287	13509	3846	-	13689
2018	66969	12611	2578	-	15559
2017	58661	9323	1041	-	12149
2016	51091	2467	244	-	6608
2015	8519	**3703** 717 (стар) 2986 (нов)	**479** 107 (стар) 372 (нов)	**135** 135 (стар) 0	7892 1548 (стар) 6344 (нов)
2014	9432	**2075** 558 (стар) 1517 (нов)	**885** 265 (стар) 620 (нов)	**990** 990 (стар) -	**17120** 10654 (стар) 6466 (нов)
2013	8225	580	395	425	15570
2012	9575	30	45	20	11095

*Разработено от автора. Данни: доклади за съответната страна от AIDA.

Таблица 3. Международна закрила в Румъния*

Година	Общ брой подадени молби	Бежански статут	Субсидиарен статут
2019	2587	287	276
2018	2137	305	290
2017	4820	849	460

* Разработено от автора. Данни: доклади за съответната страна от AIDA.

Таблица 4. Международна закрила в Северна Македония*

Година	Общ брой подадени молби	Брой хора, получили международна закрила
2019	505	1
2018	299	6
2017	162	5
2016	762	7
2015	1895	
2014	1289	
2013	1353	
2012	638	
2011	744	

* Разработено от автора. Данни: уебстраница и доклади на MYLA[9].

[9] https://myla.org.mk/%d0%be%d0%b1%d0%bb%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8-%d0%bd%d0%b0-%d0%b4%d0%b5%d0%bb%d1%83%d0%b2%d0%b0%d1%9a%d0%b5/%d0%b1%d0%b5%d0%b3%d0%b0%d0%bb%d1%86%d0%b8-%d0%b8-%d0%bc%d0%b8%d0%b3%d1%80%d0%b0%d0%bd%d1%82%d0%b8/?lang=en (последно проверено на 10.05.2021 г.).

Таблица 5. Международна закрила в Сърбия*

Година	Намерение за подаване на молба за закрила	Общ брой подадени молби	Бежански статут	Субсидиарен статут	Отхвърлени молби
2020		145	10	9	51
2019	12937	252	13	13	54
2018	8436	327	11	13	20
2017	6199	236	3	11	11
2016	12821	577	19	23	40
2015	577995	583	16	14	28

* Разработено от автора. Данни: доклади за съответната страна от AIDA.

Таблица 6. Международна и временна закрила в Турция*

Година	Общ брой подадени молби	Международна закрила	Отхвърлени молби	Временна закрила
2019		56417		3589289
2018		114537		3628180
2017		112415		3412368
2015	114127	5707 (бежански статут)	735	2291900
2013	46621	14160	1556	

* Разработено от автора. Данни: доклади за съответната страна от AIDA.

От представените данни прави впечатление, че между 2013 и 2020 г. повечето страни в региона предоставят на търсещите международна закрила два основни статута: бежански и субсидиарен (хуманитарен в случая на България) – това са България, Гърция, Северна Македония, Сърбия и Румъния. За годините 2012 – 2015 Гърция предоставя и хуманитарен статут. Различно в случая на Сърбия е, че процедурата се случва на два етапа – първо се заявява намерение за подаване на молба и след това се подава самата молба, а в Турция успоредно със статута за международна закрила се дава статут на временна закрила, който се предоставя на гражданите на Сирия.

Какви права се предоставят с тези статути и на базата на какво законодателство се дават? В България действащият Закон за убежището и бежанците (ЗУБ) е от 2002 г.[10], като отменя предишния Закон за бежанците от 1999 г. Според чл. 1а от ЗУБ България предоставя международна и временна закрила, като международната закрила се предоставя по силата на Конвенцията за статута на бежанците, съставена в Женева на 28.07.1951 г. и Протокола за

[10] ДВ, бр. 54, 2002 г.

статута на бежанците от 1967 г., на международни актове по защита правата на човека и на този закон и включва статут на бежанец и хуманитарен статут. Временна закрила се предоставя в случай на масово навлизане на чужденци, които са принудени да напуснат държавата си по произход поради въоръжен конфликт, гражданска война, чл. 1а (3). Според чл. 2 на ЗУБ председателят на Държавната агенция на бежанците към МС предоставя международна закрила. Институцията, която е отговорна за временната закрила, е Министерският съвет, а убежище се предоставя от президента на Република България. Важно е да се отбележи, че чл. 3 от ЗУБ залага и ролята на ВКБООН като партньор на държавните органи за изпълняване на задълженията на страната към Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. Статутите на бежанец и хуманитарен такъв са посочени в чл. 8 и 9 от ЗУБ, като първият се предоставя на чужденец, който поради основателни опасения от преследване, основани на раса, религия, националност, политическо мнение или принадлежност към определена социална група се намира извън държавата си по произход и поради тези причини не може или не желае да се ползва от закрилата на тази държава или да се завърне в нея. Хуманитарният статут се предоставя на чужденец, който не получи закрила от държавата си по произход, тъй като може да бъде изложен на реална опасност от тежки посегателства, като смъртно наказание или екзекуция, или изтезание, нечовешко или унизително отнасяне, или наказание, тежки заплахи срещу живота или личността на цивилно лице поради безогледно насилие в случай на въоръжен международен или вътрешен конфликт. Първият статут се дава за 5 години, а вторият – за 3 години, като предоставят идентични права.

В ***Гърция*** ситуацията е много комплексна, защото през целия период се наблюдава хуманитарна криза на фона на продължителна тежка икономическа криза в страната (Академичен бюлетин 2020б: 27 – 28). Самите данни в таблицата показват постоянно нарастващия брой на подадените молби, както и че са направени промени в рамките на разглеждания период в законодателството и в начина, по който се случва процедурата за прием. Ключово събитие в това отношение е подписването на споразумението между Европейския съюз (ЕС) и Турция през март 2016 г., след което се обособяват две основни процедури на прием – (1) подадени молби, които не са обект на споразумението между Европейския съюз (ЕС) и Турция от 2016 г., и (2) бърза процедура на границата за подаващите молби на граничните източноегейски острови, които са обект на споразумението между ЕС и Турция (Konstantinou 2019). Отговорната институция за процедурите е Службата за убежището, която е създадена със закон през 2011 г. Законодателството в страната постоянно се променя, като дори се създава Министерство на миграцията и убежището през януари 2020 г. Основните проблеми остават условията в приемателните центрове на островите, трудността да се овладее ситуацията с постоянно приижащите хора, както и новите предизвикателства с пандемията от COVID-19.

Двата статута на международна закрила, които предоставя ***Румъния***, са бежански и субсидиарен, като те се дават за неопределен период от време, а валидността на документа е 3 години за бежански и 2 години за субсидиарен статут, като и двата предоставят еднакви права. Законът за убежището е от 2006 г. Главният инспекторат по имиграцията към Министерството на вътрешните работи е ключовата институция, като е важно да се отбележи, че административната фаза на процедурата по закрила не може да надвишава повече от 90 дни (Академичен бюлетин 2020д).

Законът за временна и международна закрила от 2018 г. е действащият закон в ***Северна Македония***, който залага условията и реда за получаване на бежански и субсидиарен статут, това са също двата основни статута, които се предоставят в страната. Бежанският статут дава възможност за престой в страната от минимум три години и права, близки до тези на гражданите на Република Северна Македония, без право да гласуват и да участват в бизнес или политически формации, за които изрично се изисква македонско гражданство. Лицата, които получават субсидиарна закрила, имат право на временен престой от една година в страната с възможност той да бъде продължен, право на настаняване за две години и право на социална закрила. Компетентната институция, която осъществява процедурата по закрила, е Министерството на вътрешните работи и в частност Секторът по убежище (Академичен бюлетин 2020е).

Таблица 7. Отговорен орган за процедурата за прием и основен закон*

	Компетентен орган, който осъществява процедурата по закрила	**Основен закон**
България	Държавна агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет (МС)	Закон за убежището и бежанците (ЗУБ), 2002 г.
Гърция	Служба по убежище, регионални офиси по убежището, звена по убежището (Asylum units)	Закон за убежището, 2016 г.
Румъния	Министерство на вътрешните работи, Главен инспекторат по имиграцията, Дирекция за убежище и интеграция	Закон за убежището, 2006 г.
Северна Македония	Министерство на вътрешните работи, Сектор по убежището	Закон за международната и временна закрила, 2018 г.
Сърбия	Комисариат за бежанците и мигрантите	Закон за убежище и временна закрила, 2018 г.
Турция	Министерство на вътрешните работи на Република Турция, Главна дирекция „Управление на миграцията“	Закон за чужденците и международната закрила, 2013 г.

* Разработено от автора.

В ***Сърбия*** търсещите закрила се разделят в две категории – тези, които имат намерение да подадат молба за международна закрила, и хората, които реално подават молба за закрила. Заявеното намерение им е нужно, за да се получи регистрационен сертификат, за да отседнат в приемателните центрове[11] на територията на Сърбия, но след това не подават молба за статут, а продължават пътя си. Двата основни статута на закрила са регламентирани в Закона за убежище и временна закрила от 2018 г., като бежанският статут дава разрешение за 5-годишен престой на пребиваване, а субсидиарният – една година. Според закона страната предоставя и статут на временна закрила при ситуации на масов наплив на разселени хора. В Сърбия процедурата се инициира чрез подаване на молба до упълномощен служител на Службата за убежище в рамките на 15 дни от датата на регистрация. Службата за убежище има законовото задължение да вземе решение по молбата в рамките на 3 месеца от подаването ѝ, като през това време трябва да се проведе едно или повече интервюта, за да се установят всички факти и обстоятелства, свързани с вземането на решение. Този срок може да бъде удължен до 9 месеца. Комисариатът за бежанците и мигрантите отговаря за временното настаняване на хората, които са в процедура, и също на получилите бежански или субсидиарен статут (Академичен бюлетин 2020г: 45).

В ***Турция*** управлението на миграционните процеси в страната е заложено в Закона за чужденците и международната закрила от 2013 г. Той постановява и различава видовете статути на чужденците в Турция – регулярна миграция с разрешение за пребиваване за тези, които са влезли и пребивават легално на територията на страната; нерегулярна миграция за тези, които влизат и пребивават в страната чрез нелегални канали и работят в Турция без разрешение за работа; чужденците, които търсят международна закрила в Турция на базата на индивидуални молби за закрила; както и статут на временна закрила, който се предоставя в случаите, когато има голям поток на хора от държави, в които не могат да се върнат. Правният статут на сирийците в Турция е точно последният вид на т.нар. временна закрила. Особеното в случая на Турция е, че държавата прилага Женевската конвенция за статута на бежанците от 1951 г. само за лица, които са станали бежанци в резултат на събития, настъпващи в Европа. Над 3,5 милиона сирийски граждани живеят към момента със статут на „временна закрила“ в Турция. Относно хората, които са със статут на търсещи международна закрила на базата на индивидуални молби, турската държава си сътрудничи с ВКБООН, които работят в посока на възможности за презаселване в трети страни. Докато

---

[11] 16 на брой и са един от трите типа центрове в Сърбия заедно с центрове за убежище, 5 на брой и 1 затворен център с малък капацитет от 15 души (Kovačević 2020: 13).

тече процедурата им, те могат да останат в Турция и имат легален статут на търсещи международна закрила, който им предоставя и достъп до здравната и образователната система в страната (Академичен бюлетин 2020в).

Какви тенденции се наблюдават относно броя на молбите в различните страни и от кои националности преобладават? За ***България*** за 2020 г. се вижда продължаващо намаление на броя както на лицата, потърсили, така и на тези, получили международна закрила. Във всички страни се наблюдава като цяло намаление на броя на молбите спрямо 2015 – 2016 г. с изключение на Гърция и Турция. Пандемията от COVID-19 също трябва да се отбележи като фактор, особено за тенденциите и намалелия брой молби през 2020 г. Не всички доклади с данни са все още налични за този период, но може да се отрази допълнително намаляване на молбите, особено за страните като България, които временно затварят границите. Като се направи преглед на националностите на потърсилите международна закрила в България за 2020 г., се вижда, че най-голям брой са граждани на Афганистан, Сирия, Ирак, Мароко и Пакистан. Данните за ***Гърция*** от 2019 г. показват най-голям брой от Афганистан, Сирия, Пакистан, Ирак и други страни. В ***Румъния*** ситуацията от 2020 г. е сходна, като най-много молби има от Афганистан, Сирия, Ирак, Турция и Мароко. За ***Северна Македония*** за 2019 г. най-много са от Афганистан, Пакистан, Сирия, Ирак и Мароко. Малък фокус върху ситуацията в страната на базата на експертен разговор с представители на MYLA показва, че подалите молба за международна закрила до октомври 2020 г. са 180 души, като само двама са получили субсидиарна закрила. Няма нито един признат бежански статут през последните четири години. В Северна Македония се разграничават две групи бежанци – стари и нови, като за нови се приемат тези от 2015 – 2016 г. до днес и поради транзитния характер на престоя им в страната експертите в областта ги наричат бежанци/мигранти. Откроява се кризисният характер на ситуацията, започнала през 2015 – 2016 г. и продължаваща до днес, като експертите отбелязват, че потокът от хора не е намалял значително при затваряне на границите през март 2016 г. Намаляване на броя на мигрантите/бежанците се наблюдава през 2017 г., но през 2018 г. той нараства отново, което важи още повече за 2019 и 2020 г. На територията на Република Северна Македония се намират два транзитни (на северната – Tabanovce, и на южната граница – Vinojug) и един приемателен център (в Скопие). Водещите националности на подали молби в ***Сърбия*** за 2020 г. са от Иран, Сирия, Бурунди, Ирак и Гана, като тук е важно да се отбележи малкият общ брой молби, които са 145 за 2020 г. В ***Турция*** освен големия брой сирийци – близо 3,7 милиона със статут на временна закрила, най-голям брой подали индивидуални молби за закрила за 2019 г. са хора от следните националности: афганистанци, иракчани и иранци.

Следните щрихи се открояват по темите за законодателство, интензитет на потока и ключови актьори. В България и Румъния основните закони в сферата на убежището са от 2002 и 2006 г. и макар и да са с допълне-

ния и промени, не са цялостно променяни или наново изработвани, както в другите страни. Най-големият натиск и мащабът на феномена в Гърция и Турция изискват постоянни промени, пробване на различни процедури и адаптиране към ситуацията, особено що се отнася до Гърция, която стига до създаване на специално министерство в тази област. В Северна Македония и Сърбия се наблюдават голям поток от преминаващи бежанци/мигранти и много малък брой реално получени статути на международна закрила.

Интеграцията и ролята на НПО

Системата на интеграция във всяка от представените страни играе основна роля дали хората, които са получили международна закрила, ще се задържат в съответната страна. Темата е изключително комплексна, целта в следващите страници е да се маркират и анализират интересни специфики. В ***България*** липсва орган, който да отговаря за лицата, получили международна закрила. Според чл. 19 (1) от действащата Наредба за условията и реда за сключване, изпълнение и прекратяване на споразумението за интеграция на чужденците с предоставено убежище или международна закрила от 2017 г. процесът по изпълнение на сключените споразумения за интеграция се координира от заместник министър-председател, определен от Министерския съвет. Четири години по-късно още не е излъчен заместник министър-председател, който да отговаря за получилите международна закрила. Липсата на координиращ и отговорен орган отваря въпросите за липса на визия за интеграционна политика на национално ниво. Така получилите международна закрила в България остават изцяло зависими от предоставените услуги от неправителствения сектор. Друг важен аспект в сферата на интеграционните практики за България е утвърденият през 2019 г. механизъм за презаселване. ДАБ при МС е институцията, която осъществява организацията и координацията на практическите дейности в изпълнение на ангажиментите по презаселване, разписани в Рамката на националния механизъм за презаселване. През 2019 г. са презаселени 64 лица от Република Турция, с което общият брой на презаселените лица възлиза на 85 с тези от 2018 г., от общата договорена квота от 110 лица (Академичен бюлетин 2020а: 13).

Промени в законодателството в ***Гърция*** от март 2020 г. постановяват, че лицата, които са получили международна закрила и са настанени в приемателни центрове, трябва да ги напуснат в рамките на 30 дни (в България този срок е 14 дни). Гърция не може да се похвали със система за интеграция на държавно ниво, което поставя получилите международна закрила във висок риск от бездомност (AIDA 2020: 23). Тежката ситуация от икономическата криза в страната, съчетана с голям брой дадени статути на международна закрила, не може да бъде адресирана от държавата, като ситуацията може да бъде обобщена с думите на министъра по миграцията и убежището от

март 2020 г.: *„нашата цел е да дадем убежище на тези, които имат право в рамките на 2 – 3 месеца, а след това премахваме всякакви помощи и настаняване, защото всичко това служи като придърпващ фактор… Гърция премахва помощите. Всеки с бежански статут е отговорен сам за себе си“* (Konstantinou 2019: 23). Така подкрепата за интеграция е оставена на самите бежанци, международните организации и НПО в страната. Един пример е програмата „Гръцка интеграционна подкрепа за бенефициентите на международна закрила“ (Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection, HELIOS)[12] на МОМ – Гърция, финансирана от Европейската комисия (DG HOME), а ВКБООН – Гърция апелира бежанците да бъдат включени в националните схеми за солидарност на страната.

Румъния може да се нарече страната – изключение в областта на интеграцията в региона. Интеграционната програма съществува от 2004 г., като нормативно тя е обвързана с Правителствена наредба 44 от 2004 г. във връзка със социалната интеграция на чужденци, които са получили международна закрила или право на пребиваване в Румъния, както и граждани на страни – членки на Европейския съюз, Европейския икономически съюз, и гражданите на Конфедерация Швейцария. Получилите международна закрила имат право да кандидатстват за интеграционна програма в рамките на 90 дни след получаване на статут (Академичен бюлетин, 2020д). Програмата включва настаняване в приемателните центрове или финансова подкрепа за наем, културна ориентация, курсове по румънски език (предоставени от Министерството на образованието), психологическа помощ и консултиране, социално консултиране, както и безвъзмездна финансова помощ от около 110 евро на месец за тези, които нямат никакъв доход. Възможността за настаняване в приемателните центрове става на базата на молба и се предоставя за 6 месеца с възможност престоят да бъде удължен за още 6 месеца, но само ако в самите центрове има свободни места, защото те приоритетно се предоставят на търсещите закрила. НПО се включват, за да допълнят услугите, които се предлагат от държавата – в различни градове на страната в рамките на проекти те предоставят интеграционни услуги, които се осъществяват на базата на грантове по програма ФУМИ. Рискът от бездомност, който беше отбелязан в случаите на България и Гърция, в Румъния се решава по следния начин: когато получил международна закрила няма възможност за самостоятелно настаняване и му бъде отказана възможност да остане в приемателните центрове, човекът/семейството може да се обърне към НПО (Jesuit Refugee Service/JRS), която по проекта „Нов дом“, финансиран по програма ФУМИ, подпомага получилите закрила с финансова подкрепа за настаняване, като НПО служи като медиатор. В самите центрове

---

[12] https://greece.iom.int/en/hellenic-integration-support-beneficiaries-international-protection-helios (последно проверено на 10.05.2021 г.).

остават само най-бедните бежанци за не повече от 2 – 3 месеца, докато си намерят работа. Към края на 2019 г. броят им е общо 114 в шестте приемателни центъра в страната (Nica 2020: 163). Друг важен аспект, който помага повече лица, получили международна закрила, да се замислят да уседнат в Румъния, са възможностите, които предоставя Законът за румънското гражданство (Act on Romanian Citizenship), получилите бежански статут да имат право да кандидатстват за гражданство 4 години след като са влезли в страната, а тези със субсидиарен статут – след 8 години.

В ***Северна Македония*** за първите стъпки на интеграция (ранна интеграция) и настаняването на търсещите закрила и получилите международна закрила отговаря Министерството на труда и социалната политика (МТСП). То изготвя интеграционна програма за търсещите и получилите международна закрила (чл. 60 (2) от Закона за временната и международна закрила от 2018 г.), като се предоставят пребиваване, идентификационни документи, свобода на движение, безплатна правна помощ, настаняване в приемателен център или друго място, което е определено от Министерството на труда; право на обединяване на семейство, основни здравни услуги; право на социална закрила; право на образование; право на заетост в рамките на приемателния център или други места за настаняване, определени от Министерството на труда, като търсещите закрила, които са още в процедура и не са получили решение в рамките на 9 месеца от подаване на молба от Сектора за убежище, имат право на свободен достъп до пазара на труда; достъп до налични програми за ранна интеграция, контакти на неправителствени организации и на ВКБООН за получаване на правна помощ в процеса на признаване правото на убежище. Друго позитивно развитие в сферата на интеграцията през 2019 г. е включването в образователната система на децата бежанци от първи до девети клас. Към момента в приемателния център в Скопие има възможност за изучаване на македонски език, като часовете са предоставени от неправителствени организации (Академичен бюлетин 2020е: 48–51). Не трябва да се забравя колко малък е броят на дадените статути в страната и транзитният характер на държавата.

Важният елемент жилищно настаняване от интеграционната система в ***Сърбия*** е решен, като с получаването на позитивно решение за статут на международна закрила се предоставя възможност за една година безплатно настаняване в бежански център (бежанските центрове са общо пет), като през 2020 г. най-много хора са били настанени в бежанския център в Белград – между 400 и 500 на ден (Kovačević 2020: 84). Когато се преместят на външен адрес, хората в процедура могат да кандидатстват за финансова помощ – 60 или 70 евро социална помощ. Докато са настанени в центровете, не получават парични помощи, но някои от неправителствените организации дават ваучери. За да кандидатстват за финансовата помощ, търсещите закрила са задължени да посещават часове по сръбски език. Законът за убежището очертава, че ако бежанец не съобщи на Комисариата за посещение

на часове по сръбски език в рамките на 15 дни от окончателното решение за предоставяне на убежище или ако бежанецът престане да посещава уроци по сръбски език без основателна причина, губи правото си на временната помощ за настаняване. Децата са задължени по закон да посещават начално и средно училище. Три от петте бежански центъра в Сърбия се намират в малки населени места, в които няма възможност за намиране на работа, а наблюденията на Белградския център за човешки права показват, че тази причина е основна за обезкуражаване на хората да припознаят Сърбия като страна за усядане (Kovačević 2020: 15). НПО като Белградския център за човешки права освен с правна помощ помага на получилите закрила с издаване на разрешителни за работа, превежда дипломи и други.

Временният статут, който получават сирийските граждани в ***Турция***, дава достъп до здравни услуги и образование, но не предоставя подпомагане за жилищно настаняване. Сирийците живеят във всички 81 провинции на Турция. Те са регистрирани в града, в който са пристигнали, и ако искат да запазят достъпа си до споменатите здравни и образователни услуги, трябва да останат, където са регистрирани. Те не могат да напуснат този град/провинция без позволение, биха могли да посещават роднини в други градове с документ за разрешение за пътуване, който се издава от местното управление на съответната провинция и не може да превишава 90 дни, период, който може да се удължи с още 15 дни. При връщане в града/провинцията лицето е длъжно да информира съответните власти. При просрочване на периода статутът на лицето се деактивира. Образованието представлява голямо предизвикателство за турската образователна система, в която само за няколко години влизат около един милион сирийски деца на възраст 5 – 18 години, които не знаят турски език. Ролята на НПО, които предоставят езикови курсове, е ключова. Интеграцията на пазара на труда е друго предизвикателство. Шест месеца след получаване на статут на временна закрила може да се кандидатства за разрешение за работа, което може да се направи лично от кандидатстващия или от работодателя чрез онлайн система. Разрешително не е нужно за хората, които работят в сектори като сезонно земеделие и животновъдство. В други сектори обаче по преценка на регламент, постановяващ трудовите отношения, и указанията на Министерството на семейството, труда и социалните услуги лица с временен статут нямат право да кандидатстват за професии, които могат да се изпълняват само от турски граждани (Академичен бюлетин 2020в: 41 – 43).

От изложените щрихи в сферата на интеграцията за шестте разглеждани страни може да се изведе примерът на Румъния, в който се наблюдава добро сътрудничество между държавата и НПО в изпълнение на интеграционната програма на страната. Бързият достъп до румънско гражданство е също фактор, който предоставя възможност за усядане на получилите международна закрила в страната. Правният вакуум в тази сфера и невъзможността да кандидатстват за гражданство са от причините, които се изтъкват

от получили закрила в Сърбия като невъзможност за спокойно планиране на бъдещето в страната. Нежеланието на правителствата в страни от региона като България и Гърция да се ангажират на държавно ниво с интеграцията на бежанците е причина НПО секторът да запълва и предоставя необходимите услуги. Ситуацията в Северна Македония е комплексна относно интеграцията на бежанците, защото по данни на експерти от НПО сектора предизвикателство е интеграцията на търсещите закрила от Косово, които все още не са с уреден статут в страната (Kjoseva, Bozhinovska 2020: 10).

Вместо заключение: Влиянието на пандемията от COVID-19

Едно от първите видими отражения на COVID-19 в региона е, че временно се ограничава движението на хората, търсещи и получили международна закрила, което се дължи както на затварянето на границите, така и на реалната опасност от заразата. Друго голямо предизвикателство е, че бежанците са сред тези, които първи остават без работа. Това се случва, защото работят в сектори, чиято дейност временно или за по-дълго беше преустановена. В сферата на образованието, когато всички ученици минават в онлайн форма на обучение, не всички бежанци имат необходимите условия в центровете като достъп до устройства, достъп до интернет и до пространство. Във всички страни са положени усилия, за да не се разпространява заразата, като голямо предизвикателство стои пред центровете от затворен тип като и пред отворените, които се превръщат в места с ограничено движение, като това е особено характерно за гръцките острови, където събитията от лагера в Мориа дълго ще бъдат обсъждани на национално, европейско и регионално ниво.

Литература

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020а. *2019 година за търсещите и получилите международна закрила в България*. Брой 1/2020, с. 12–15, София, БСБМ, ВКБООН.

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020б. *Гърция – пандемия на фона на хуманитарна криза.* Брой 1/2020, с. 27–28, София, БСБМ, ВКБООН.

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020в. *Бежанците в Турция: статут на временна закрила или живот ден за ден*. Брой 2/2020, с. 41–43, София, БСБМ, ВКБООН.

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020г. *Бежанците в Сърбия: между правния вакуум и липсата на перспектива за усядане*. Брой 3/2020, София, БСБМ, ВКБООН.

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020д. *Международната закрила в Румъния – бързи процедури, сътрудничество и улеснен достъп до гражданство за бежанците*. Брой 4/2020, с. 31–34, София, БСБМ, ВКБООН.

Академичен бюлетин „Бежанците: днес и утре“. 2020е. *Търсещите и получилите международна закрила в Република Северна Македония на пътя на Балканския маршрут*. Брой 5/2020, с. 48–51, София, БСБМ, ВКБООН.

Иванова, В. 2006. Бежанци в границите на държавата или вътрешно-разселени лица. Фигурите на Бежанеца. София, НБУ.

Накова, А., Й. Еролова. 2019. Националната политика в областта на убежището и бежанците. – В: Владимирова, К. и кол. *Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България*. *Т. 3. Миграции и национална идентичност*. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 239–260.

Ambroso, G. 2006. The Balkans at a crossroads: Progress and challenges in finding durable solutions for refugees and displaced persons from the wars in the former Yugoslavia. Research Paper No. 133. Geneva: Policy Development and Evaluation Service, United Nations High Commissioner for Refugees.

Kjoseva, T., B. Bozhinovska. 2020. *The state of asylum in the Republic of North Macedonia: 2018-2019*. Skopje: Macedonian young lawyers association.

Konstantinou, A. et al. 2019. Country Report: Greece 2019 Update. Asylum Information Database – AIDA. ECRE: Greek Council for Refugees.

Kovačević, N. 2020. Country Report: Serbia. 2019 Update. Asylum Information Database – AIDA. ECRE: Belgrade Centre for Human Rights.

Nica, F. 2020. Country Report: Romania. 2020 Update. Asylum Information Database – AIDA. ECRE: Jesuit Refugee Service.

Refugee Rights Turkey. 2019. Country Report: Turkey. 2019 Update. Asylum Information Database – AIDA. ECRE: Refugee Rights Turkey.

Savova, I. 2020. Country Report: Bulgaria. 2020 Update. Asylum Information Database – AIDA. ECRE: Bulgarian Helsinki Committee.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ ПРЕД ИНТЕГРАЦИЯТА НА БЕЖАНЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Камелия Петкова

Институт по философия и социология – БАН
kamelia.petkova@gmail.com

Абстракт: Въпросите, свързани с интегрирането на различни мигрантски общности, се оказаха политически чувствителна тема в цяла Европа. В заложените основни принципи на ЕС се апелира, че интеграцията е двустранен процес, изискващ участието както на имигрантите, така и на приемащите ги общества. В този контекст статията разглежда какво е отношението на приемащото българско общество към бежанците и доколко държавните институции проявяват готовност за адекватно решаване на проблема, свързан с интеграцията на тези лица в страната. Без претенции за изчерпателност, базирайки се на резултати от проведени социологически проучвания по темата, ще бъде направен опит да се даде отговор на поставените въпроси.

Ключови думи: бежанци, интеграция, държавна политика.

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR THE INTEGRATION OF REFUGEES IN BULGARIA

Kamelia Petkowa

Institute of Philosophy and Sociology – BAS
kamelia.petkova@gmail.com

Abstract: Issues related to the integration of different migrant communities have proved to be politically sensitive throughout Europe. The basic principles of the EU appeal that integration is a bilateral process that requires the participation of both immigrants and host societies. In this context, the report examines the attitude of the host Bulgarian society towards refugees and the extent to which the state institutions are ready to adequately address the problem related to the integration of these persons in the country. Without claiming to be exhaustive, an attempt will be made to answer the above questions based on the results of sociological research on the subject.

Keywords: refugees, integration, state policy.

През последните години редица европейски страни, вкл. и България, са изправени пред засилени миграционни процеси. Въпросите, свързани с интегрирането на различни мигрантски общности, се оказаха политически чувствителна тема в цяла Европа, което изведе на преден план необходимостта от дебатиране на общи европейски модели за приемане и приобщаване (Кючуков 2016). В заложените основни принципи за политика на интеграция на имигрантите в ЕС се апелира, че интеграцията е двустранен процес, изискващ участието както на имигрантите, така и на приемащите ги общества. Редица проучвания показват, че често пъти бежанците се сблъскват с пречки пред достъпа до образователна система, здравеопазване, пазар на труда и приемливи жилищни условия. Те са изложени на по-голям риск от бедност и социално изключване в сравнение с гражданите на приемащата държава, дори ако имат работа. Както посочва Европейската комисия в своето съобщение от 7 април 2016 г.[1], националните икономически и социални политики следва да отчитат неотдавнашния приток на мигранти и бежанци, като се осигури задоволяването на техните най-наложителни нужди и тяхното интегриране в обществото. Предвид това, че Хартата на основните човешки права на Европейския съюз обхваща такива, които са от първостепенно значение за интеграционния процес, като свобода на словото, равенство и недискриминация, тяхното познаване и приемане следва да бъдат съществен елемент от живота и участието на бежанците в приемащото общество. Динамичният и двупосочен процес на интеграция сам по себе си означава не само бежанците да възприемат основните ценности на ЕС и да научат езика, но също така и да им се предлагат реални възможности за пълноценно участие в икономиката и обществото на държавата, в която се установят. В България през последните години са налице множество изследвания, които регистрират нарастваща тревога у приемащото общество за запазването на културната идентичност, стабилността на икономическия ред, съхраняването на ценностите на демокрацията и законността (Езикът на омразата – проблем № 1 на бежанците в България, 2017). В този контекст са идентифицирани редица зони, които се възприемат като проблемни, пораждащи най-често безпокойство и генериращи обществен страх от това, че често пъти миграционните потоци могат да доведат до промяна на традиционния трудов пазар, от една страна, а от друга, да акумулират в себе си наличието на рискове за сигурността на страната като тероризъм, трафик на хора и т.н. (Коцева 2014). Независимо че от 2018 г. насам се наблюдава значителен спад на бежанските

[1] Виж: Европейски семестър за 2016 г.: оценка на напредъка в структурните реформи, предотвратяването и коригирането на макроикономическите дисбаланси и резултати от задълбочените прегледи в съответствие с Регламент (ЕС) № 1176/2011 (COM(2016) 95 final/2).

потоци, проблемът с тяхното приобщаване все още не е решен и никой не може да гарантира, че ситуацията няма изненадващо да ескалира повторно в близко или в по-далечно бъдеще. По данни на Държавната агенция за бежанците към МС към март 2020 г. лицата, получили закрила в страната, възлизат на 212 (https://www.aref.government.bg/index.php/bg/aktualna-informacia-i-spravki). Независимо че техният брой е сравнително малък, в общественото пространство изобилства от данни, според които бежанците не са добре приети и в повечето случаи са нежелани, което от своя страна затруднява тяхната интеграция. Преобладаваща негативна позиция по отношение на бежанците в България е изразена и в рамките на проведеното през 2020 г. национално представително социологическо проучване сред населението по проект: „Бежанците в представите на българите – страхове, разбиране и съпричастност“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към МОН. Данните от цитираното изследване сочат, че значителен дял от интервюираните (59 %) са негативно настроени спрямо тези лица. Малко над 17 % от отговорилите не могат да преценят, а такива, които изразяват положителна позиция, са близо 24 %. Сред онези, които все пак проявяват позитивно мнение, в най-голяма степен е изразена подкрепа към заселване на лица, идващи от страни с военни конфликти като Сирия, Иран, Афганистан (35,6 %). Сравнително висок е и делът на респондентите, които подкрепят чужденци от държави с политически преследвания (26,3 %) или от такива, в които има природни и климатични бедствия (24,8 %). Склонност към заселване в България в по-малка степен е регистрирана за лица, търсещи работа с ниска професионална квалификация (15,4 %), или за

Фигура 1. Според Вас къде трябва да живеят в България получилите бежански статут? (в %)

Фигура 2. Какви чужденци Вие лично сте съгласни да се заселват в България? (в %)

граждани на други държави, вкл. пенсионери, които закупуват имоти в страната (14,8 %). Подчертан негативизъм по отношение на интеграцията на бежанците в страната е изразен и в отговорите на респондентите на въпроса: „Според Вас къде трябва да живеят в България получилите бежански статут?“. Мненията на интервюираните се разделят на два полюса: на единия 32,7 % смятат, че тези лица трябва да останат в специално изолирани места. На другия са онези, които смятат, че бежанците следва да живеят интегрирано в местното общество (30,4 %). Значително по-малък е делът на онези (19,6 %), които виждат в лицето на бежанците възможност за съживяване на обезлюдени селища.

Според друго международно проучване на Евробарометър на тема „Интеграция на имигрантите в Европейския съюз“, проведено през 2017 г. сред 28 080 европейци (броят на българите, взели участие в изследването, е 1027), европейците са по-позитивно настроени и са по-склонни да приемат имигрантите (вкл. бежанци) в своите страни, за разлика от българите (Special Eurobarometer 469, 2017). Последните са по-консервативни в своите виждания и ако за малко над половината от интервюираните (52 %) имигрантите в България са по-скоро проблем, то европейците ги виждат като проблем, но и като възможност за участие в различни сфери на социалния и икономическия живот (Special Eurobarometer 469, 2017: 167).

Разглеждайки интеграцията като естествен процес, резултат от съществуването на мнозинство и малцинство (Гергова 2012: 173), нейният успех в голяма степен е предопределен и от това приемащото общество да подкрепя и да съдейства на тези лица за по-бързото им и успешно адаптиране във всички сфери на социалния живот. Според резултатите от проведеното през 2020 г. национално представително проучване, финансирано от ФНИ към МОН, българите в преобладаваща част от случаите (47,1 %) не подкрепят интеграцията на бежанците. Близо 36 % от запитаните дават положителен отговор, а съответно онези, които не могат да преценят и нямат мнение по въпроса, са малко над 17 %.

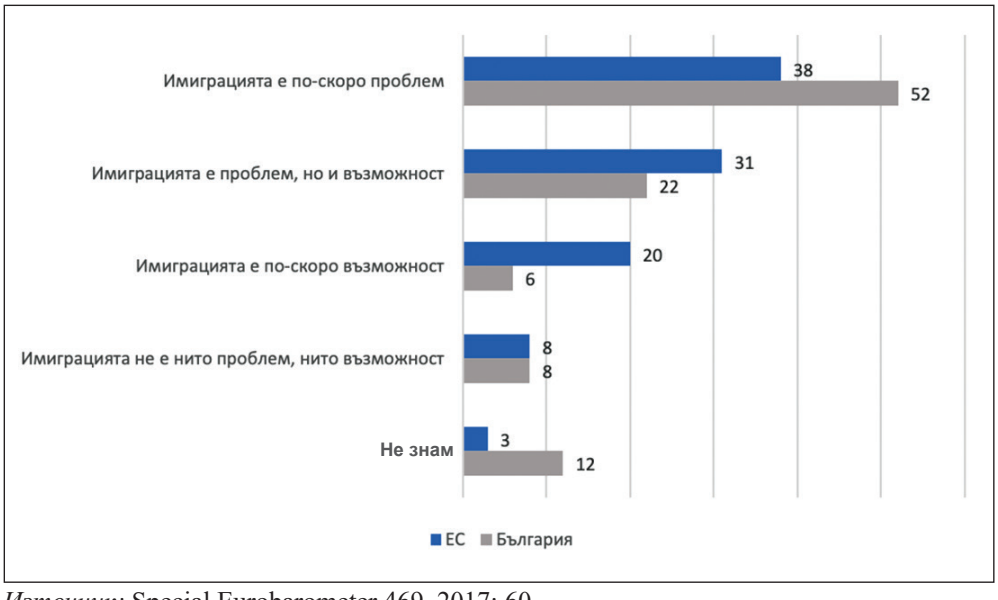

Източник: Special Eurobarometer 469, 2017: 60.

Фигура 3. Общо възприятие за имигрантите от страни извън ЕС (в %)

С оглед навлизане в дълбочина на проблема интерес представляват и натрупванията на отговорите на въпроса: „Кое от следните твърдения описва най-добре Вашето мнение относно интеграцията на бежанците в България?“. Данните сочат, че значително по-пъстра е палитрата от отрицателни мнения в сравнение с позитивно изказаните. За повечето българи, участвали в проучването, бежанците не биха могли да се интегрират поради нежеланието им да останат в нашата стана (33,2 %), заради културни (18,4 %) и религиозни различия (13 %) или поради незнанието на български език (8,2 %). На противоположна позиция са 29,6 % от анкетираните, които осъзнават, че тези лица биха могли да се приобщят, но съществената роля в този процес имат държавата и местните хора.

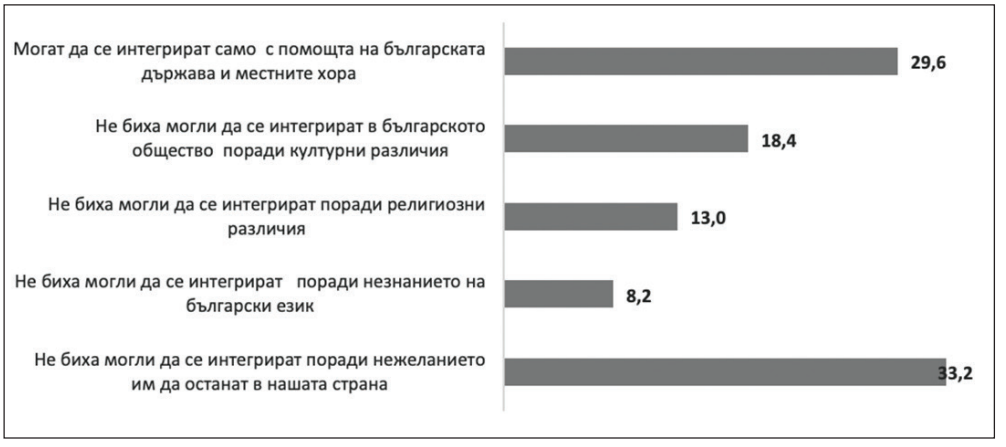

Фигура 4. Кое от следните твърдения описва най-добре Вашето мнение относно интеграцията на бежанците в България? (в %)

Като възможни ползи от интеграцията на бежанците в страната са посочени упражняването на труд в икономически сектори, където местното население не желае да работи (45,3 % от респондентите), и способността на тези лица да пренесат елементи от своята култура, като допринесат за културното многообразие на приемащото общество (6,6 % от респондентите). Независимо от негативните демографски тенденции, пред които е изправена България, свързани с намаляване на населението, ниска раждаемост и висока смъртност, едва 2,5 % от интервюираните виждат бежанците като ресурс за преодоляване на тези демографски проблеми, а само 2,2 % смятат, че те могат да бъдат евтина работна ръка, която може да покрие нуждите на пазара на труда от нискоквалифицирана работна сила.

Фигура 5. Каква е възможната полза за българското общество от бежанците? (в %)

Данните от проведеното през 2020 г. проучване сред населението позволиха да бъдат идентифицирани и онези фактори, които имат най-голяма тежест и значимост за успешната интеграция на тези лица в страната:

- *„Бежанците да имат желание да се научат да говорят български език“ – 84,7 %;*
- *„Да приемат начина на живот в България“ – 83,7 %;*
- *„Да имат професионални умения“ – 79,7 %;*
- *„Да бъдат финансово обезпечени, да могат да се самоиздържат“ – 76,1 %;*
- *„Да могат да говорят български език“ – 61,4 %.*

За най-маловажни фактори се посочват религиозният произход и семейният статус.

Таблица 1. Най-важните фактори, оказващи влияние върху решението за подкрепа оставането на бежанец в България (в %)

Фактори	**Дял на отговорилите**
Да има добро образование	58,7
Да може да говори български език	61,4
Да има желание да се научи да говори български език	84,7
Да е християнин	39,2
Да е мюсюлманин	4,5
Да е бял	19,5
Да може да се самоиздържа	76,1
Да има професионални умения	79,7
Да приема начина на живот в България	83,7
Да е семейство бежанци с деца	26,4
Да е необвързан млад мъж	7,3
Да е необвързана млада жена	6,3
Да са непридружени деца бежанци	21,1
Да е човек с увреждане	13,4

Когато дискутираме въпроса за предизвикателствата и възможностите пред интеграцията на бежанците, интерес представлява и позицията на българите по отношение на това, как те виждат своята подкрепяща роля в процеса. Независимо че в повечето от случаите (34,7 %) преобладава негативната позиция, интерес представлява палитрата от позитивни отговори. Детайлният им прочит показва, че българите определят преди всичко своя принос чрез включване в кампании за подпомагане с храна и дрехи (27,9 %). Оказването на помощ на тези лица по отношение на запознаването им с

българската култура и начин на живот е другият най-често посочван отговор (21,4 %). Сред другите форми за съдействие са маркирани: съдействие при усвояване на български език (22,6 %) и при оказване на подкрепа за намиране на работа (15,4 %). Значително по-малък е делът на лицата, склонни да помагат за намиране на жилище (8,6 %), да оказват финансова помощ (4 %) и подкрепа за снабдяване с документи (3,8 %). Впечатление прави значителният дял на лицата, които не могат да преценят (18 %). Това натрупване на отговори вероятно се дължи на факта, че голяма част от интервюираните не са се замисляли по този въпрос, тъй като не са се сблъсквали и не са имали контакт с бежанци в страната.

Фигура 6. Как бихте помогнали за интеграцията на бежанци в българското общество? (в %)

Всеизвестен факт е, че основна роля в процеса на интеграция има държавата и по-конкретно провежданата от нея политика, обхващаща различни сфери на обществения живот. Данните от цитираното проучване, проведено през 2020 г., сочат, че държавната политика по отношение на бежанците следва приоритетно да е насочена към създаване на условия за трудова интеграция (34,3 %), гарантиране на равен достъп до здравеопазване (32,4 %), до образование (26,2 %), както и предоставяне на възможност за културна адаптация (27,7 %). Значително по-резервирани са лицата по отношение на намесата на държавата при осигуряване на достъп до социални услуги (18,2 %), до целенасочено подпомагане на уязвими групи (20,2 %) и до жилищно настаняване (19,2 %).

Фигура 7. Каква трябва да е според Вас държавната политика по отношение на бежанците? (в %)

Освен държавните институции в процеса на интеграция и приобщаване на тези лица в страната са идентифицирани и други важни актьори в лицето на местната власт (35,2 %) и неправителствените организации, работещи по проблемите на бежанците (34 %). Значително по-малък е делът на онези, които смятат, че бежанците биха могли да разчитат на свои роднини и близки, живеещи в България (28,3 %), или на семейството си (21,7 %), или на приятели, живеещи в България (21,5 %).

Фигура 8. На чия помощ/съдействие могат да разчитат бежанците за своята интеграция в обществото? (в %)

Данните от посочените изследвания красноречиво доказват, че българското общество е натоварено с редица страхове спрямо бежанците, поради което сравнително малка част подкрепя интеграцията им в страната. Враждебното отношение и нетолерантността още по-ясно се проявяват при дискутирането на чувствителни въпроси, засягащи съвместното съжителство, тъй като според голяма част от българите тези лица представляват заплаха за националната сигурност и пробуждат страх в обществото поради чуждата религия, етнос и култура. Осигуряването на по-ефективен процес на интеграция на тези лица в страната изисква по-детайлното запознаване на обществото с обхвата и естеството на проблемите и предизвикателствата, пред които са изправени бежанците в процеса на своето приобщаване. Именно по този начин биха се създали условия за повече толерантност и зачитане правата на тази група лица в общество, в което многообразието е повече от значимо.

Литература

Гергова, Л. 2012. *Етнически стереотипи във всекидневната култура*. Парадигма.

Езикът на омразата – проблем № 1 на бежанците в България. 2017. Фондация „Фридрих Еберт“.

Коцева, Т. 2014. *Чужденците в България: нагласи и поле за социална работа. Сборник от научна конференция.* Достъпен на: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKy/79402 (посетен на 7.04.2020).

Кючуков, Л. 2016. *Влияние на бежанската криза върху българското общество и българската политика: страхове, но не омраза*. Фондация „Фридрих Еберт“.

Special Eurobarometer 469. 2017. *Integration of immigrants in the European Union.* European Commission, Aveilable at: https:// ec.europa.eu/home-affairs/news/results-special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en (accessed 7.04.2020).

https://www.aref.government.bg/index.php/bg/aktualna-informacia-i-spravki (посетен на 7 април 2020).

РОЛЯТА НА КУЛТУРАТА И ИЗКУСТВАТА В ИНТЕГРАЦИОННИЯ ПРОЦЕС

Кремена Христова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

kremena.hristova@a25cultfound.org

Абстракт: Напливът на хора, търсещи закрила в България през 2013 и следващите няколко години, показа не само неподготвеност на институциите за посрещане на кризата, но и невъзможност през целия период от нея да бъде преодоляна липсата на култура и изкуства в интеграционните политики и практики. Причината за това, от една страна, е, че културата и изкуствата не са сред жизненоважните нужди на бягащите от държавата си на произход чужденци за разлика от храната, намирането на работа и жилище и здравните услуги. От друга страна обаче, те са съществени за пълноценното разбиране и включване на новите граждани в обществения живот и недопускането на тяхната изолация и „гетизиране“.

За щастие гражданското общество успя да реагира с някои единични инициативи за културна интеграция чрез арт занимания, арт работилници, арт терапия, курсове по българска история, но в голямата си част те останаха спорадични, достъпни само за бежанци и търсещи закрила лица, изолирани от културния живот на останалите граждани и далеч необхващащи съвременната култура.

Отчитайки липсата на устойчиво присъствие на културата и изкуствата в интеграционните политики и практики, статията ще предложи рамка за развитие и прилагане на успешни подходи за преодоляването ѝ с убедеността, че българското общество и институции са достатъчно зрели да надскочат т.нар. първи стълб на интеграцията и да предложат следващи успешни модели за включване на бежанци и търсещи закрила лица в приемащото общество.

Ключови думи: бежанци, култура, изкуство, културна интеграция.

THE ROLE OF CULTURE AND ARTS IN THE PROCESS OF INTEGRATION

Kremena Hristova

Sofia University “Sv. Kliment Ohridski”

kremena.hristova@a25cultfound.org

Abstract: The influx of asylum seekers in Bulgaria for 2013 and the years after showed not only the institutional unpreparedness to face the crisis but also the inability to overcome the lack of culture and arts in the integration policies and

practices throughout the period. One of the reasons for such absence is that culture and arts are not recognized as a vital need of the foreigners fleeing their country of origin, unlike food, employment, housing, and health services. Such misperception is in contrast with the established importance of the awareness, understanding, and inclusion of the new citizens in the public life of the host community and the prevention of their isolation and „ghettoisation".

While civil society has been able to respond with some isolated initiatives for cultural integration through art classes, art workshops, art therapy, Bulgarian history courses etc., most of them remained sporadic, accessible only for refugees and asylum seekers, held separately from the Bulgarian community and far from covering any contemporary culture content.

Reflecting on the policies and practices from 2013 on, the report will discuss a framework for development and implementation of more effective cultural integration activities considering that Bulgarian society and institutions can surpass the so-called *first pillar of integration* and propose further successful models for inclusion of refugees and asylum seekers in our society.

Keywords: refugees, culture, arts, cultural integration.

Напливът на хора, търсещи закрила в България през 2013 и следващите няколко години, показа не само неподготвеност на институциите за посрещане на кризата, но и невъзможност през целия период от нея да бъде преодоляна липсата на културата и изкуствата в интеграционните политики и практики. Причината за този дефицит е, че културното познание и съдържание не се разпознават от българските институции като жизненоважна нужда за бягащите от държавата си на произход чужденци за разлика от храната, намирането на работа и жилище и здравните услуги. За държава с ограничен финансов и човешки ресурс подобен подход е аргументиран по отношение на търсещите закрила лица, но не и към онези граждани, които остават за дълго на територията на страната и се установяват тук, тъй като ограничава пълноценното им разбиране и включване в обществения живот и допуска тяхната изолация и „гетизиране". Междувременно на фона на институционалното поведение гражданското общество успя да реагира с някои единични инициативи за културна интеграция, но в голямата си част те останаха спорадични, краткосрочни, затворени и достъпни само за бежанци, изолирани от културния живот на останалите граждани и далеч необхващащи съвременната култура.

От началото на 2021 г. страната ни няма действаща самостоятелна Национална стратегия за интеграция на лица, получили международна закрила в България. Вместо това някои от предишните цели и приоритети на стратегията за 2014 – 2020 г. са включени в рамката на нов документ, известен като Национална стратегия по миграция на Република България (2021 – 2025), преминал през публично обсъждане в началото на настоящата година. Стратегията по миграция се приема като продължител на Националната стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2015 – 2020) и

предвижда създаването на отделни ежегодни Национални програми по интеграция, вкл. и за чужденците, получили международна закрила у нас. Новият стратегически документ за миграцията потвърждава ангажимента на България към международната правна рамка, но за съжаление прави крачка назад от интеграционните интереси и принципи. Последното се потвърждава и от становището на „Амнести Интернешънъл България“ (Становище на Амнести Интернешънъл България, 2020), в което се обръща внимание, че интеграцията отсъства не само от името на стратегията, но и от нейните цели.

В този контекст прави впечатление и друга липса в рамката за управление на миграцинния процес, а именно на културата, културната ориентация и адаптация. Докато стратегията за интеграция, изтекла през 2020 г., припознава и назовава Министерството на културата като партньор, имащ отговорност на национално ниво към планирането и изпълнението на „интегриране и социално включване“, и дефинира интеграцията в културния живот на обществото като приоритет за целия процес на включване, новият документ не поема подобен ангажимент. Макар очакванията да са тази липса да бъде компенсирана с предстоящата Национална програма по интеграция, тя не създава добри предпоставки за бъдещите миграционни политики.

Разликите, а не приликите са водещи в интеграционния процес

Споменатата нормативна ситуация създава неяснота относно ролята на културата в интеграционния процес и заедно с натрупания опит на страната ни от 2013 г. насам, от времето на извънредния миграционен поток от хора, търсещи закрила, предпоставя нуждата от сериозен и по-задълбочен анализ по темата. Въвличането на културата в процеса означава желание за постигане на знание, информираност, диалог, приемане и ползотворно съжителство както за приемащото общество, така и за новите граждани. Тя е необходим инструмент за справяне с последиците от няколко важни и съвсем реални ситуации, свързани със заживяването на едно място на хора с:

- различни обществени травми – такива за българското общество са бедността, изостаналостта и икономическата неосъщественост на страната в периода около 2013 г. и след това. Тази травма се засилва от наратива, разпространяван от множество компрометирани български медии, за големите средства и скъпите телефони, с които търсещите закрила у нас пристигат;
- различна историческа памет – този риск също се реализира в България. Получава се така, че страната, чиято традиционна религия е християнството и е лишена от независимостта си между XIV и XIX в. от мюсюлманска държава, трябва да помага на чуждестранни граждани, свързани именно с ислямския свят;

- различно образование – непознатата образователна система и степени на образование и квалификация на търсещите закрила у нас предизвикват нуждата от спешното им включване в образователната система – както на децата, така и на възрастните, като за съжаление това се случва с променлив успех;
- различно отношение към света, науката и религията – очакването, че светският характер на българската обществена, образователна, научна и религиозна система ще бъде възприеман лесно от получилите закрила, е изначално неоснователно и едновременно с това пренебрегнато от административната рамка, управляваща процеса;
- различен социален ред и поведение – разликите в социалните йерархии, общуването и комуникацията във и извън семейството сред двата типа граждани също са предпоставка за труден интеграционен процес.

Въпреки че примерите са от България, неглижирането на описаните ситуации е факт не само у нас, но и в страни с по-богат миграционен опит, като доказано води до обществено напрежение, социална тежест за приемащото общество, капсулиране на новите граждани, ощетяване на всички страни в интеграционния процес. То не позволява излизане от изолация и стартиране на опознавателен процес дори когато са покрити най-спешните нужди от храна, подслон, достъп до здравни услуги и пазар на труда, защото въпреки мерките по тях неизвестността и страхът до голяма степен остават непреодолени. Именно последното е причината разсъжденията на заинтересованите страни в интеграцията да се фокусират върху разликите между приемащото общество и получилите закрила, тъй като успешният интеграционен процес стъпва върху тяхното преодоляване, а не фаворизиране на приликите между двете страни.

Условия за успешна културна интеграция: нормативна рамка, концепция за култура, професионален ресурс, проактивност сред културния сектор

Макар че поставянето на културата в интеграционния дискурс е необходимо, то е трудно заради невъзможността да бъде измерено за кратко време. Нейният принос изисква методология с преобладаващи качествени и дългосрочни показатели за разлика от количествените данни за пакети храна и брой здравни услуги за месец, брой настанени в жилища и започнали работа бежанци за единица време и т.н. Тази особеност прави активното ѝ включване в интеграционния календар политически непопулярно решение и това се вижда лесно от нормативните документи и данните от прилагането им, за които вече стана дума.

Оставяйки настрана обаче нормативната рамка, която не подпомага културното участие в политиката по интеграция, има още три условия, необходими за това то все пак да се случи. Едното от тях е концепцията за културата и културните практики, на базата на която следва да се построи интеграционният процес. От историческа перспектива културата е едно от най-сложните понятия заради богатия обем от смисли и признаци, които може да съдържа, и затова обосновано се изучава от науките и теориите за културата. В дискурса на интеграцията обаче би следвало да се възприеме културата с нейното възможно по-широко съдържание, включващо създаването и потребяването на културните ценности в областта на изкуствата, вкл. театъра, музиката, киното, аудиовизията, литературата, художествения превод, танца, цирка, пластичните изкуства, архитектурата, дизайна, носители на историческа памет и др. Към тях следва да се добавят духовни черти, ценности, вярвания, символи, традиции и поведение, споделяни от дадена общност. Всички те, взети заедно, предлагат голямо и благодатно приложно поле за постигане на мирно, пълноценно и удовлетворяващо съвместно съжителство между приемащото българско общество и получилите подкрепа чужденци. Интеграционният напредък на страната обаче до момента не стъпи смело върху него. От 2013 г. административната органограма, изпълняваща интеграционните планове в България, осиротя от културни дейности и невъзможността за справяне с извънредната бежанска ситуация от тогава принуди Интеграционния център към Държавната агенция за бежанците да приоритизира работата си към подкрепа за жилищно настаняване, здравно подпомагане, професионално обучение, езикови курсове и др. Всички тези дейности и тогава, и днес продължават да бъдат необходими, но не са достатъчно условие за опознаване на заобикалящата среда и не водят до постигане на ефективна комуникация между носители на различни култури. Да компенсират този вакуум полагат усилия някои неправителствени и международни организации, сред които „Каритас“ посредством Центъра за интеграция на бежанци „Св. Анна“, Съветът на жените бежанки, Българският Червен кръст чрез Програмата за интеграция на бежанци, финансирана от Върховния комисариат за бежанците към ООН (ВКБООН), ВКБООН България, „Мулти Култи Колектив“, както и други по-малки образувания, вкл. и доброволци. Всички те припознават и прилагат в работата си по интеграцията широкото понятие за култура, като се фокусират върху отделни аспекти от него – ориентиране в историята, семейните традиции и празниците, характеристики на социалното поведение на българите, националната кухня и храната като културен феномен и др. Извън обсега на интеграционните дейности обаче и до днес остават изцяло изкуствата, с едно изключение от 2013 – 2014 г., когато заработва проектът „Културна „адеквация“. Той е посветен изцяло на срещи на бежанците с професионалисти в областта на изкуствата в България, в т.ч. театрални режисьори, фотографи, преводачи и автори на литературни произведения, представители на кинофестивали, придружени

съответно с посещения на театър, кино, изложби и т.н. Проектът се реализира от Културна фондация „А25“ и е отличѐн като добра практика от европейския уебсайт за интеграция.

Ограничеността на културното разнообразие сред интеграционните дейности на национално ниво подсказва кое е следващото условие, необходимо за активното ѝ въвличане – а именно професионалният ресурс на институции, НПО и практици. Съществува риск процесът по културна интеграция да бъде провален заради липсата на професионален капацитет и подход сред ангажираните да изпълняват дейността, когато към културата се подхожда като към сфера с всеобщ и подразбиращ се характер, просто защото те принадлежат към нея. Тъкмо напротив, интеграционният процес изисква задълбочено познаване на културните специфики на двете страни и механизъм за модериране на срещите между техните носители. Така например риск от неразбиране крие срещата на чуждестранни граждани, получили защита у нас, със съвременните изпълнителски изкуства. На практика това би била ситуация, в която гражданин, в чиято традиция тялото е прикрито в обществения живот, а движенията са по-скоро дискретни, да гледа на сцена публично изложено тяло, често в степен на голота, движещо се бързо, рязко. Задачата на културните професионалисти в този случай е да успеят да контекстуализират представлението, така че информацията за него да се превърне в знание или осъзнаване защо изобщо съществува това изкуство, защо се появява, срещу какво се бунтува, какъв би бил еквивалентът му в други части на света. Професионалният капацитет би спомогнал за избягването на още една грешка, а именно работата по културна ориентация, но в затворени общности. Разбира се, в началото на процеса гражданите, получили защита в България, имат нужда от защитена среда, за да развият базисни знания и умения за заобикалящия нов ред, но не бива това капсулиране да се превръща в практика за целия курс по културна интеграция, защото тя в същината си изисква контакт с обществото навън. Във връзка с това много лесно може да се допусне грешката, че курсовете за шиене, рисуване, плетива, изработка или рисуване на керамика, танци и т.н. за жени бежанки например са част от процеса на културната интеграция, но това не е така именно заради липсата на горното условие. Подобен тип занимания следва да се адресират като арт терапия и хоби за новите ни съграждани, но не и като част от културната им интеграция у нас.

Междувременно, проявявайки проактивност, културата и изкуствата намериха собствен начин да се включат в интеграционния процес. Това се случи с появата на нови представления, изложби, литературни четения, концерти и други събития, чието съдържание (или изпълнители) е посветено на бежанската тема, арабската култура, от която произхождат повечето бежанци, мечтите и предизвикателствата пред тях. Създаде се ново културно съдържание, което не само обогати българския културен живот, но и спомогна за това да провокира размисъл в приемащото общество, част от което бе решило

да е публика на тези събития. Пример в тази посока е пърформънс четенето „Добре дошли в България“ на Организацията за съвременно алтернативно изкуство и култура „36 маймуни“ (36monkeys, 2016), „Мир вам“ на студиото за документален театър „Vox Populi“ (Студио за документален театър VOX POPULI (Facebook Group 2016), извънредните усилия за представяне на арабската култура на фестивала за игрално и документално кино от Близкия изток, Централна Азия и Северна Африка „Менар“ (Menarfest) (Sofia Middle East & North African Region Film Festival, 2021). Подобни акции в изкуството са доказателство, че културата играе неповторима роля в това да задава въпроси по нетрадиционен начин и да предлага отговори, включително как да живеем заедно. Културните произведения имат свободата да оглеждат своя обект от много страни, поради което понякога вдъхновяват, друг път провокират и променят своята публика. Те също така разказват истории, мечти, създават герои и понякога ги изправят пред предизвикателства. Културата и изкуствата са поле, в което са видими неща, които в политиката или администрацията не са, и представляват експериментално поле за различни ситуации.

Реални дефекти от нереализирана културна интеграция

Богатството от гледни точки в културата, знанието, въпросите и въображението са ефикасно средство за преодоляване на някои тревожни тенденции в българското общество, потвърдени от две независими проучвания на обществените нагласи към бежанците и търсещите закрила. Те са извършени от ВКБООН и Института по философия и социология към БАН. В доклад и сравнителен анализ на резултатите от проучванията, съответно през 2019 и 2020 г., се потвърждава тенденция за намаляване на информираността на българските граждани за бежанците. „Ако през 2018 г. 23 % са виждали/чували/чели новини, истории за бежанците, през 2019 г. те са вече два пъти по-малко – 11,3 %, а през 2020 – 7,2 %“, се казва в доклада (Обществени нагласи към бежанците и хората, търсещи закрила в България 2020). Други данни от двете изследвания показват, че основната причина за подобно намаляване е предлаганото медийно съдържание за гражданите. И в двата случая културата и изкуствата биха могли да компенсират актуалността на темата посредством съдържанието, което предлагат на своята аудитория, макар и в ограничен, нерепрезентативен на национално ниво обем. Активното въвличане на разнообразно културно съдържание в интеграцинните практики, както и въвличането на бежанския въпрос в съдържанието или изпълнението на културни произведения и продукти може да спомогнат за формиране на положителна тенденция по отношение на още няколко смущаващи резултата от проучванията:

- Така например през 2020 г. 91 % от хората формират мнението си по темата за бежанците от телевизиите, което подсказва до каква

степен медиите влияят за създаването на обществената представа и настроения към намерилите закрила у нас. На този фон културното съдържание би могло да бъде алтернативен инструмент за размисъл, разнообразие в гледните точки и съставяне на мнение;

- Според същия доклад 13 % от българските граждани биха помогнали на бежанци при условие „ако ги познавам“, „ако са добронамерени“. Получаването на доказателства по тези въпроси може да се случи също по време на културни събития, интеграционни дейности на местно ниво, съвместни културни акции, празници, фестивали;
- Между 21 и 23 % от готовите да помогнат лично на бежанец биха го направили в това да научи местния език и да опознае местния начин на живот. В контекста на съвместни културни събития и споделена празничност между българи и бежанци този процент също може да бъде повлиян в положителна посока;
- През 2020 г. 52 % от българите се страхуват, че бежанците могат да разпространят културните и религиозните си вярвания. Това е завишение с 8 % спрямо предходната година и категорично изкарва на преден план нуждата двете страни да се познават по-добре в културно отношение и да задълбочат представите си за приликите и разликите помежду тях;
- За 2018 – 2020 г. устойчив остава процентът на българите (около 85 %), които биха очаквали, ако бежанец се засели в близост до тях, той да приеме местния начин на живот. Това очакване също предпоставя необходимостта от по-добро познание и разбиране за културата на приемащото общество, което може да се постигне с пълноценното ѝ въвличане в интеграционния дневен ред на намерилите закрила у нас.

Интеграцията на получилите закрила у нас е двустранен процес, в който участват както бежанците, така и приемащото общество, и ролята на културата в него следва да има по-силен акцент, защото осигурява свободно и отворено пространство за това хората да се срещат, опознават и съставят мнение на базата на личния си опит. Във връзка с това тя е начин за преодоляване на медийните злоупотреби с представите, клишетата и затвърждаването на стереотипи, както и ценен инструмент за справяне с все по-видимия страх на гражданите в съвременните общества от игнориране, неучастие и непредставителност. Осигуряването на нормативна рамка, административен и финансов ресурс, както и на професионален капацитет сред практиците е условие за постигане на устойчиво решение на бежанския въпрос, за който очакванията са да се повтаря в глобален мащаб. Въпреки изпитанията бежанската реалност от 2013 г. насам дава уникална възможност на гражданите и публичните структури да научат важни уроци, даващи предимство за постигане на мирно и благоденстващо общество.

Литература

Национална стратегия по миграция на Република България, 2021 – 2025. Проект. 2020.

Становище на Амнести Интернешънъл България 2020. Available at: https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5827 (посетено на 14.04.2021).

Обществени нагласи към бежанците и хората, търсещи закрила в България. Доклад и сравнителен анализ на проучванията за 2019 и 2020. Available at: https://www.unhcr.org/bg/wp-content/uploads/sites/18/2020/11/Survey-Report-19-20-BG.pdf (посетено на 14.04.2021).

Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията (2011 – 2020 г.). 2011. (Natsionalna strategiya v oblastta na migratsiyata, ubezhishteto i integratsiyata (2011-2020 g.). (2011).). Available at: https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=670 (посетено на 8.04.2021).

ОСАИК „36 маймуни“. 2021. Available at: https://www.36monkeys.org/ (посетено на 10.04.2021).

Студио за документален театър VOX POPULI. 2021. Available at: https://www.facebook.com/studiovoxpopuli/ (посетено на 10.04.2021).

“Cultural ‘Adequation”. European Website on Integration. 2021. Available at: https://ec.europa.eu/migrant-integration/intpract/cultural-adequation (accessed 10.04.2021).

Sofia Middle East & North African Region Film Festival. 2021. Available at: https://menarfest.com/ (accessed 10.04.2021).

Каритас София. 2021. Достъпно на: http://www.caritas-sofia.org/ (посетено на 8.04.2021).

ВКБООН. 2021. Достъпно на: https://www.unhcr.org/bg/ (посетено на 8.04.2021).

Съвет на жените бежанки. 2021. Достъпно на: https://crw-bg.org/ (посетено на 8.04.2021).

Български червен кръст. 2021. Достъпно на: https://www.redcross.bg/ (посетено на 8.04.2021).

МИГРАЦИОННА СИГУРНОСТ В ОБЩИНИТЕ И БИЗНЕС ОРГАНИЗАЦИИТЕ ПРИ ИНТЕГРАЦИЯТА НА ГРАЖДАНИ ОТ ТРЕТИ СТРАНИ

Станимир Станев

Шуменски университет „Епископ К. Преславски“

stan_stanev@yahoo.com

Цветелина Методиева

Шуменски университет „Епископ К. Преславски“

tsvetelina.metodieva@abv.bg

Абстракт: В статията се анализират резултати от анкетно проучване сред бизнес организации в Североизточна България за аспекти на миграционната сигурност и мерки за подобряването ѝ. Предложени са опростени критерии за оценка на степените на адаптация на мигрантите при мониторинг на миграционната сигурност в регионите на този етап. Предложено е прилагането на проактивен подход за разработване на конкретни програми в общините за адаптация на мигрантите и механизъм за координация и взаимна информираност на мигрантските и местните общности за подобряване на доверието и солидарността.

Ключови думи: мигранти, интеграция, адаптация, сигурност, приобщаване.

MIGRATION SECURITY IN MUNICIPALITIES AND BUSINESS ORGANIZATIONS IN THE INTEGRATION OF THIRD-COUNTRY NATIONALS

Stanimir Stanev

Shumen University

stan_stanev@yahoo.com

Tsvetelina Metodieva

Shumen University

tsvetelina.metodieva@abv.bg

Abstract: The survey result among business organizations in Northeast Bulgaria on aspects of migration security and measures to improve it are analyzed. Simplified criteria for assessing the degree of adaptation of migrants in monitoring the migration security in the regions at this stage are suggested. It is

proposed to apply a proactive approach for developing specific programs in the municipalities for adaptation of migrants and a mechanism for coordination and mutual information of the migrant and local communities to improve trust and solidarity between them.

Keywords: migrants, integration, adaptation, security, inclusion.

Въведение

Въпреки ограниченията, породени от пандемията COVID-19, мигрантите продължават да предприемат тайни пътувания, бягайки от насилието и бедността. Регистрирано е увеличение със 75 % на миграционните потоци по маршрута през Западните Балкани. През януари 2021 г. броят на задържаните у нас общо 249 граждани на трети страни (ГТС) е 3,5 пъти повече спрямо същия период на 2020 г. Експертите очакват рязко увеличаване на миграционните потоци след преодоляване на пандемията в бъдеще. Засега обаче броят на незаконното пресичане на границите на Европейския съюз е най-малкият от 2013 г. насам. Това позволява в по-спокойна миграционна обстановка у нас да се оценят от гледна точка на сигурността ефикасността на съществуващите нормативни документи и да се предприемат проактивни мерки и инструменти за тяхното подобряване при адаптиране на ГТС, легално избрали постоянно пребиваване в нашата страна.

Изследването на влиянието на миграционните процеси върху националната и регионалната сигурност е задача, която далеч надхвърля рамките на един доклад. Поради това настоящата работа разглежда проблемите на адаптацията и интеграцията на лицата, получили международна закрила (ЛПМЗ) у нас, като основен фактор за подобряване на сигурността на регионите и стопанските организации.

Миграционни процеси и миграционна сигурност

Един от публикуваните у нас модели на миграционните процеси включва следните етапи: вземане на решение за миграция, подготовка и организация, емиграция, преминаване на граница, имиграция и крайни фази адаптация и интеграция (Ташев 2018). От гледна точка на приемащата община има модел за постоянните мигранти. Той включва етапите на вземане на решение за миграция, трансфер на новото място за живеене, адаптация на мигранта, интеграция на мигранта (Леденева 2020).

Приетият в работата обобщен модел на миграционния процес включва три основни етапа: начален – формирането на миграционна нагласа и решение за имиграция, основен – преместване и заключителен – установяване на ново място. Последният е най-продължителен, включва адаптация, интеграция и добавените в последно време в европейски планове и програми дей-

ности включване и приобщаване. От гледна точка на сигурността основна методологическа грешка при управлението на последния етап в приемащата среда е разглеждането му с общия термин интеграция. Предлагаме за тази цел етапът на установяване на мигрантите да се разглежда като съставен от две фази – адаптация и интеграция. Адаптацията е приспособяване на човека към новите за него условия на живот. Интеграцията е пълноценното му вливане в новата етнокултурна и религиозна среда чрез активно участие в обществения живот и реализиране на собствен принос към социалните системи, които използва (Маринов 2014).

Неконтролираната миграция може да се превърне в пряка заплаха за националната сигурност на страните (Резник, Амирова 2016). Рисковият спектър е много широк – разпространение на заразни заболявания и безконтролни прояви на насилие, терористични актове, пренасяне на чужд социокултурен модел и затруднения в социалните системи на държавите от ЕС, вливане на имигрантите в сивата икономика, изместване от пазара на труда на местни жители, разрастване на битовата престъпност и др. (Георгиев 2019). Проблемът миграция – сигурност има два аспекта: сигурността на общностите, засегнати от миграционните процеси, и личната сигурност на мигрантите.

Заради нарастващото влияние на миграционните процеси върху социално-икономическото развитие и сигурността на регионите и бизнес организациите към компонентите на националната и корпоративната сигурност е целесъобразно добавянето на нов компонент – „миграционна сигурност“ (Stanev, Metodieva, Dimanova 2020). Миграционната сигурност на общината и бизнес организацията може да се определи като динамично състояние на тяхната защитеност от заплахи и неблагоприятни за тяхното развитие процеси, възникнали при адаптацията и интеграцията на ГТС.

„Мигрантската сигурност“ е състояние на защитеност на бежанеца/мигранта от различни заплахи и опасности чрез миграционната политика на държавата. Основните ѝ компоненти са физическата и социалната сигурност (Stanev, Metodieva, Dimanova 2020: 154).

Моделът на акултурацията (интеграцията) показва 4 главни резултата от последната фаза на миграционния процес (фиг. 1) (Berry et al. 2002). От гледна точка на сигурността на регионите и на самите мигранти най-благоприятна е пълната интеграция. Практиката в европейските държави показва, че перспективата за асимилация в повечето случаи е нереализируема, както е малко вероятна интеграцията – пълното премахване на културните различия между коренното и новото население.

Понятието „конфликтен потенциал“ характеризира неприспособеността на мигранта в приемащата среда и недоволството му от неговото положение в нея. Маргинализацията на мигрантите е най-неблагоприятна за сигурността и притежава голям конфликтен потенциал. Конфликтният потенциал е по-висок, когато повечето мигранти принадлежат към бедните слоеве на

населението. Заплахите към сигурността се крият не само в етнокултурните различия между новодошлите и местното население, но и в наслагването на тези различия върху социалното неравенство, което реално съществува в страната, т.е. съвпадение на социално-класовото делене на обществото с етническото (Леденева 2020).

За да се определят проблемите, свързани с миграционната сигурност в общините и стопанските организации, през 2020 г. бе проведено анкетно изследване в 4 области на Североизточна България – Шумен, Търговище, Силистра и Разград. То обхвана над 35 частни производствени и търговски организации с различна големина според Закона за счетоводството (Методиева 2020: 819). Резултатите от отговорите за влиянието на основните заплахи за икономическата сигурност на региона и организацията, подредени в низходяща степен, са: дефицит на работна сила, влошаване на етническите отношения, корупция, увеличаване на мигрантската престъпност, дъмпинг на заплатите.

РЕЗУЛТАТ ОТ ПОСЛЕДНАТА ФАЗА НА МИГРАЦИОННИЯ ПРОЦЕС		ЗАПАЗВАНЕ НА НАЧАЛНАТА КУЛТУРА НА МИГРАНТА	
		ДА	НЕ
ПРИЕМАНЕ НА КУЛТУРАТА НА МЕСТНАТА ОБЩНОСТ	ДА	**ИНТЕГРАЦИЯ**	АСИМИЛАЦИЯ
	НЕ	СЕГРЕГАЦИЯ	МАРГИНАЛИЗАЦИЯ

Фигура 1

90 % от анкетираните смятат, че ако е гарантирана социалната сигурност на мигрантите, това ще се отрази положително на безопасността в региона и бизнес организациите, а едва 10 % са отговорили „не мога да преценя“. 20 % от отговорилите са посочили използването на собствена служба за обезпечаване на миграционната сигурност на организациите, 40 % – чрез аутсорсинг от външна фирма, 20 % – чрез аутстафинг с нает от друга фирма персонал, а 20 % са отговорили, че не са мислили за организиране на такава защита. 74 % от анкетираните ръководители биха назначили служител, отговарящ за миграционната сигурност, ако процентът наети ГТС е над 10 от общия състав на организацията. 70 % от анкетираните смятат, че е необходимо разработването на програми за интегриране на ГТС с цел осигуряване на сигурност в региона и бизнес организацията, докато 30 % не могат да преценят това. Относно изискванията, които трябва да включват правила-

та за приемане на икономически имигранти в региона или организацията, 17 % от анкетираните са посочили владеене на български език; образование и липса на съдимост – 18%; възраст и съответствие на квалификацията със списъка от търсени професии в региона и организацията – 10 %; липса на тежки заболявания – 9 %; квалификация и трудов стаж по специалността – 11 %; състояние на пазара на труда – 6 % и материално състояние – 1 %.

За индикатор на заплаха за миграционната сигурност може да се предложи миграционен коефициент на престъпността – $\mathbf{К}_{\text{мп}}$, определен като съотношение на броя на извършените престъпления от мигранти към общия брой на ЛПМЗ в региона на базата на полицейските статистически данни за областите (МВР сега не води такава статистика). Този коефициент се сравнява с коефициента на регионалната престъпност **К**, който се определя обикновено за една календарна година в проценти на базата на определения в отчетите на ОДМВР коефициент на престъпност като брой престъпления на 100 000 души.

Ако $\mathbf{К}_{\text{мп}} > \mathbf{К}$, то това е признак за заплаха за миграционната сигурност на региона.

Оценка на адаптацията и интеграцията

Оказва се, че след излизането на чужденците от РПЦ на ДАБ няма данни какво се случва с тях, къде живеят и как се препитават (Ташев 2018). Липсват данни за точния брой на ГТС, които са избрали да останат в България дългосрочно.

Едно от проактивните средства за подобряване на миграционната сигурност е въвеждането на мониторинг на адаптацията в общината. Кметът на общината, заявила интерес от привличане на ЛПМЗ, може да назначи длъжностно лице в общината, наричано по-нататък супервайзър, с основна задача координиране дейността на институциите на територията на общината („Миграция“ – ОДМВР, ТД НС, общината, бизнес организациите и НПО, имащи клонове в общината). Такава възможност дава приетата през 2017 г. „Наредба за условията и реда за сключване, изпълнение и прекратяване на споразумение за интеграция на чужденците с предоставено убежище или международна закрила“ (по-нататък за нея в текста се използва съкращението НИМО). Супервайзърите трябва да държат в непрекъсната връзка институциите в общината, ангажирани с мигрантите, и социалните медиатори, които работят „на терен“ сред мигрантите. За целите на мониторинга от страна на социалните медиатори в региона може да се извършва периодично (на 6 или 12 месеца) анкетно проучване по 5 критерия**,** съответстващи на петте основни вида адаптация – институциална, икономическа, социална, биологична и географска (Леденева 2020). За всеки от критериите има предложени показатели – техният брой е съответно 5, 4, 8, 2 и 2 (Metodieva 2020: 94). Те могат да се оценяват в зависимост от дадените от мигрантите отго-

вори: неудовлетворителна оценка – 0 точки; удовлетворителна оценка – 1 т.; добра оценка – 2 т.; много добра оценка – 3 т. Като пример в табл. 1 са показани показателите за един от критериите – институционалната адаптация.

Общата оценка на адаптацията е средноаритметична от приравнените оценки на петте критерия.

Таблица 1. Критерий 1 – институционална адаптация

Показатели (оценяват се отговорите на мигранта)	Бална оценка			
	0	1	2	3
1.1. Познавате ли законите и другите разпоредби, които са в сила на територията на населеното място?				
1.2. Имате ли представа за органите на държавната и общинската власт, имащи правомощия на територията на населеното място?				
1.3. Знаете ли към кои органи на властта трябва да се обърнете по интересуващите ви въпроси?				
1.4. Имате ли представа за политическия живот на приемащото общество (дейността на политически партии, обществени организации)?				
1.5. Липса на противообществени или криминални прояви?				
Сума точки – К1				
Приравнена оценка – О1: (К1 Х 2)/5 (Макс. О1 = 6)				

Оценката „мигрантът не се е адаптирал към новата среда“ се дава, когато оценката е от 0 до 2. Тя означава, че мигрантът или членовете на неговото семейство не са успели да се адаптират към местните условия и са решили да напуснат територията на населеното място. Оценката „частична адаптация на мигранта към новите условия на средата“ се дава, ако оценката е от 3 до 5 и той изразява намерението си да се интегрира в обществото според модела на интеграция, установен от държавата.

Ако оценката е между 5 и 6, на такъв мигрант се дава оценка, че той напълно се е адаптирал. Той е взел окончателно решение да се интегрира в ново общество според модела на интеграция.

Според Националната стратегия в България за интеграция на ЛПМЗ интеграцията се осъществява в няколко приоритетни области, които се приемат за сектори (критерии) за интеграция: достъп до образование и обучение по български език; заетост; признаване на квалификации; здравни грижи; социално подпомагане; жилищно настаняване; интеграция в социалния, културния и гражданския живот на обществото (Национална стратегия 2015).

За оценка на интеграцията могат да бъдат използвани четири основни групи индикатори – институциални, социално-икономически, социално-културни и социално-психологически (Малахов 2014: 23). Например

социално-икономическите индикатори са трудова заетост, ниво на доходи в семейството, социална защитеност, здравен статус, осигурени социални услуги, образование, жилищни условия и наличие на жилищна сегрегация, приспособеност към новите географски условия, климат и инфраструктура на територията и възможности за самостоятелно напускане на населеното място и за пребиваване в друго населено място.

Най-общият признак за интеграция на мигранта може да бъдат появата у него и у неговите потомци на чувство за принадлежност към приемащото общество, а от страна на приемащото общество – възприемането на мигранта и неговите потомци като „хора сред собствения си народ“. Условие за интеграцията е почти пълното прекъсване на връзките на мигранта и семейството му с държавата, имуществото и други връзки с предишното място на пребиваване.

Проактивни мерки за подобряване адаптацията на ЛПМЗ в общините

Основен недостатък в осъществяването на интеграционната политика на Република България е практическата реализация на заложените политики, мерки и правни норми на ниво общини и стопански организации, а също така и липсата на координация между институциите. За преодоляването му е целесъобразното използване на проактивния подход в няколко направления:

А. Разработване на конкретни програми в приоритетни направления за реална адаптация и интеграция като инструмент за подобряване на миграционната сигурност и по-ефективно използване на наличните ресурси на две нива – като цяло за страната и на ниво общини. На държавно ниво трябва да се конкретизират стратегията, трудовото законодателство и мерките за привличане на висококвалифицирани и мотивирани граждани с български произход от трети страни (Украйна, Молдова) и икономически мерки за реемиграция на младите квалифицирани българи от развитите държави. За подобряване на демографската ситуация у нас някои експерти достигат и до екзотични предложения за мерки за насърчаване на оставането у нас на млади жени от страни като Украйна и Молдова посредством създаване на семейства чрез смесени бракове с българи.

За реализацията на проактивния подход на ниво община предлагаме разработен проект на обширна и конкретна програма за миграционна сигурност на община Шумен. На базата на експертна оценка програмата предвижда изготвяне на експертен доклад за ползите и възможността за приемане на ЛПМЗ и конкретно разписани мерки за адаптация на ГТС в седем основни сектора. Особено внимание следва да се обърне на въпросите относно жилищното настаняване на ГТС. В община Шумен се оказва, че съгласно чл. 4. (1), т. 6. от Наредбата за условията и реда за установяване на жилищни нужди е невъзможно настаняването на ГТС в общински жилища. Финанси-

рането на предложената програма със средства от общинския бюджет засега е проблемно. Предстои нейното обсъждане от общинския съвет.

Б. Разработване на протоколи за действена координация на институциите на местно ниво, занимаващи се с проблемите на ЛПМЗ. Засега този проблем не стои на вниманието и на Националния съвет по миграция, граници, убежище и интеграция към МВР.

В. Мониторинг на миграционната сигурност от МВР и други правителствени и регионални институции и бизнес организации на базата на предложени в доклада критерии за оценка на адаптацията на ГТС.

Г. Разработване на регламент и изисквания за приемане на ГТС, както и критерии за избор на социални медиатори от средата на ЛПМЗ, техните функции и мерки за финансиране на дейността им. Тези медиатори трябва да се подбират от средата на чужденци с разрешено пребиваване в страната. Понастоящем НИМО не предвижда осигуряване на средства за заплащане труда на медиаторите. Дейностите по социална медиация са финансирани само по проекти за определени периоди от време.

Д. Възникналите на места конфликтни ситуации, свързани със заселването на ЛПМЗ (Елин Пелин, Белене, Розово, Ихтиман), показват необходимостта от мерки за осигуряване на взаимна информираност на мигрантските и местните общности за подобряване на доверието и солидарността в двупосочния процес на адаптация и интеграция. В Североизточна България на хората не е разяснено предварително кой ще бъде настаняван при тях и какъв е неговият интеграционен профил.

Предложената методика за оценка на адаптацията (частична, пълна или неуспешна) на базата на въпросници за ГТС може да се използва за подобряване на миграционната сигурност на бизнес организациите от корпоративните служби за сигурност (КСС) или от организациите, прилагащи аутстафинг с тази цел.

Ролята на местните клонове на НПО, БЧК, КНСБ, ръководствата на бизнес организациите и фирмените служби за сигурност е важна за подобряване миграционната сигурност на страната ни. Политиката за сигурност на една бизнес организация и изборът на конкретни мерки за миграционна защита зависят до голяма степен от структурата на стопанската организация, а също така и от икономическото ѝ състояние.

Заключение

Адаптацията и интеграцията на ГТС са двустранен процес, в който участват и търсещите закрила у нас, и толерантно приемащото общество. У нас още не е изследвано влиянието на миграционните процеси върху сигурността на регионите и бизнес организациите. Успешната адаптация и интеграцията в българското общество на ГТС са единственото трайно решение за повишаване на миграционната сигурност. Прилагането на про-

активен подход при разработване на мерки и инструменти за управление на интеграцията на гражданите от трети страни ще позволи по-бързото решаване на проблемите при евентуални миграционни кризи. Миграционната сигурност трябва да се осигурява чрез прогнозиране на миграционните процеси в държавата или региона и да се поддържа за сметка на реализирането на правата на групите мигранти и членовете на приемащата общност, както и от институционализираната държавна миграционна политика (Ткачёва 2011).

Комбинацията от ефективен контрол върху миграционните процеси и осигуряване на правата и свободите както на мигрантите, така и на коренното население е ключът към перфектната миграционна политика, която от своя страна ще намали рисковете и заплахите за националната сигурност на държавата.

Литература

Георгиев, С. 2019. *Рискове за националната сигурност на Република България, произтичащи от нелегалната имиграция*. Автореферат на дисертация. София, УНИБИТ.

Леденева, В. 2020. Муниципальная модель оценки степени социальной адаптации мигрантов. Достъпно на: http://rfc.ranepa.ru/wp/wp-content/uploads/2014/10/%D.pdf (посетено юни 2020).

Малахов, В. 2014. Интеграция мигрантов: европейский опыт и перспективы России: рабочая тетр. Российский совет по междунар. делам. – В: Спецкнига, 2014. 23 с.

Маринов, В. 2014. *Управление на миграционни кризи*. Автореферат на дисертация. София, УНИБИТ.

Методиева, Ц. 2020. Изследване на влиянието на факторите за миграционна сигурност в бизнес организации от Североизточна България. – Сборник доклади от университетска научна конференция на НВУ. Велико Търново, 2020, с. 819–828.

Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2015–2020 г.

НИМО. 2017. Наредба за условията и реда за сключване, изпълнение и прекратяване на споразумение за интеграция на чужденците с предоставено убежище или международна закрила. – *ДВ*, бр. 60, 25.07.2017 г.

Резник, Г., Д. Амирова, 2016. Миграция как угроза национальной безопасности страны: международные и национальные аспекты. – Интернет-журнал „НАУКОВЕДЕНИЕ“. Т. 8, № 6 (2016) http://naukovedenie.ru/PDF/82EVN616.pdf.

Станев, С., Ц. Методиева. 2020. Адаптацията и интеграцията – фактори за миграционната сигурност на регионите и бизнес организаци. – Сборник доклади от университетска научна конференция на НВУ. Велико Търново, с. 829–839.

Ташев, С. 2018. Миграционният натиск върху България 2008 – 2017 г. Проявление и последици. София, БГДи ИБЕИ.

Ткачёва, Н. 2011. Социологическая концепция миграционной политики региона в системе национальной безопасности. Автореферат на дисертация. Тюмень.

Berry, J., Y. Poortinga, M. Segall, P. Dasen. 2002. *Cross-cultural psychology: research and applications*. Cambridge, Cambridge University Press.

Metodieva, T. 2020. Criteria and indicators for the adaptation and integration of third-country nationals - a tool for regional and corporate security. – SocioBrains, ISSUE 69, pp. 90–99. http://sociobrains.com.

Stanev, S., T. Metodieva, D. Dimanova. 2020. Migrants and migration security. – SocioBrains, ISSUE 65, pp.151–164. http://sociobrains.com.

РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЕ И РЕПРОДУКТИВНИ ПРАВА НА ЖЕНИТЕ БЕЖАНЦИ В УСЛОВИЯТА НА ПАНДЕМИЯ. ЩРИХИ ОТ БЪЛГАРИЯ

Любослава Костова

Институт по философия и социология – БАН

lubosava.kostova@gmail.com

Абстракт: Предмет на настоящата статия са репродуктивното здраве и правата на жените бежанци. Феминистката литература борави с понятието „множествена дискриминация“, когато дискриминиращите признаци са повече от един: например цветнокожа разведена жена с увреждане. Категорията жени бежанци до голяма степен попада в обсега на понятието, а проблемите, свързани с репродуктивното здраве и правата на жените, се превръщат в едни от най-уязвимите му и противоречиви аспекти, пораждащи много и неравнодушни дебати навсякъде по света.

Настоящата пандемия от КОВИД-19 допълнително създава нови и втърдява вече съществуващи пред социалното равенство предизвикателства, които с особена сила засягат положението и правата на традиционно по-уязвимите социални групи. Как и доколко може да се говори за репродуктивни права на жени бежанци по време на глобална пандемия, е основният въпрос, който настоящата статия задава. Доколко последните са представени в обществения дневен ред, когато говорим за общи за положението на жените бежанци проблеми като по-висока майчина смъртност, липса на средства и консумативи за семейно планиране, усложнения от нелегални аборти, полово предавани инфекции или сексуално насилие.

Ключови думи: репродуктивни права, жени бежанци, дискриминация, пандемия.

REPRODUVTIVE HEALTH AND REPRODUCTIVE RIGHTS OF WOMEN REFUGEES IN A STATE OF PANDEMICS. EXAMPLES FROM BULGARIA

Luboslava Kostova

Institute of Philosophy and Sociology – BAS

lubosava.kostova@gmail.com

Abstract: This article deals with some concerns about women refugees` reproductive health and reproductive rights. In feminist literature, there is a concept about “multiple discrimination”. It occurs when discrimination characteristics

are more than one. For instance, black, or a divorced woman with a disability. There is a similarity between the given example and the category of women refugees, which becomes even more evident in the current debates on concepts of reproductive health and rights.

All these categories have been analyzed through the paradigm of the ongoing Covid-19 pandemics, which creates new and restores old challenges through social justice and equality. Is it possible to speak at all of the reproductive rights of women refugees during global pandemics? Are they equally presented in the society`s agenda among the other essential health issues concerning women refugees' reproductive health, a higher degree of mothers' mortality rate, lack of consumptives for family planning, illegal abortions` complications, sex transmuted diseases, and sexual violence?

Keywords: reproductive rights, women-refugees, discrimination, pandemics.

Когато прави разбор на международно утвърдени документи, третиращи понятието „дискриминация“, Валтер Ванденхол разкрива, че липсва „универсално призната дефиниция за дискриминация“ (Vandenhole 2005: 33). На практика основните документи, третиращи човешките права, не успяват да дефинират понятието изобщо, ограничавайки се до основни положения, спрямо които дискриминацията се проявява и забранява. В Международната декларация за гражданските и политическите права се заявява, че законът би следвало да забрани всякакъв тип дискриминация и да гарантира на всички хора равна и ефективна защита срещу дискриминация, основана на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически възгледи, национален или социален произход, собственост, рожден или друг статут. Неадресиран остава въпросът какво представлява дискриминацията. Стандартните определения почиват на разбирането, че дискриминацията се състои от действия, практики и политики, основани на презумпцията, че социалната група, спрямо която дискриминираните принадлежат, може да възпроизведе в своята структура дискриминационни ефекти спрямо тях в процеса на социална интеракция (Lippert-Rasmussen 2006: 169; Holroyd 2018: 384). По този начин всички групи, основани на раса, религия или пол, могат да се превърнат в основания за дискриминация във всяко модерно общество. Една от характерните черти на дискриминацията като практика е процесът на категоризация на индивидите спрямо признак, който на практика ги превръща в част от дадена малцинствена общност по силата на самото им съществуване, т.е. определени сегменти от идентичността им, било то биологични или социални, но при всички положения есенциално зададени, се превръщат в екзистенция, в категория, определяща цялостната им личност. Затова особено сполучливо е понятието за „множествена дискриминация“, или т.нар. интерсекционалност, като важен компонент на дискриминационните процеси. Kimberlé Crenshaw (Crenshaw 1998) въвежда идеята за интерсекционалност, визирайки дискриминацията към цветнокожите жени – базирана веднъж спрямо пола и веднъж спрямо расата им. Интерсекционалността се прояв-

вява, когато един и същ индивид принадлежи към различни малцинствени групи, чиито членове биха могли да са обект на дискриминация. Това застъпващо се членство в няколко групи може да породи преживявания, твърде различни от тези, при които групата е само една. В този смисъл Креншау твърди, че „всеки анализ, който не отчита интерсекционалността, не може да произведе правилни заключения и нагласи към дискриминираните, които разглежда“ (Crenshaw 1998: 315). Идеята ѝ надхвърля ограниченията на расата и пола и показва, че множествената дискриминация се среща в различни комбинации при почти всички социални групи, към които дискриминираните принадлежат. Една от импликациите на интерсекционалността е, че някои от груповите признаци, заради които дискриминираните са дискриминирани, могат да бъдат привилегии поради попадането им в други дискриминирани групи. Например белите и заможни жени са класово и расово привилегировани независимо от дискриминацията по пол (Crenshaw 1998: 314). Идеята за интерсекционалност заплашва да дестабилизира самото понятие за дискриминация. Тя подчертава какво е проблематичното спрямо всеки вид дискриминация, който остава глух за идентичностите, оформящи преживяването на индивида. В случаите на множествена дискриминация част от групите, към които принадлежи индивидът, остават в сянка за сметка на други, които надделяват в цялостния дискурс. Това поражда два основни ефекта: аспектите на пряката и непряката дискриминация могат да ни съобщят кой е неправилно ощетен и кой е неправилно привилегирован в рамките на индивидуалните, обществените и институционалните отношения.

Категорията жени бежанци

Жените и момичетата съставляват около 50 % от всички бежанци, като тези, които са непридружени, бременни, глави на семейства, с хронични увреждания или инвалидност, както и възрастни са особено уязвими. Да бъдеш уязвим е може би най-човешката категория изобщо, така както и да бъдеш в риск по силата на самото си съществуване в света, в своята тленност. В доста общества по света жените са подложени на различни форми на дискриминация и насилие единствено и само заради принадлежността си в биологичната категория на техния пол. Защитата на правата на жените мигранти е залегнала в т.нар. Стратегия за полово равенство 2018 – 2023 на Съвета на Европа. Правата на тези уязвими жени са поставени пред сериозни предизвикателства и по време на техния път към Европа в качеството им на бежанци. В този смисъл задача и цел на политиките към тях е да бъдат чувствителни към проблемите на пола и да могат да уловят и предотвратят злоупотребите, довеждащи до нарастваща уязвимост на тези групи. Мерките би следвало да гарантират на жените бежанци достъп до осъществяването на правото им на свобода, здраве, образование, работа и социална защита. В повечето случаи здравето на бежанците е влошено основно поради трудните

условия на живот, затруднения достъп до здравни услуги, самата миграция, ниските доходи, непознаването на местния език. Според онлайн ресурс на WHO от 2014 г. „репродуктивното здраве е способността на индивидите да се възпроизвеждат и свободата да решат дали, кога и колко често да се възползват от тази способност. Съществени за упражняването на това право са информираността и достъпът до безопасни, ефективни, приемливи методи за семейно планиране, както и методи за репродуктивен избор и контрол в рамките на позволеното от закона, както и правото на достъп до здравно обслужване и услуги през бременността и раждането, даващи на двойките най-добрата възможност за здраво поколение“. Така достигаме и до едно от най-съществените предизвикателства пред осъществяването на това право от категорията на жените бежанци, а именно равния достъп. Към 2020 г. около 79,5 милиона е броят на бежанците по света, а повече от 26 милиона жени и момичета в репродуктивна възраст се нуждаят от необходимата подкрепа и съдействие за пълноценната реализация на репродуктивните си права. Доколко последните са представени в обществения дневен ред, тогава когато говорим за общи за положението на жените бежанци проблеми като по-високата майчина смъртност, липсата на средства и консумативи за семейно планиране, усложненията от нелегални аборти, полово предаваните инфекции или сексуалното насилие? Ефективната и действаща държавна политика е един от ключовите компоненти, свързани с възможността за упражняване на репродуктивните права. Без нея тези най-интимни и уязвими аспекти на човешкото съществуване са изложени на риск. Физическото, емоционалното и душевното здраве са застрашени, а свободата на избор – поставена под въпрос. Репродуктивният избор е изборът, който жената прави относно собствения си жизнен репродуктивен път: относно своето тяло, здраве, сексуалност или желание дали, как и кога да има деца. Все още дори в Европа жените срещат значителни законови, политически и чисто практически препятствия при упражняването на репродуктивните си права и свобода от гледна точка на понятия като автономност, достойнство, интегритет и свободно взимане на решение. Всяка репродуктивна ситуация – от посещение поради конкретен проблем, контрацепция, право на аборт, проследяване на бременността, раждане – убедително го доказва. Множество са начините, по които дискриминацията, насилието и принудата засягат целия жизнен, репродуктивен живот на всяка отделна жена, тъй като границите на свободата винаги попадат в обособени, структурно оформени полета, а властта и насилието, както сполучливо отбелязва Бурдийо, биха могли да бъдат и символни, т.е. на практика неразпознаваеми от хората, спрямо които се налагат. Репродуктивното здраве и права са част от мащабния корпус на гражданските, икономически, политическите и социокултурните права, защитени от международното право и стандарти. Тези права включват: правото на здраве, живот, свобода от насилие или лошо отношение и правото на приватност. Съществено и значимо и за настоящата статия е, че те подразбират и правото на

полово равенство и свобода от дискриминация, което налага държавите да го уважават и гарантират. Нещо повече, те не би следвало да предприемат стъпки или да въвеждат политики, които биха могли да ограничат, подкопаят или отменят съществуващите вече репродуктивни права. В този смисъл репродуктивните права са на практика човешки права. А държавите би следвало да ги пазят и развиват като ключови, основни човешки права, гарантиращи равенството. През последните десетилетия повечето европейски държави постигнаха значителен прогрес относно ограничаването на рестрикциите, дискриминацията и насилието спрямо жените в рамките на техния репродуктивен и сексуален живот: забраниха се политики и практики, затрудняващи правото на достъп до контрацепция, регулираха се закони, третиращи правото на достъп до безопасен аборт, насилието срещу жени бе криминализирано, разводът – улеснен, законовите протекции спрямо бременността и майчинството отдавна са в сила. Някои европейски държави имат майчина смъртност, която е една от най-ниските в света, средствата за модерна контрацепция са достъпни, а повечето бременности – желани. Въпреки това определени практики и стереотипи все още са факт. Социалните норми и очаквания, стереотипи и стигми все още оформят значителна част от женския репродуктивен живот. Понякога те се проявяват в конкретна държава или общество под формата на прегради, ограничения и предразсъдъци, давайки възможност за съществуването на дискриминация над цялата група или над определен социално уязвим сегмент от нея. В българския репродуктивен дискурс особено значим и използван от медицинските лица е образът на циганката като антипод на отговорния и информиран избор, утвърждаващ цялостния процес на медикализация на репродукцията. Доста доклади за Централна и Източна Европа посочват, че съществува етническа сегрегация в рамките на родилните отделения. Жените от ромски произход се настаняват в отделни стаи, имат отделни бани и столови в рамките на болницата или АГ отделението. Макар и съпътствано от икономически критерии (голяма част от раждащите в България са на практика здравно неосигурени), отношението към жените от ромски произход по време на раждането често пъти е обидно, унизително и дискриминиращо. Едни от най-значимите бариери и предизвикателства в сферата на репродуктивното здраве и права в Европа са представени по-долу.

1. Ретроградни политики в сферата на достъпа до здравни грижи

Те почиват на определен тип реторика, изразявана и на високо държавно равнище, според която говоренето за равенство и човешки права е част от т.нар. gender ideology, която влиза в противоречие с традиционните ценности и защитата на семейството, които от своя страна не изключват наличието на дискриминация по пол или полов признак. Равенството на половете и

защитата на репродуктивните права и здраве се третират като причина и обяснение за намаляващата раждаемост, застаряването и демографския спад в цяла Европа.

2. Ретроградно законодателство

Последният пример е, разбира се, Полша, но и преди в страни като Армения, Грузия, Словакия достъпът до легален аборт е бил на практика законово ограничен, особено в случаите, при които жената не е раждала. И макар че опитите в Русия, Литва, Испания да се наложи пълна забрана на правото на аборт не се увенчават с успех, те показват какви са тенденциите и структурите в тези общества, както и нагледния факт, че религиозността в Европа е слаба, тогава когато говорим за права.

3. Стереотипи, норми и стигма

3.1. Насилие над жени

Жените в Европа все още се сблъскват с разнообразни форми на насилие, основано на пола, както в сферата на личните си взаимоотношения, така и на публични места или работното си място. Поне една на всеки четири жени става жертва на някакъв тип насилие поне веднъж в живота си. Когато използвам думата насилие над жени, имам предвид основано и възможно единствено поради конкретен биологичен признак и съпътстващите го норми и стереотипи. Женската сексуалност продължава да бъде в обсега на социалните нрави и презумпции, склонни да оправдават дори престъпление като изнасилването и да прехвърлят отговорността за него върху жертвите: върху тяхното поведение, облекло или сексуален опит. Домашното насилие или насилието в семейството все още се третира повече като личен, семеен, отколкото като обществен проблем. Тези нагласи имат своите последствия за предотвратяването, преследването и наказанието в случай на насилие, тъй като в немалък процент от случаите жените изобщо не са склонни да ги съобщят или да потърсят съдействие.

3.2. Стигма

Срамът и табуто все още се асоциират с различни аспекти на женската сексуалност и репродуктивен път в рамките на Европа. Например сексът извън пределите на брака чисто исторически е натоварен със стигма и срам, както и с чисто практически последствия относно неомъжените жени, които забременяват. В много европейски държави законодателството относно правата и статуса на неомъжените или самотни майки е довело до практики като насилствено осиновяване, задължително настаняване в дом „Майка и дете“, както и други форми на насилствена институционализация на роде-

ните извън брака деца. Въпреки че към момента голям процент от децата в Европа са родени извън институцията на брака и в някои страни, сред които България, Белгия, Дания, Естония, Франция и Швеция, дори представляват повечето от родените деца, все още има региони, в които социалните норми и държавните политики подчертават неодобрение към репродукцията извън брака. Със стигма продължават да се асоциират женската сексуалност и експресия. Например всеобща е нагласата, че женската сексуалност е неразривно свързана с репродукцията. В случаите на определени групи жени тази представа и нагласа е особено настоятелна, а именно що се отнася до жените с физически или ментални увреждания, по-младите, както и по-възрастните, неомъжените, лесбийките се третират извън нормите и значението на сексуалността.

Интерсекционална дискриминация

Всяко от гореспоменатите положения, предизвикателства и дефицити се проявява и спрямо групите, в които жените биват маргинализирани и по други категориални признаци, като бедност, самотно майчинство, увреждания, етнически малцинства, възраст, миграция. В техните случаи и истории дискриминацията, причинена от пола, се комбинира с дискриминацията по другите признаци, причинявайки съществени импликации за ситуацията и статуса им. Например по-възрастните или твърде младите жени се с блъскват с по-висок риск от насилие и злоупотреба, както и с по-високи нива на стереотипи и стигма по отношение на тяхната сексуалност и права, включително третиращи достъпа им до контрацепция, грижа и адекватна превенция на репродуктивното здраве. Все още законовата и политическа уредба в много от страните в Европа позволява насилствени практики спрямо репродуктивните права на жените с увреждания, на практика ограничавайки способността им за информиран избор относно тяхната собствена сексуалност и здраве: насилствената контрацепция, стерилизацията и абортите са само част от практиките, прилагани спрямо жени с ментални или физически недъзи, а стигмата и стереотипите – ежедневие, съчетано с икономически бариери и недостиг на подкрепящи инфраструктури. Репродуктивното здраве и права на жените от ромски произход в Европа като цяло се запазват на много ниско ниво. В комбинация с етническата сегрегация те страдат и от икономическа – достъпът им до медицински грижи, информация и обслужване е силно ограничен, а нивата на ранни бременности – високи.

Конфликтните или кризисни зони също застрашават репродуктивното здраве и права на много жени, като преди всичко затрудняват самата възможност за достъп до каквито и да било здравни услуги. Рискът от насилие, основано на пола, изнасилване, трафик, високорискови или нежелани бременности, нелегални аборти, ранни бракове важи с особена сила за тези случаи, а към момента законодателството в Европа не защитава специфич-

ния им статут на особено уязвими групи. Жените бежанци, пребиваващи в лагери или зони, са били или предстои да бъдат жертви на насилие и уязвимост. Към конкретните им травми и преживявания се добавя и страхът, че всеки момент могат да бъдат депортирани.

Пандемията от КОВИД-19 и отражението ѝ върху репродуктивните права на жените бежанци. Щрихи от България

Пандемията от КОВИД-19 през 2020 г. промени радикално света, какъвто го познаваме, като една от най-мащабните трансформации засегна общуването и възможността за събиране на хора и контакт лице в лице. Доколко е възможно светът да се пренесе онлайн, а оттам и услугите във важни, структурни сектори, каквато е медицината, е въпрос с много неизвестни. Вероятно в съвсем близко бъдеще хибридните форми на присъствие и комуникация между реално и виртуално ще се материализират, а границите между реално и въображаемо ще бъдат на практика заличени. Дотук добре, но намаляването на срещите на живо доведе до създаване или по-скоро до затвърждаване на старите стигми в рамките на репродукцията и майчиното здравеопазване в частност. Най-ощетени откъм достъп до услуги са тези бременни с липсващи компютърни умения, без достъп до компютър или с езикови бариери – същите тези, които бяха по-маргинално представени и преди (Костова 2020). Репродуктивното здраве и репродуктивните права на жените бежанци са ситуирани в глобалната картина на женското здравеопазване и достъпа до него. Само че пандемията от КОВИД-19, освен че обостри съществуващите неравенства, допринесе и за преодоляване на част от стигмите и изолацията, с които определени социални групи традиционно се сблъскват, превръщайки всички в „индивиди в риск“, налагайки своеобразнно равенство, а именно: пред новия, непознат досега коронавирусен щам всички сме равни.

В рамките на България внимание заслужава дейността на организацията „Съвет на жените бежанки“. Към момента тече инициатива за обучение на лектори по тема „Права на жените“, а един от настоящите проекти се нарича „Здраве и права“, чиято цел е да подпомогне достъпа до здравни услуги и информация. Част от реализираните вече проекти имат за свой предмет именно процеса на овластяване и закрила на жени и момичета бежанци.

Внимание заслужава и една от споделените на сайта на организацията истории – тази на Иман. Освен всичко друго принудителното самозатваряне в рамките на дома и частното по време на пандемията от КОВИД-19 доведе и до значително увеличаване на случаите на домашно насилие, за което подобни мерки означават единствено и само ескалация: „В края на работния ден социален работник от организацията получава обаждане от кризисен център в София. На централната железопътна гара в София стои Иман* –

млада жена с дете на около пет години. Жената изглежда безпомощна, объркана и изплашена… говореше несвързано и не знаеше къде да остане през нощта. Каза, че е избягала от мъжа си, защото я е ударил няколко пъти“.

Преди три години в родината си тя се запознава с мъж, който живее и работи в България. Чаровен и галантен, той предлага да се ожени за нея, въпреки че тя има дете от предишен брак. След сватба в страната им по произход Иман продава магазинчето, където е работила, и заминава за България.

„При пристигането в дома на съпруга ми забелязах, че нещата там са мръсни и стари. Поисках от съпруга си да направя промени и в този момент започнаха първите ни конфликти. Той отказваше, заявявайки, че няма пари и не ми е работа да пипам или да променям вещите му“ – споделя Иман.

Конфликтите понякога се разиграват пред Лейла и продължават дори след като Иман забременява. Иман е подложена на допълнителен стрес, когато семейството на съпруга ѝ заявява, че детето им ще бъде изпратено в родината им и ще бъде отгледано от сестрата на мъжа ѝ. При един от поредните скандали относно бъдещето на неродения им дете конфликтът ескалира. Тогава съпругът на Иман ѝ нанася тежък побой. Малко по-късно Иман прави спонтанен аборт. Сломена от загубата на неродения си дете, състоянието на Иман се влошава. След поредния побой мъжът ѝ я заплашва, че ще я затвори в психиатрия, ще я убие и ще я зарови в района и никой няма да разбере. Ситуацията допълнително се усложнява, тъй като Иман и дъщеря ѝ се ползват от хуманитарна закрила в страната и разрешителните им за продължително пребиваване изтичат скоро. Екипът на СЖББ се свързва с различни социални институции в страната. Предвид въведените ограничения поради пандемията от КОВИД-19 и нарасналия брой лица в риск е трудно да се намери социална услуга за жената и дъщеря ѝ достатъчно бързо. Историята на тази жена не се различава съществено от всички други случаи на насилие, основано на пола. Това, което я прави специфична, са езиковата бариера и гражданският статут на жената. Тя също така показва, че в рамките на общността винаги могат да бъдат осигурени начини и взети мерки, гарантиращи базисното човешко достойнство и безопасност, когато сме съпричастни.

Заключение

Репродуктивното здраве и права се реализират тогава, когато можем да осъществим свободен репродуктивен избор, а именно дали и кога да имаме деца, как, къде, какви интервенции смятаме за допустими или не в контекста на собствените ни репродуктивни истории и тела. За да бъде този избор автентичен и свободен обаче, той трябва да бъде осъзнат. Тази проблематика се развива в работите на Каръли Маклийд. Тя представя концепция за себедоверие, която преформулира традиционното разбиране за автономия и разкрива неговия релационен характер. Засягайки теми като аборт, лечение на

безплодие и пренатална диагностика, авторката показва, че медицинските практики и съответно извършващите ги специалисти до голяма степен могат да подкопаят увереността на жените в собствените им възможности и сили.

Литература

Костова, Л. 2020. Женската консултация в условията на Ковид-19: граници на комуникацията. https://jesbg.com/lkostova-zhenskata-konsultatsia-v-usloviyata-na-kovid-19-granitsi-na-komunikatsiyata/

Crenshaw, K. 1998 [1989]. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. – *Feminism and Politics*, New York, Oxford University Press, pp. 314–343.

Holroyd, J. 2018. The Social Psychology of Discrimination. – In: Lippert-Rasmussen, K. (ed.), pp. 381–393.

Lippert-Rasmussen, K. 2006. The Badness of Discrimination. – *Ethical Theory and Moral Practice*, 9, pp. 167–185.

Vandenhole, W. 2005. Non-Discrimination and Equality in the View of the UN Human Rights Treaty Bodies. Oxford, Intersentia.

https://crw-bg.org/node/589

ВТОРА ЧАСТ

ON THE ISSUE OF REFUGEES (MIGRATION) IN THE CONTEXT OF CORRELATION OF CULTURE AND CIVILIZATION

Ilham Mammadzade

Institute of Philosophy and Sociology of
Azerbaijan National Academy of Sciences
Ilham_mamedzade@mail.ru

Abstract: The issue of refugees and migration has become one of the most important problems related to globalization, a problem that needs to be understood and resolved. It is most often perceived as a managerial, economic, political, transport, sociological, and statistical issue. But it has a philosophical context and, above all, it involves a serious contradiction between culture and civilization. In principle, the problems associated with refugees are wars, great violence, placement in camps, all of which seem far removed from philosophical matters. But this is only at first glance. In fact, the situation of refugees, how they have fallen into this category, and how the host country resolves the problem make topical for philosophy the question as to how civilized cultures are.

Keywords: refugees, migration, philosophy, culture, civilization

Introduction

Many of us are ready to admit that globalization is inseparably connected with migrants, with streams of displaced persons, and that the society and mobility of individuals belonging to different cultures is a topic worth analyzing. No wonder, for example, that, already in the early 2000s, in his studies, Ulrich Beck made topical the concept of a "united cosmopolitan society", emphasizing that globalization is a multidimensional phenomenon associated with the formation of transnational social space. He wrote about this in his works "*What is Globalization?"* (Beck 2001) and *The Cosmopolitan Vision* (Beck 2008). In Azerbaijan, back in the early 1990s, we faced the problem of the influx of Azerbaijanis fleeing from Armenia. Their subsequent fate is equally of historical and political, cultural, and sociological interest. The movement of these refugees was connected with the violence to which they were subjected by Armenia after the breakdown of the Soviet Union; but in our opinion, at that moment, they also encountered the grimace of globalization. It became clear then that globalization seems to be a natural process only to the mind, but not in practice. Much has been written in our country about this; I will mention only one book, *The Global Migration Crisis: International Relations and Western Politics on the Eve of a New Historical Turnabout* (The Global Migration Crisis… 2018). In our opinion, globalization has not only determined, but, to one degree or another, has

come to depend on the mobility of individuals, societies, cultures, on how societies and states cope with these problems, on who is migrating and what share of migrants are refugees, meaning groups, and even multitudes, of people fleeing from violence and finding themselves outside the legal framework. The waves of migration first aroused hopes that the policy of multiculturalism would be able to cope with the integration of resettled persons, refugees, migrants in the countries of settlement; then, when their number grew, it became clear that the problem was more complicated than previously imagined by sociologists, psychologists, etc. To this problem, we have devoted separate articles and books, published both in Azerbaijan and abroad. Of the latter, we would point out the *Philosophy of Modernity, History and Culture (on the Outline of Historical-Cultural Epistemology)* (Mammadzade 2019).

Understanding some of the problems of the refugee flow

When Samuel Huntington wrote about the "clash of civilizations", it had already become clear that every society was failing to cope with refugees, migrants, the mobility of individuals coming from other societies, countries, etc. Clearly, in the countries from which the flow of refugees was coming, something was happening: a war or a pandemic, revolutions, etc. In fact, at that moment, the United States and some European countries were making attempts to change some governments, the political order in some countries in Africa, Asia, the post-Soviet space. Actually, it was a matter of creating a unipolar world. Only ten years have passed since, and now we are talking about multipolarity, a new division of the world, new clashes. This is not contributing to stability and will not change the refugee situation. The pandemic has added some specific features, but that is the topic of a separate study. The rejection of multiculturalism in Europe and its collapse were recognized by many well-known European politicians. The critique of the ideas of the interaction of cultures has become a daily theme in scientific and journalistic literature, which, to some extent, confirms our conclusion. It is clear that the increasingly changing ratio between the numbers of the indigenous population and of the newly arrived people, who have different cultural and social stereotypes, education, habits, requires that both the government structures and the citizens in every country be seriously prepared. In our opinion, if some countries have been able to cope with this problem, it was due to the quality of the decisions made, the testing of those decisions through the civilized resolution of the problems, the ability of those countries to solve the problems in a civilized and moral way. But besides this, it is true that the increasing flow of refugees results from the fact that dominant states are imposing their own order and that the political systems of many states are being changed by force. The Middle East is a clear example of this approach. In this respect, we can well understand that scientists from the Balkan countries should pay special attention to these issues.

Attention, as we understand it, has already been devoted to these problems in the past. Migration, as a trend, has been studied throughout the twentieth century; its new aspect today is connected not only with the increased number of migrants but also with the phenomenon's new features that might change the map of the world, destroy many states, cause wars for a new division, as well as cultural and moral degradation. Hence, this phenomenon apparently requires not only interdisciplinary research but also a search for a philosophical approach to it for new concepts – not only in the countries from which these people are fleeing but also in the receiving countries.

At the same time, it is necessary to clarify many terms used to express these concepts and contexts. It is necessary to describe the situation leading to migration, including to determine the differences between migration and emigration, mobility and migration movement, resettlement and flight. Such concepts as the migration chain, refugees and displaced persons, multiculturalism and assimilation, also require new definitions and approaches. But even this is not enough; we need to reconsider that which is called the relationship between culture and civilization, and to understanding that there are civilized and uncivilized ways of solving the problem.

Towards the concept of the correlation between culture and civilization

This formulation of the question leads us to an understanding of the relevance of the issues of the correlation between culture and civilization, the need to comprehend the process of changing these relations. Many authors, and they really are numerous, do not see the differences between culture and civilization; we will not enter into a debate with them. There are some who proceed on the premise that ethnic cultures should not be compared. We obviously mean conducting a discussion with those who have noticed that cultures are changing, and that this process of change does not always take place within the boundaries of civilization and a moral attitude towards other cultures. Essentially, within the framework of today's global civilization, if such there be, there arises the problem of civilized relations between separate civilizations, between civilizations and national cultures. Globalization forces us to redefine that cultures may integrate and disintegrate. In the course of their integration, a phenomenon arises that does not overlap with the concept of empire but is a formation that can be designated as a civilization of several national cultures. This process has been known to occur within the framework of Christian civilizations.

The Muslim world, as designated by many researchers of the Islamic civilization, is not united; within its framework, the Iranian, Arab and Turkic Islamic civilizations do not always coexist unproblematically. In this context, in our opinion, the question is not about differences and comparisons; clearly, each of these civilizations, in turn, consists of separate cultures, which are

more or less different from one another but together constitute a kind of unity, a civilization.

Language is undoubtedly of decisive importance for this unity, but is clearly not enough. In the history of civilizations and cultures, there have been many clashes between speakers of the same language (civil wars or, for example, clashes between Turkic and Turkic Slavic states). We think that the development of cultures similar and dissimilar in language, origin and religion sooner or later leads to the establishment and, most importantly, to the understanding of the significance that civilized relations have for development, which in turn makes topical the philosophical discourse about how culture and civilization differ not in the remote past but now, and what a civil relationship between cultures and within culture means. Of course, in the history of philosophy, one can always find some texts that point to this direction of thought. In M. Mamardashvili's text *Consciousness and Civilization* (1984), the author, first of all, relates an "anthropological catastrophe" to "the absence of civilizational foundations to the process of life and communication" (Mamardashvili 2019: 5-6). Then he connects civilization and history, designating them as "a second universe". In our opinion, these Mamardashvili's ideas indicate that "history" can be twofold or even threefold: before civilization, uncivilized and civilized. Apparently, if we are talking about a threat, an anthropological catastrophe, a stage of post-civilizational history can also be possible. Many allusions, interpretations, themes and ideas arise here, ranging from dehumanization to artificial intelligence and robotization. But in our particular case, we are interested in something else, namely, that our usual knowledge about civilizations (Danilevsky, Toynbee, etc., divide them into 8, 9, or even 21) somewhat conflicts with how Mamardashvili and, in our case, we too, understand history and civilization.

Conclusion

Finally, the point is not about the differences in those cases when civilizations are seen as "big" cultures, when the authors do not want to see the internal mechanism of self-development of culture, which turns it into a civilized culture, providing it with the possibility of civilized "cohabitation" with other similar and dissimilar cultures, allowing the passage from one history to another. Clearly, each culture has its own "history", its own path from non-civilization to civilization, to civilized relations within and outside. That path does not guarantee there will be no reversion to non-civilization. Apparently, along with the whole importance of bureaucracies, parties, societies, and nations, this forward or reverse movement is provided by the man himself and his relationship to others. Apparently, an "anthropological catastrophe" would threaten us if the kind of person capable of appealing, of seeing what civilized relations mean, what a relationship with the other means, how to respect another human being, regardless of his identity, were to disappear. And then we find that this problem of respect for the other

was already faced by cultures in the past, and that in each age, in each historical situation, people had to learn to recognize that other anew.

References

Beck, U. 2001. What is Globalization? The Fallacies of Globalism – Answers to Globalisation. Moscow, Progress-Tradition (in Russian).

Beck, U. 2008. The Cosmopolitan Vision. Moscow, Center for Research on Post-Industrial Society (in Russian).

Mamardashvili, M. 2019. Consciousness and civilization. St. Petersburg, Azbuka (in Russian).

Mammadzade, I. 2019. Philosophy of Modernity, History and Culture (on the Outline of Historical-Cultural Epistemology). Baku, Elm və Tehsil (in Azerbaijani).

The Global Migration Crisis: International Relations and Western Politics on the Eve of a New Historical Turnabout. 2018. Baku, SAM (in Azerbaijani).

FROM A "CRISIS" OF HUMANITARIANISM TO A CRISIS OF "EUROPE": IS INDIFFERENT TOLERANCE OR DIFFERENTIATING TOLERANCE BETTER THAN ILLIBERAL INTOLERANCE?

Hande Sözer

Political Science and International Relations Program,
Middle East Technical University Northern Cyprus Campus
Kalkanlı Güzelyurt TRNC

hsozer@metu.edu.tr

Abstract: The so-called "European migrant crisis" has several problems, including its implicit Eurocentrism. The "European refugee crisis" is "the crisis of Europe", for it is a historical manifestation of how Europe deals with those who are different. Such dealings, precisely, the anti-refugee approach in Europe, have been extensively studied. Yet, seemingly, approaches countering the anti-refugee attitudes are not problem-free either: many exemplify a kind of uncritical *liberal tolerance*. This paper conceptualizes two forms of problematic liberal tolerance: *indifferent tolerance* (caring "for all" without caring to differentiate unique forms of oppression) and *differentiating tolerance* (caring for those who integrate properly).

Keywords: "European migrant crisis," Syrian refugees, liberal tolerance, indifferent tolerance, differentiating tolerance

In September 2015, the mass migrations of Syrians towards European borders became globally visible and was coded as the "European migrant crisis." Of course, naming a social issue as a "crisis" entails framing and addressing it in particular ways; as I argue, it may also leave parts of the social problem itself unexamined. The recently circulating phrase "European migrant crisis" is not an exception. It generates alarmist feelings, justifies respective "crisis" interventions, and situates displaced Syrians as the source of the problem instead of presenting them as subjects trying to handle the problem within the framework of existing structural constraints.

The phrase also acknowledges the issue *only when* it is a problem of and to Europe; it has an inherently Eurocentric perspective. Eurocentrism in the phrase "European migrant crisis" comes with a cost: It colonizes our ways of thinking about migration and justifies policies of externalization of the "migrant crisis" outside the territories of the EU (Genova, Tazzoli, et al. 2016)…as if the problem would not exist if we got rid of its Europeanness. Its most detrimental effect is not much discussed: it obscures any inquiry about what happens to Syrians between becoming objects of a "humanitarian crisis" in Syria and becoming objects of a "European migrant crisis" at and inside the borders of Europe. Yet, a care-

ful examination of Syrian migrations to neighboring countries, to Europe and back indicates something else: a full-fledged humanitarian crisis seems to become a "crisis of humanitarianism", which starts inside Syria, moves to neighboring countries, such as Turkey, arrives at Europe, and then bounces back.

This paper focuses on another dimension of such Eurocentrism. The perspective colonizes our ways of thinking about migration and refugees as if "the problem" would not exist if we could only get rid of its Europeanness. On the other hand, the problem is directly related to Europe and Europeanness. The "European refugee crisis" is "the crisis of Europe." It is a crisis of Europe's dealing with difference and the different inside its territories, irrespective of whether "the different" is an outsider (e.g., migrants and refugees from Europe's post-colonial territories) or even an insider (e.g., European Muslims). Despite its unique historicity, such a crisis, when seen as a European crisis of dealing with a designated different, is not something new.

The anti-refugee approach in Europe is a form of illiberal intolerance that does not simply bear the presence of the other howsoever the other is defined in a particular historical context. First, such an anti-refugee approach has been seen at best as a "new racism", if not as "cultural fundamentalism", if we need to use the distinction made by Verena Stolcke in 1995. According to Stolcke, racism as an ideology, built on the idea of biological differences, which results in an understanding of an interminable difference and hierarchy between two populations. The distinction and hierarchy are so solid that "there is nothing to be done". By contrast, new racism underlines cultural differentia in boundary-making between, and hierarchical relocation of, two groups when the gap could be resolved with the assistance of the so-called superior over the so-called inferior. In the perspective of the new racism, simply, the so-called *culturally inferior* group faces a series of "civilizing missions" by the so-called *superior*. Finally, Stolcke underlines a new form of discrimination in Europe, which started in 1995; this attitude targets the culturally different other by underlining the insurmountable cultural difference between two groups without implying any hierarchy. Being different from the hierarchical perception of the new racism, cultural fundamentalism does not argue for a hierarchy between groups of people. The other's culture is seen as ultimately and essentially different from ours; this difference is seen as valid, legitimate, and tolerable as long as they live their culture outside of our zone of influence.

Only a limited number of scholars evaluate the current "European migration crisis" in terms of traditional racism. According to David Theo Goldberg, it is usual in the European context to see "racial Europeanism," i.e., "referring to the presumptive elision of the analytical concept of race with the essentialist conceits of race-ism, and the pervasive reduction of any question of 'racism' in European contexts to the historical experience of the Nazi Holocaust" (Goldberg 2006; De Genova 2016). Yet, as De Genova argues, the recent European migration crisis showed once again that the Europeans and "putative non-Europeans"

such as refugees, migrants, asylum seekers, minorities, etc., are positioned into an antagonism, the latter is overtly de-racialized, never collectively racialized, due to their heterogeneity, yet newly re-racialized via, on the one hand, exclusive terms such as "Blacks" or "Arabs", and on the other hand, via supposedly more inclusive terms such as "Muslims" or "migrants" (De Genova 2016). Furthermore, Marcelo Maneri argues the view there has been a racialization of the refugees in Europe since 2015; he does so by focusing on the deserving refugee and undeserving clandestine categories in terms of their visual representation in Italy, asserting that "skin colour, intersected with gender, was strongly involved in politics of signification. On one side were light-skinned Syrians, whose portrayals were marked by more frequent close focus, the expression of human emotions, familial settings, and occasional eye contact with the photographer. They were featured in pictures overwhelmingly associated with the refugee frame: this symbolical status concession, and their figurative humanization, appear as the privileges of whiteness" (Maneri 2021).

More often, such anti-refugee approaches are seen as a "new racism," a new form of racism that relies not on the biological differentia but on cultural differentia (as named by Martin Barker in 1981, used by scholars such as Stolcke 1995). Therefore, new categories of people become the target of the "new racism": "the displaced, the dispossessed, and the uprooted, who are beating on Western Europe's doors" (Maneri 2021). In this form of racism, cultural differences between European and refugee communities are overemphasized, which results in either the presumption of unbreachable cultural differences leading to "cultural fundamentalism" (read it as "untrainable refugees" with no potential to be "integrated into the host community"; therefore, they must leave) or tolerable cultural differences that cause no burden for "integration" into the host communities; therefore, they can be transformed into one of us.

To exemplify this point, I would like to mention Luca Mavelli's work. Mavelli compares British and German approaches to the Syrian refugees and argue for the existence of a new form of racism, namely a "biopolitical racism", a "differentialist" understanding of racism that "draws on, but partially transcends, traditional accounts of racism based on nationality, ethnicity, religion, colour, gender, and alleged intractable cultural differences" and instead that redraws the boundary between 'valuable' (to be included) and 'not valuable' lives (to be excluded) according to the refugees' capacity to enhance the *biological* and *emotional* well-being of host populations" (Mavelli 2017). In this racism, first, a distinction is made between the deserving refugees and the undeserving migrants: the former face "cultural fundamentalism," i.e., they are the ones "who had better leave", and the latter is directly excluded; the former is acknowledged as the culturally different other, who can sit with "us" – but, again, for "our well-being".

"Refugees are welcome" is one of the most popular slogans of an approach that stands against the anti-refugee approach. Yet, in the light of the above argument about various forms of exclusion, such approaches are not free from prob-

lems either. The stances that go counter to the anti-refugee stances often rest on a political position against the rising new right, neoliberal political and economic policies, and nationalist nativist discourses, and favor discourses particularly focusing on human rights. Such discourses are often informed by an uncritical notion of liberal tolerance. This contemporary emphasis on tolerance with regard to refugees and migrants, however, is a new way of "culturalization of politics"; this means that "political differences, differences conditioned by political inequality, economic exploitation, and so on, are naturalized and neutralized into cultural differences, different ways of life, which are something given, something that cannot be overcome, but must be merely tolerated" (Žižek 2008).

According to the premises of such liberal tolerance, there are two paths to engaging with the different: the different is either tolerated, as long as it is in line with the liberal premises of the host, or the different will face a calculated indifference to the variations in the refugees' experience in their home countries, on the way, and in the host countries. Yet, the idea of liberal tolerance carries the power asymmetries inherent and embedded in the notion of liberal tolerance. This paper is particularly interested in conceptualizing two forms of problematic liberal tolerance: *indifferent tolerance* (as a manifestation of political correctness and "virtue signaling" with regard to all the oppressed, without care to identify the different forms of oppressions that each person in question might face) and *differentiating tolerance* (as tolerance towards those refugees who fulfill peculiar and proper forms of "integration" in the host community).

"Refugees are welcome" becomes a problematic statement if it indicates what I call an *indifferent tolerance*, which – in the name of political correctness and, ultimately, "virtue signaling" – tends to ignore different forms of oppressions that various refugee groups might face. An example that explains this anti-anti-refugee approach is the widespread attempts in Europe to silence the racial character of the European anti-immigrant approach. As De Genova argues, Europe displays "the peculiarly European paradox of an anti-racism without race, which is to say, an anaemic anti-racism that reverts to the purest liberalism: a mere politics of anti-discrimination, which in its refusal to interrogate the sociopolitical production of racialized distinctions, re-stabilizes the notion that racism is little more than a discriminatory hostility towards phenotypic and anatomical differences, and thus re-naturalizes race as 'biology'" (Mavelli 2017). Considering post-2015 anti-immigrant discourses, we see that indifferent tolerance as such is a liberal intellectual attempt to sweep the fear, anxiety, responsibility, and accountability under the rug of progressiveness in the face of possible and enduring racism in Europe after the Holocaust. The cost of such a stylish act is beyond the mere denial of the truly racial characteristics of anti-refugee approaches; it includes ignorance of the diverse experiences of refugees, who may need different types of support.

In any case, anti-refugee discourses are not always totalizing in welcoming all refugees. Indeed, *only some refugees are welcome,* when they are ready to

comply with the acts of breaching the presumed cultural difference and hierarchy between the culture of the host population and their native culture. Simply, what I call a differentiating tolerance is such as differentiates between those who can sit with us and those who cannot; the marker of the difference is the refugees' readiness to culturally, as well as economically, socially, and culturally, integrate into the host community and into an idealized notion of Europe. Those who can sit with us are the ones who are genuine refugees not because they have proved a *well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion" and they are "outside the country of [their] nationality* (UNHCR 1951), but because we picked them out as "deserving" based on our presumptions about how well they fit into our vision of already ambiguous European identity.

References

Barker, M. 1981. The New Racism: Conservatives and the Ideology of the Tribe. London, Junction Books.

De Genova, N., M. Tazzioli, S. Álvarez-Velasco 2016. Europe/crisis: New keywords of 'the crisis' in and of 'Europe'. Near Futures Online, 1, 11-45. Available at https://migrantsproject.eu/wp-content/uploads/2020/08/New-Keywords-of-the-Crisis-in-and-Europe.pdf (accessed 19 April 2021).

De Genova, N. 2016. The European Question. Migration, Race, and Postcoloniality in Europe. – Social Text, 34(3 (128)), 75-102.

Goldberg, D. T. 2006. Racial Europeanization. – Ethnic and Racial Studies, 29 (2), 331-364.

Maneri, M. 2021. Breaking the race taboo in a besieged Europe: how photographs of the "refugee crisis" reproduce racialized hierarchy. – Ethnic and Racial Studies, 44 (1), 4-20.

Mavelli, L. 2017. Governing populations through the humanitarian government of refugees: Biopolitical care and racism in the European refugee crisis. – Review of International Studies, 43 (5), 809-832.

Stolcke, V. 1995. Talking culture: new boundaries, new rhetorics of exclusion in Europe. – Current Anthropology, 36 (1), 1-24.

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and Its 1967 Protocol, September 2011, available at: https://www.refworld.org/docid/4ec4a7f02.html (accessed 19 April 2021).

Žižek, S. 2008. Tolerance as an ideological category. – Critical Inquiry, 34 (4), 660-682.

SOLVING THE PROBLEMS OF REFUGEES IN THE MODERN WORLD

Zohra Aliyeva

Institute of Philosophy and Sociology
of Azerbaijan National Academy of Sciences
zohraliyeva@rambler.ru

Jamila Hashimova

Azerbaijan Academy of Arts

Abstract: The article discusses the highly complicated problem of refugees in the contemporary world. The authors point out that, every year, the refugee problem is acquiring a new negative impetus related to rising poverty, large-scale unemployment, population growth, political instability, and much more. The main causes of the refugee flow are the growing number of military conflicts in the Middle East and African countries. In our opinion, the problem additionally lies in the legal aspect of the recognition of refugees in the European Union and the policies pursued by the European states.

The article also considers one of the key problems in the study of refugee issues: how to distinguish refugees from economic migrants. Part of the article is devoted to the solution to the problem of refugees in Azerbaijan in the post-conflict period.

Keywords: refugees, migrants, military conflicts, political instability, modern world.

Their only fault was that they were born and lived.
E. M. Remarque

An acient Arab proverb refers to the plight of the immigrant in a foreign country: "A stranger is blind, even if he has eyes."

The Qur'an and the Sunnah of the Prophet Muhammad widely elucidate the refugee problem, asserting: "If (Muhammad) any of the polytheists whom the believers are ordered to fight against, will ask you for a safe haven to hear your call, then protect him from danger and give him shelter and the opportunity to listen to the Word of Allah. If he believes in Islam, he will become one of you - believers, and if he does not believe, then bring him to a safe place (The Qur'an 2013). This command – to provide security to one asking for shelter – is given so that the person who knows nothing about Islam, and wants to know, may hear the Word of God. The prophet Mohammed himself was a refugee and knew how bitter bread is for those living in a foreign land. The same is true for Christianity. The family of Jesus escaped to a foreign land. Jesus himself experienced exile many times.

It seemed that the times of obscurantism and the laws of the jungle were gone, and a fragile peace reigned on the planet. After the destruction of the Nazi regime, specific legal instruments appeared to regulate world laws.

In 1946, a special organization for refugees was created: the International Refugee Organization. On December 10, 1948, the Universal Declaration of Human Rights was adopted. Among other things, it spoke about the right to asylum.

Later, in 1951, the Convention Relating to the Status of Refugees was adopted in Geneva. The Convention defined the concept of "refugee" and established the general grounds on which refugee status is granted. Status is what it is, but can international institutions protect people? The events of the last war in Azerbaijan have shown how helpless law can be. Laws are declared, and that's all...The first Karabakh war (1992-1994) brought approximately a million Azerbaijani refugees into Azerbaijan; there was minimal assistance regarding the plight of these people on the part of the world community. We can say that we were left alone with our problem. Let us emphasize that, to this day, Russia continues to assert its dominance over the Commonwealth of Independent States (CIS). Russia is trying to use its mediation mission in conflicts in the South Caucasus, including the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, to protect its own geopolitical, geo-economic, and other interests.

The war that began with the occupation of Azerbaijani territories almost 30 years ago has led to the occupation of up to 20% of the country's territory.

Let us recall what refugee status means under international law. The definition of "refugee" is given in Article 1 of the Convention Relating to the Status of Refugees (amended by Article 1 of the Protocol Relating to the Status of Refugees): a refugee is any person who "due to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it" (Convention relating to the Status of Refugees). The legal protection of refugees is referred to in several international documents relating to "refugee status"; refugees are assisted by the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR).

On July 28, 1951, the Convention Relating to the Status of Refugees was signed in Geneva. As Goodwin-Gill notes, the 1951 Convention is a milestone in forming and developing an international refugee rights protection system (Goodwin-Gill 1997). Suppose human rights violations are the main causes of mass exoduses. In that case, the solution to the problem may lie in constant monitoring of the course of events by the authorities of the UN human rights system, the international community's condemnation of violations, and the appointment of special researchers to study specific situations and make recommendations. Suppose violent conflicts are the cause of refugee flows. In that case, solutions can be

found by promoting mediation as a means of resolving conflicts and adhering to the provisions of humanitarian law.

A refugee who has reached the camp can be said to be a person who has undergone a number of serious human rights violations. In many cases, the very fact that a person was forced to leave their home implies a violation of several rights, namely, the right to security and the right to freedom to choose one's place of residence. Frequently, factors leading to displacement, such as discrimination, armed conflict, other forms of manifestation of general violence etc., lead to human rights violations. Before our eyes, refugees from Africa, Syria, Afghanistan, who cross the border of neighboring countries, face arbitrary action of nationalist citizens and once again become victims. There are more than a few such cases, and they probably need to be somehow defined by other laws.

The arrival of refugees in camps and their placement there should lead to an improvement in the situation of these people compared with what they were able to escape from. The camp should become a guarantor of certain security against the threat of further human rights violations. It is also necessary to provide camp conditions that meet the most basic human needs for food, water, shelter, care, and compassion (especially important for children). However, the degree to which a camp environment is conducive to human rights will depend on many factors. Such factors include, for example:

- **The circumstances in which refugees left their homes**: if, for example, the movement of people occurs hastily and not in an organized manner, then people cannot take any of their belongings with them. They most likely have no food supplies, no tools, no change of clothes, no blankets, and no money with them. In these circumstances, the most versatile assistance will be required to ensure that those living in the camp have at least a minimum standard of living.
- **The conditions in which the camp was set up**: for example, was it set up according to a preliminary detailed plan of action, or was it formed "spontaneously" as an increasing number of refugees arrived. A planned camp is usually better equipped to meet the diverse needs of displaced persons.
- **The location of the camp**: this factor is closely related to the previous one. The location would be considered ideal if it is located at a sufficient distance from the area of hostilities and other sources of displacement risks, and provides refugees with an opportunity to escape these dangers; the location should be at such a distance that refugees can safely and without any harm to their health reach it with the available vehicles; there should be unhindered access to food and water; the camp should be within an easy reach of relief organizations, in a location suitable for setting up tents and other temporary shelters; it should be protected from adverse weather conditions, including possible floods and strong winds; etc. For example, when a camp is inside a conflict zone, refu-

gees may be targeted for attack both inside and outside the camp while searching for food or water.

- **Camp management/control**: this factor is of paramount importance in terms of respecting the rights of its inhabitants. When the camp is on the other side of the border of refugees' country of origin, they should be more secure than in their homeland, protected from the dangers they have to face. However, it is important to fully understand the quality of the human rights activities that the authorities (especially the police and the military) of the country of asylum have to offer. When the camp remains within the country of origin of the displaced, it is important to assess the nature of the protection offered by the authorities in that country, who may have been responsible for the initial escape of the refugees. If the camp is run by international organizations, such as the UNHCR, much will depend on the funds that these organizations have at their disposal and on the extent to which the local authorities respect their mandate and the assistance offered. It is almost impossible to describe in a few pages all the physical, emotional, and psychological stress to which refugees in the camps are subjected. In most refugee camps, the lives of these people come to a standstill during their stay. With no idea how long they will remain there, people have no way to make plan for the future. Refugees only in sporadic cases manage to improve in their financial situation: they have to struggle to secure a living wage for themselves. Although marriages are often concluded, and children are born, in the camp, the camp residents can hardly feel any progress is being made in their lives. Camps tend to be extremely overcrowded. Other causes of tension and frustration exacerbate the associated stress. The greatest test is the marriage bond. Community relations between people who left their homes together can be disrupted.

Children often have minimal access to education. It often happens that adolescents do not have the opportunity to receive secondary, professional, or further education. Mass unemployment is common among adults, who therefore have to rely entirely on humanitarian aid.

Central to the concept of refugee protection and international refugee law is the principle of non-refoulement. Article 33, paragraph 1, of the Convention Relating to the Status of Refugees, prohibits States Parties in any way from expelling or forcibly returning ("refouler") refugees to the border of a country where their life or freedom is threatened due to their race, religion, nationality, membership of a particular social group or sharing of political opinion (Executive Committee… 1985). The Guidelines on Internal Displacement, a document presented in 1998 by the Representative of the Secretary-General on internally displaced persons to the Human Rights Committee, defines internally displaced persons as: "persons or groups of persons who have been forced, or are forced to leave

their homes or places of usual residence, in particular as a result of or to avoid the consequences of armed conflict, widespread violence, human rights violations, natural or human-induced disasters, and which did not cross internationally recognized borders" (CCPR General Comment… 1986). Like all other persons, displaced persons enjoy internationally recognized human rights and are not subject to the specialized protection of international refugee law since they do not cross international borders. The fact that they have been forced to leave their homes puts internally displaced persons in a vulnerable position in terms of human rights violations. Therefore, need additional protection beyond that provided to other populations. Internally displaced persons living in camps are entitled to the same basic minimum standards of treatment as refugees in camps. It is generally envisaged that, within the framework of internal displacement, the following human rights will be respected:

- the right to adequate food;
- to shelter and adequate housing conditions;
- to medical assistance;
- to life and personal integrity;
- to work and an proper salary;
- freedom of movement and choice of residence;
- the right to preserve family unity;
- the right to education;
- the right of freedom of thought.

As the experience of recent decades has shown, the international community and individual states should constantly work to solve the problems of refugees and be ready to act in emergency. In both cases, the most effective way to respond in routine work and emergencies is a coordinated and system-wide approach.

In addition to monitoring and protecting specific human rights, human rights organizations should also focus on the overall situation of refugees and internally displaced persons living in camps and whether their human dignity is respected. Many displaced people suffer not only by individual violations of their rights but also by the general environment, in which they may feel that their humanity is not being respected. Displacement can be very traumatic – human rights organizations must adhere to this overview of the situation of displaced persons in camps in their work, and make every effort to prevent a situation where the fundamental principles of humane treatment and respect for the human dignity of displaced persons are not respected. At the same time, the world community must determine the most effective ways to prevent new flows of refugees. These ways include studying the root causes of these phenomena and adopting measures to improve the situation.

We must acknowledge another vital fact: the contemporary refugee problem's sheer significance and complexity cannot be based solely on a narrow un-

derstanding of the international protection system. And the practice of recent decades has illustrated this gradual expansion of the approach.

Let us conclude with the words of the great Nizami Ganjavi: “It is better to live a beggarly life in your homeland than to reign in a foreign land...”

References

CCPR General Comment No. 15: The Position of Aliens Under the Covenant. Adopted at the Twenty-seventh session of the Human Rights Committee, on 11 April 1986. available at: www.refworld.org/docid/45139acfc.html (accessed 5 June 2021).

Convention relating to the Status of Refugees Adopted on 28 July 1951 by the United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees and Stateless Persons convened under General Assembly resolution 429 (V) of 14 December 1950 Entry into force: 22 April 1954, in accordance with article 43 available at: www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf (accessed 5 June 2021).

Executive Committee of the High Commissioner’s Programme, Voluntary Repatriation No. 40 (XXXVI) – 1985, available at: www.refworld.org/docid/3ae68c9518.html (accessed 5 June 2021).

Goodwin-Gill, G.S. 1997. Refugee status in international law. Moscow, UNITY (in Russian).

The Qur’an. 2013 (translated by E. Kuliev), sura 9, ayat 6 (in Russian).

EVERYDAY LIFE OF REFUGEES IN A LAND OF TRANSIT AND A LAND OF HOPE: CASE STUDIES IN TUTIN AND SJENICA (SERBIA) AND MÜLHEIM AN DER RUHR (GERMAY)

Rubin Zemon

Institute for Socio-Cultural Anthropology, Skopje, North Macedonia
zemon.rubin@gmail.com

Indira Hadzibulic

Center for Intercultural Tolerance, Novi Pazar, Serbia
gicicindira@yahoo.com

Robertina al Ashouri

Center for Integration and Intercultural Communication,
Mülheim an der Ruhr, Germany
robertinaashouri@aol.com

Abstract: In 2015/2016, the great migration crisis in Europe was particularly significant in the so-called Balkan route, stretching from Turkey and Greece, across Macedonia, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Slovenia and reaching Austria, Germany, and other EU countries. The situation in many EU and Balkan countries changed substantially between the end of 2015 and the beginning of 2017 when a highly politicized discourse was current at the national and international levels.

Some of the migrants arrived at their desired "final destination" (Germany, Sweden, the UK), but others, including members of divided families, remained in certain Balkan countries, mainly in Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Croatia. Their integration and inclusion in new societies or temporary countries of residence have raised difficult issues.

Keywords: migrants, integration, Serbia, Germany.

In the last 50 years, globalization has developed as an intensive growth of trans-global and supra-territorial connections. In the perspective of social continuity and social change, the last half-century of intensive globalization has brought about essential reconfigurations in geography, the economy, the structure of the state, identities, and knowledge, even though territoriality, the older forms of capital, state, nation, and modern rationality are still present in the contemporary world.

Individuals may migrate out of the desire to live better lives or to escape from poverty, political persecution, or as a result of social or family pressures.

Often a combination of factors may apply, which may play out differently for women and men. Gender roles, relations, and inequalities affect the decision to migrate and the impacts on migrants themselves, as well as on the sending and receiving countries (Zemon 2017: 296-297).

The 21st century will be the century of the migrant. At the beginning of the century, there were more regional and international migrants than ever before in recorded history. Today, there are over 1 billion migrants in the world (Nail 2015: 1).

The migrant is the political figure of our time. Most people today increasingly fall somewhere, and at some point, on the spectrum of migration, from global tourist to undocumented labor. As a result, they experience (among other things) a certain degree of deprivation or expulsion from their social status. In this sense, the figure of the migrant is not a 'type of person' or fixed identity but a mobile social position or spectrum that people move into and out of under certain social conditions of mobility. The figure of the migrant is a political concept that defines the conditions and agencies by which various figures are socially expelled as a result of, or as the cause of, their mobility (Nail 2015: 235).

Starting from the middle of the 2010s, the structure of migration flows in Europe has drastically changed. In different contexts, migration is increasingly being assessed in the light of so-called "new", "non-military" security challenges/threats. Increased migration toward the European Union and its impact on relations between the individual members states show that it is necessary to harmonize their separate national interests and transform the common migration and asylum polices.

The EU and Balkan countries held various and changeable approaches and policies towards the migrants and the migration crises. People's attitudes, narratives, and feelings were also changeable and very diverse, ranging from friendly reception to rejection and "closed-door" policies. Most of the countries along the so-called Balkan Route were guided by the idea they would provide only a "humanitarian corridor" and that the migrants did not want to remain permanently on their territory. The states along the Balkan route were only "secondary" actors since their actions very much depended on the actions of the Western European countries willing to accept people in need of international protection. The humanitarian approach to the migration crisis of 2015/2016 was partly based on the fact that the countries along the Balkan route were predominantly regarded as transit countries, as only a small number of migrants decided to apply for asylum there (Jakešević, Tatalović 2018: 36-62). Mainly Germany and Sweden practiced an "open door policy", unlike some EU member states that had strong reservations about that principle.

The EU-Turkey Deal of 2016 put an end to the EU's open-door policy, and those migrants from Syria, Middle East, Pakistan, Afghanistan, and some African states that had succeeded in arriving in Germany, Sweden, and other EU states engaged in the process of integrating there. Thousands of migrants in countries

outside the Schengen zone were no longer allowed to cross borders and were obliged to apply for humanitarian protection in Balkan states.

The management of international migration is one of the two central issues arising from the current population movements. The other is the impact of growing ethnic diversity in the societies of immigration countries. Settlers are often distinctly different from the receiving populations: they may come from different societies (for example, agrarian-rural rather than urban-industrial) and have different traditions, religions, and political institutions than the local ones. They often speak a different language and follow different cultural practices. They may be visibly different in terms of physical appearance (skin colour, features, and hair type) or dress style. Some migrant groups become concentrated in certain kinds of work (at times associated with low social status) and live segregated lives in low-income residential areas. A specific legal status often marks the position of immigrants: that of the foreigner or non-citizen (Castles, de Hass, Miller 2014: 19).

In this paper, we will try to present two different situations of migrants' lives, state policies, and other actors (stakeholders) in two different countries and will underline some comparative issues.

Case studies

1. Serbia, with a focus on camps in Tutin and Sjenica

The migrant crisis that has affected Serbia and the Balkans states since May 2015, with significant oscillations in terms of the intensity and direction of movement, required an urgent response and provision of sufficient accommodation for people in transit, but also the preparation of sufficient accommodation for longer stays in the countries.

Depending on the specific policies of countries along the route, the situation required the establishment of facilities for the accommodation of migrants in a whole country. Following the Response Plan in case of an increased influx of migrants, which was adopted by the government of the Republic of Serbia on September 4, 2015, the Commissariat for Refugees and Migration continued to enlarge the capacity of asylum centers. The existing capabilities in five regular centers for the accommodation of asylum seekers increased from 810 to 1970 places: Krnjača – 1000 places, Banja Koviljača – 120 places, Tutina – 200 places, Sjenica – 400 places, and Bogovađa – 250 places.

Persons accommodated in asylum centers and reception centers for migrants in Serbia mainly come from Afghanistan, Iran, Syria, Somalia, and Burundi.

With the closure of the Western Balkan route in March 2016, many migrants found themselves on the territory of the Republic of Serbia without the possibility of continuing their journey to final destination countries.

The Commissariat for Refugees and Migration of the Republic of Serbia tried to provide the necessary services for the accommodated persons within each

center, counting on the support of international governmental and non-governmental organizations, and on inter-sectoral cooperation. In addition to the budget funds spent for these purposes, significant donor funds were provided for the implementation of necessary activities, such as construction, reconstruction, adaptation, and equipping of facilities as well as the improvement of sanitary conditions. Housing conditions have been improved to a satisfactory level, the food supply and the provision of necessary medical assistance, and psychological-social support and legal counseling, are available at all times.

Migrants have constant access to food and the necessary medical assistance and psychosocial support, and legal advice.In addition to these services, migrants, i.e., asylum seekers, are required to attend classes in the Serbian language for 140-300 hours and are provided with inclusion in a 30-hours-per-year teaching program on Serbian culture, history, and constitutional order.

In addition, migrant children involved in pre-school, primary, or secondary education are provided with help in the form of textbooks, school supplies, and learning assistance, and adult illiterates are provided with inclusion in adult exchange programs. Persons able to work receive assistance in entering the labor market as well as retraining and additional training. There is also an integration plan for the inclusion of asylum seekers in Serbia in the social, cultural, and economic life of the country.

Considering that migrants are a very sensitive category of the population, especially those coming from war-torn areas, it is assumed that they should receive the support and understanding of the local population. However, the practice has shown a completely different situation.

It is not uncommon for migrants to be the target of abuse in Serbia. It is assumed that intolerance towards migrants is a consequence of the prejudices that the citizens of Serbia have towards them. Research conducted in places where there are asylum centers indicates that according to 64.1% of respondents, the population of their municipality accepts asylum seekers, and there is no tension between them. This attitude is more frequent among women, the oldest citizens, and the citizens of Tutin and Sjenica. There are currently 18 collective centers in Serbia. Except for Tutin and Sjenica, where Bosniaks (Muslims) are the majority population, 16 centers are situated where the majority of the population is Orthodox Christian, i.e., of Serbian nationality. We must consider the fact that migrants are mostly Muslims and that this intolerance is a consequence of prejudice against Muslims in general. A survey found that 87% of citizens stated that they would personally help asylum seekers if they had the opportunity to do so; people in this percentage were primarily residents of Tutin and Sjenica (Ninamedia Research 2015).

Despite all efforts to create the best possible conditions in the reception centers, it must be taken into account that these centers are open, without restrictions on entry and exit starting from early morning hours, more precisely from 6.00 to 22:00 h in winter to 23:00 in summer. Therefore, it is very important to consider

how and where migrants spend their free time. Their free movement in places where the local population is very intolerant of migrants creates a risk of conflict and may lead to violence. In some reports from citizens, migrants were accused of minor offenses or committing violence. Still, it can rightly be assumed that migrants likewise suffer violence on the part of citizens, given the prejudices the local people have towards them.

Issues related to migrants are very weakly present in the media in Serbia, and when coverage does occur, it is mainly and exclusively in a negative context. Migrants are mentioned only when they have committed some offense. No one talks about what they are going through, what they face in the streets, whether they suffer violence on the part of the local population, why they became migrants, what their needs and desires are, whether they lost family members in the war or were separated from the family members on arrival.

2. Center for Integration and Intercultural Communication in Mülheim an der Ruhr, Germany

Mülheim an der Ruhr is a small city in the Ruhr area of Germany; it is near to Düsseldorf, Duisburg and Essen. In this city, an NGO entitled Center for Integration and Inter-Cultural Communication (CIIC), headed by Robertina Ashouri, became very famous for its activities aimed at helping refugees and asylum seekers to achieve better and quick integration in German society. The migrants who arrived in this city and region in 2015 and 2016 came predominantly from Syria, Iraq, Afghanistan, Somalia, etc. In this paper, we will focus on Syrian refugees.

In 2016, approximately 50 families of Syrian refugees were accommodated in one school building in Mülheim an der Ruhr. One of the biggest challenges was to create a private atmosphere for these families, especially for women wearing headscarves. It was difficult to find a good flat for a family with 6-8 children.

To alleviate the tension arising in relation to many activities, the CIIC organized consulting evenings to spread useful information about the legal system in Germany, the possibilities for employment, health insurance, education, the rights of women, the rights of children, the school system etc.

Through the **youth welfare office** (Jugendamt), the state had many people helping out. Shortly after migrant children started attending school, it was found they had been subjected to traditional ways of education through abuse and beatings. Some children were taken for a short time from their own families and were given to foster families or in supervised youth homes. Parents, especially violent fathers, had a right to see their children or take them back again after accepting a new way of living and education without violence. Another way to see the children or to take them back to the family was when the mother found a new, more secure situation, free of violence on the part of her husband, whether it be violence and abuse towards the mother or towards the children. Changing ways of behavior and habits that are deeply rooted in the Arabic tradition and way of life

proved to be the most difficult problem. It was an especially great challenge to encourage women to assimilate the liberal concept of life within their own lives and use the opportunity to change some elements of their family status and the rights of their children. As a result of these processes, many marriages were broken – especially so-called forced (managed marriages) or marriages between cousins.

Furthermore, opportunities were created to bring about changes in the way of thinking and life philosophy of young people. Bearing in mind that the traditional way of life of Muslims does not allow a liberal outlook, especially for young girls, many young ladies sought help by contacting the **youth welfare office** and reporting they were being abused by their families. Of course, the state authorities reacted quickly, and these girls were taken from their parents' homes. Generally, these cases occurred among girls aged between 16-18 years.

A noteworthy observation was that young boys made very rapid progress in learning the German language. Some of them even succeeded in enrolling in university.

Unfortunately, there were cases of young people come to Germany without their families. Even the state authorities were unable to guide such youths on a good path; some of them proved vulnerable to the temptation of adopting a criminal way of "integrating" into the German society, becoming drug dealers or consumers, engaging in theft, or other criminal activities etc. Some of these youths are now in prison.

Learning German has proved a challenge for elderly migrants. Some of them have made little progress after 2-3 years of language courses. These people naturally have great difficulties in finding jobs or doing other things that would better their integration into society! According to a psychologist, this problem is related to the consequences of war traumas; such people must be treated with greater sensitivity. The CIIC provided some funding from donors to cover the costs of psychological consultations; perhaps social integration will improve for this target group in the future. The project for psychological assistance will have to be applied among migrant school children, some of whom have also experienced the trauma of war and eviction from their homes and hometowns.

Instead of conclusions

Migration has gained increasing political salience over the last decades. This does not imply that it is a new phenomenon – indeed, human beings have always moved in search of new opportunities or to escape poverty, conflict, or environmental degradation.

In 2015, more than a million refugees from the Middle East and North Africa came to Europe. They came for two reasons: to save their lives by fleeing from their war-torn countries and to find political and economic security. The migration crisis and the influx of refugees from the Middle East to Europe put a huge strain on the economic and social life of the Western Balkan countries and challenged

Europe to manage assistance to more than one million refugees (Simic 2017: 294).

Serbia and Germany are societies where the ideology of the nation-state is a main pillar of state policies. The nation-state ideology, as it has developed since the eighteenth century, is premised on the idea of cultural as well as political unity. In many countries, ethnic homogeneity, defined in terms of a common language, culture, traditions, and history, has been seen as the basis of the nation-state. This unity has often been a fictitious construction of the ruling elite but has, nevertheless, provided powerful national myths. Immigration and ethnic diversity threaten such ideas of the nation because they create a population lacking common ethnic origins. The classical countries of immigration have been able to cope with this situation more quickly since the absorption of immigrants has been part of their nation-building myth. But countries that place common culture at the heart of their nation-building process have found it difficult to resolve the contradiction.

Serbia, a society where the idea of the nation-state is very strong but which society is trying to develop the liberal-democratic model of multiculturalism in public policies, is essentially divided, post-conflict society. Folk antagonisms originating in the wars in ex-Yugoslavia between the Orthodox Christians and Muslims impact the situation and relations between the local population and the migrants, who are mainly Muslims from Syria. That is why the attitudes towards migrants differ depending on whether the local population is predominantly Christian or Muslim (Tutin and Sjenica).

Germany is a country that feels a shortage of labor force. Being a classical country of immigration, it is making efforts and applying policies to overcome the cultural gaps and to impart liberal-democratic principles to the migrants coming from a patriarchal environment. It will be interesting to observe the future development of this cultural and societal conflict.

Annexes

Photo 1. Refugee children integrated into the education process in Tutin, Serbia

Photo 2. Delivering humanitarian aid in a camp in Sjenica

Photo 3. Cultural activities and workshop in a camp in Tutin

Photo 4

Photo 5

Photo 6

Photos 4-6. Premises of the Center for Integration and Intercultural Cooperation, Mülheim an der Ruhr, Germany, during the meetings between the domestic population and refugees from Syria in 2015

References

Castles, S., H. de Hass, M. J. Miller. 2014. The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World. New York, Palgrave Macmillan.

Jakešević, R., S. Tatalović. 2018. Security Policies, Practices and Narratives on Migration in the Countries of the Balkan Routes. – In: Bašić, G., M. Žagar, S. Tatalović (eds.). Multiculturalism in Public Polices. Belgrade, Academic Network for Cooperation in South-East Europe, 36-62.

Nail, Th. 2015. The Figure of the Migrants. Stanford, California, Stanford University Press.

Ninamedia Research. Attitudes of the citizens of Bogovađa, Tutin, Sjenica, Banja Koviljača and Krnjača (Belgrade) towards asylum seekers, 2015. Available at: https://kirs.gov.rs/cir/izvestaji/izvestaji.

Simic, J. 2017. Migration: Economic-Social Problems of the Western Balkans. The Cultural Integration as a Challenge for the European Union. – In: Zemon, R. (ed.). Terrorism, Migration, Refugees – Contemporary Challenges on Cultural Identities, Heritage, Economy, Tourism and Media. Conference Proceedings from the 4th International Conference "Ohrid-Vodici 2016". Ohrid, Institute for Socio-Cultural Anthropology of Macedonia and MIRAS, 287-295.

Zemon, R. 2017. Anthropological Approach on Migration, Mobility and Transnationalism between the Balkans and EU Member States. – In: Zemon, R. (ed.). Terrorism, Migration, Refugees – Contemporary Challenges on Cultural Identities, Heritage, Economy, Tourism and Media. Conference Proceedings from the 4th International Conference "Ohrid-Vodici 2016". Ohrid, Institute for Socio-Cultural Anthropology of Macedonia and MIRAS, 296-303.

REFUGEES IN THE NORDIC COUNTRIES: ADAPTATION OPPORTUNITIES (CASE STUDY OF FINLAND)

Gyulnara Gadzhimuradova

MGIMO University of the MFA of Russia,
Institute for Demographic Research FCTAS, Russian Academy of Sciences
gadzhimuradova7@gmail.com

Abstract: The "Migration Crisis" and the subsequent increase in the number of refugees from the Middle East and Africa have raised the issue of transforming migration policy in the EU countries. This has led several countries to self-regulate the refugee problem in terms of the reception and adaptation of refugees in host countries. The experience of Finland, which had previously not been a host country for refugees and migrants, provides a good example of the adaptation of refugees and migrants. Most refugees in Finland come mainly from Syria, Iraq, the Democratic Republic of the Congo, and Somalia. According to the World Bank, the number of refugees has grown from 8,742 in 2010 to 23,473 by 2019. The migration policy of the Finnish authorities for the adaptation and further integration of migrants is very productive. At the same time, the country has taken the path of further securitizing its migration policy for the reception of refugees and asylum seekers. The main goal of the changes was to reduce the number of asylum seekers and reform the accommodation system towards a decrease in the number of refugee reception centers. At the same time, a system of multi-level migration policy was introduced, consisting of the gradual adaptation of refugees with a changed status, their distribution throughout the country, and subsequent employment. Such a policy will help avoid the emergence of national and confessional ghettos and the subsequent radicalization of migrants.

Keywords: refugees, adaptation, anchor camps, securitization of migration policy.

When considering the question of migration policy and the "migration crisis" situation in Europe, one needs to understand that some European countries in the comparatively recent (by the proportions of history) past had practiced colonial policy. The arrival of people of different skin color or different religious affiliation in such countries is a natural continuation of that policy even after the former colonies gained independence. Suffice it to take the examples of France, the Netherlands, Spain, or Great Britain. These countries are often blamed that their colonial policies have led to mass immigration from the former colonies, although that same France has pursued an active policy of assimilation of immigrants, and the shared language has allowed immigrants to adapt more easily in the country.

Since the second half of the twentieth century, the flow of immigrants from Southern and Eastern Europe, Asia, and Africa has intensified; and during the migration crisis of 2014-2016, likewise from the Middle Eastern states, which were then gripped by a political and economic crisis. The events of the Arab Spring, the migration crisis, and the fight against terrorism have made the integration of immigrants from the Middle East, who are mainly Muslims, particularly significant. The rapid growth in the number of immigrants, the high level of unemployment among them, their desire to live on benefits, and reluctance to integrate have led to their gradual isolation and postponed the plans for their accelerated adaptation and integration indefinitely.

In historical retrospect, the emigration history of Finland comprises large-scale emigration to Canada and the United States in the early twentieth century; during the Second World War, to Sweden and Denmark (mainly children and women); and in the period 1960-1970, extensive labor migration to Sweden. The model of the so-called "social state" established here since the second half of the twentieth century provides various preferences for refugees of various categories, the unemployed, large families etc.

Immigration has mainly been related to political instability in the world, caused by various types of military conflicts: the immigrants are refugees from political regimes in their home countries (for example, 182 political refugees from Chile, who fled to Finland after the military coup and returned to their homeland after the departure of A. Pinochet). The next stage, in the early 1990s, was the entry into the country of Somali citizens seeking refuge from the civil war; later came the influx of refugees from Yugoslavia, also fleeing the war in that country. The migration situation became more complicated after Finland joined the European Union.

During this period, the country has attracted immigrants from Eastern Europe and refugees from Muslim countries. In 2014, 3,650 asylum seekers entered Finland, mainly from Iraq, Somalia, and Afghanistan; there were also immigrants from Russia. In the first five months of 2015 alone, 1,361 refugees entered the country, coming mainly from Somalia (446) and Iraq (454). Most of the asylum seekers arrived in Finland from Sweden via the Swedish sister city Haparanda-Tornio[1]; a smaller part (4.6%) came from the territory of Russia[2]. Only the smallest part of the asylum seekers arrived in Finland by direct flight, or by sea (by ferry from Estonia, Sweden or Germany). Of course, many of these people rely on help from the state, on benefits.

---

[1] Tornio (fin. Tornio, Swedish. Torneå) is an urban municipality in the province of Lappi, Finland. Haparanda (Swedish: Haparanda, Fin.: Haaparanta) is a locality in northern Sweden.

[2] Migri (2016–2017). Statistics on Asylum and Refugees. URL: http://migri.fi/en/statistics (accessed 21.09.2019); Finnish Border Guard (2015–2016). News from the Border Guard. URL: http://www.raja.fi/ tietoa/tiedotteet (accessed 05.04.2021)

Due to its peripheral position and previously very restrictive immigration policies, Finland had never been a destination country for immigrants. In 2016, up to 60% of citizens of non-Finnish origin (i.e., born outside the country) residing in Finland were Europeans (most of them citizens of Estonia, Russia, Sweden), only 33% were Asians (most of them citizens of Iraq, China, Thailand, and Afghanistan), and 7% were of other nationalities (most of these were citizens of Somalia)[3]. This means that, despite the strong stereotypes about "culturally distinct" foreigners, impressive part of the foreign population in Finland were Europeans of the Christian faith (Virkkunen, Gadzhimuradova 2018: 131-141).

Currently, due to the reduction of the migration flow, the number of people registered as asylum seekers in Finland is decreasing by half a thousand people every month. Some of the applicants receive a residence permit in the country and leave the refugee reception centers, and some leave Finland altogether, or leave the centers for personal reasons (Gadzhimuradova 2018: 140).

The migration crisis of 2015-2016 played a role in tightening the migration policy of the Nordic countries, especially Sweden and Finland. These two countries, while pursuing similar goals, approached their implementation in different ways. For Sweden, the priority was to solve the self-segregation of Muslim immigrants and their further integration into Swedish society. The Finnish model of migration policy was initially aimed at implementing a policy of gradual adaptation and integration of immigrants, with the possibility of their dispersed settlement.

"Pew Research" predicts that Sweden will experience even more problems with refugees if migration were to continue indefinitely: Sweden's population (8% Muslim in 2016) could grow to 31% Muslim by 2050, compared with 21% in the medium-term scenario, and 11% without further Muslim migration[4]. For comparison, in 2010, the number of Muslims in Finland was 0.7% of the total population, and in 2050, the percentage might be 3.4%. According to forecasts, the number of Muslims in Finland will increase fivefold by 2050: they may reach 190,000, while now they are about 40,000. Most of the refugees in Europe in the period from mid-2010 to mid-2016 came from Syria. The majority of these came to seek refuge from the civil war and the advance of the "Islamic State"[5].

The presence of Muslims in European countries is becoming increasingly visible. This is mainly due to the construction of new mosques. Thus, they demonstrate that Islam is an integral part of Europe by replacing the prayer halls situ-

---

[3] Statistics Finland (2018) Population. URL: https://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html (accessed 13.04.2021)

[4] Europe's Growing Muslim Population//Pew Research Center. November 29, 2017 https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/ (accessed 13.04.2021)

[5] An organization banned in Russia and some other countries.

ated in rented warehouses and basements. In parallel with the increase in Muslims and the number of mosques in Europe, eliminating Christian churches is gaining momentum.

The adaptation and integration of the new wave of immigrants in Sweden was extremely slow; it was more difficult for them to find work, and a significant part of those arriving in the country lived on benefits. For example, in the mid-1990s, when the average unemployment rate in the country was no more than 8%, it reached 33% among immigrants in general and 90% among some categories of immigrants (those from Asian and African countries, such as Iraq, Afghanistan, Syria, Somalia, Sudan). One of the negative consequences of the influx of large masses of immigrants was their compact settlement. A significant part of the taxes collected in Finland is allocated to the communes, which bear the brunt of social spending. Immigrants usually find it more difficult to find high-paying jobs; their contributions to the commune budget are insignificant, while social security costs, on the contrary, are quite high. As a result, the communes are forced to reduce their spending, which leads to the outflow of the indigenous Swedish population and the transformation of some regions of the country into real ghettos.

Poor integration of migrants is associated with the rejection of most "European values". At the heart of the life attitudes of Muslims is dar al-Islam, or the territory where Sharia law is observed, i.e., the domain of Muslim rule. The opposite of dar-al-Islam is dar-al-kufr[6], or the territory of disbelief (delusion). Europe, from the point of view of Muslim migrants, is such a territory; hence, the preservation and spread of dar al-Islam are of fundamental importance for them.

In Finland, immigrants' successful adaptation and integration is considered the most important condition for their further employment and residence in the country. As in many other EU countries, the demographic situation in Finland shows an increase in the number of older citizens; accordingly, these countries need an influx of labor force. It so happens that the "new citizens" in Finland, Sweden, and other EU countries mainly belong to religious communities different from the local ones, and the countries whose population had until then been mono-ethnic faced the problem of adapting and integrating immigrants with other values and attitudes. The number of incoming immigrants of various categories can only be expected to increase. Due to the country's demographic situation (the changing age structure of the Finnish population), there will be a decline in the labor supply. One of the ways to solve this problem is to attract foreign labor to the country.

At present, due to the migration crisis that came upon Europe in 2014-2016, Finland's immigration policy is changing qualitatively. On December 8, 2015, the government of Finland presented a draft of the country's new migration legisla-

---

[6] This term is not canonical; it was first used by the Islamic theologian Abu Khan fa an-Nu ibn Sit al-Kufi (699-767 AD, or 80-150 in the Hijri calendar).

tion about refugees, to which some amendments were made. The main goal of the changes was that the number of asylum seekers should be reduced and the accommodation system be reformed towards reducing the number of reception points for refugees. Those categories of asylum seekers whose status will have changed in favor of obtaining of a residence permit, with subsequent naturalization, will be distributed across the country for employment. Their language courses and professional training will also require certain expenditures. Still, it is taken into account that these costs will be paid off soon when the migrants are well integrated, a goal that will be facilitated by the country's multi-level migration policy. The multi-level characteristic of the policy is achieved by the fact that:

- a**t the national** level, the Finnish Ministry of the Interior is responsible for developing the integration policy;
- **at the regional** level, local authorities, in cooperation with local employment services and the social insurance institute, are developing an integration program;
- **at the individual** level, the so-called integration plan is drawn up for each immigrant; the plan is an agreement between the local authorities that register the migrant, the employment service that provides jobs, and the immigrant him/herself, who is interested in achieving early integration by learning the language and obtaining the necessary profession.

The priority directions of the country's integration policy are:

a) support for immigrant families;
b) promoting employment and solving the housing problems of immigrants;
c) involvement of civil society in integration activities;
d) cooperation between the State and municipalities.

Integration policies promote the inclusion of immigrants in all spheres of society. Equal opportunities for all and a friendly atmosphere that will make immigrants want to become full members of Finnish society are necessary conditions for the integration of immigrants.

Young immigrants arriving in Finland need support in the early stages of integration. However, as the authorities lack sufficient social resources, they welcome new creative solutions to improve integration.

One of these solutions was the appearance of the mobile game Guider[7]. The game's themes are housing, work, health, money, education, society, and culture. Immigrants can easily find answers to their questions through a game that offers fundamental knowledge and detailed information. It teaches the rules visually, introducing the player to the Finnish legislation or various agencies. In addition to

[7] Guider-Game https://gamu.fi/guider-game (accessed 20.02.2021)

Finnish, one can play the game in Russian, Arabic, English, Somali, and Kurdish. The game can be used as a language learning aid, for the language can be changed in the course of the game.

At present, Finland's integration policy has become more active and influential. Many immigrants who had moved to the country earlier believe that if there had been such conditions for integration when they first arrived in Finland, their adaptation would have been faster. They would have avoided many problems when integrating into a new society.

Thus, "the work of the refugee reception system in Finland continues to be characterized by a persistent policy of adaptation. Since the flow of refugees has significantly decreased, many reception centers have been abolished and the capacity of the remaining centers has been reduced. At the beginning of 2017, about 16,700 places were available, and only about 10,200 places at the end of the year. At the beginning of the same year, there were 77 reception centers in Finland, and at the end of the year, 48" (Gadzhimuradova 2018: 139-142). Additionally, the number of regions from which the country is ready to accept refugees has significantly decreased under the new migration policy. Thus, in 2015, the rules for granting asylum were tightened for citizens of Iraq and Somalia; and in 2017, for asylum seekers from Afghanistan. The Finnish migration service plans to deport about two-thirds of the total number of migrants who have arrived, that is, about 20 thousand people.

Nevertheless, the immigration policy of the Nordic countries is based on the principles of tolerance and equal rights and opportunities for immigrants and the local population. But implementing these principles is possible only based on the deep integration of immigrants into the country of residence. Integration policies are implemented differently in different countries. Whereas in Finland, a large part of society is involved in this process through various institutions and public organizations, and integration is "bottom-up", the Swedish model of integration, for example, relies mainly on multiple state regulations and initiatives, i.e., on the development of the national economy, which is a "top-down" approach.

We may say that, in Sweden, a so-called "critical mass" of immigrants from religious confessions other than the local one has accumulated, which has inevitably led to the emergence of areas of compact residence of such people. This situation does not contribute to their rapid integration. Therefore, in our opinion, the dispersed settlement of immigrants, the reasonable distribution of benefits, the interpenetration of cultures, and selective migration could contribute to the early integration of newcomers. Otherwise, the situation would lead to growing socio-economic and political tensions within the country and to increased popularity of right-wing parties, extremist and radical movements.

The next problem, which is very relevant and directly related to the migration policy and the ideology behind the "open-door" policy, concerns the threat of terrorism. Along with the problems of adaptation and integration of immigrants

into the receiving countries, there have also been the problems of countering the terrorist threat posed by adherents of radical Islam. The governments of Europe were utterly unprepared for the new challenges, as evidenced by a series of terrorist attacks and the emergence of small "states based on Sharia law" within countries of the European Union. All this indicates the timeliness of improving the system of migration legislation in the Eurozone countries. But the process of migration of more and more Muslims to Europe is already irreversible. This is today's reality. Intensive immigration has even led to the formation of new socio-political "rifts" between states, between the local people and politicians, between the local population and migrants, between "European" Muslims (who arrived earlier and have integrated into European societies) and Muslim "immigrants" (recently come).

The "migration crisis" has provoked active political debate, in society and on various political and other platforms (television, scientific and practical conferences, social networks etc.), on issues of security and the nature of the "refugee crisis". Firstly, it has been found that one of the causes of the migration crisis is the war and the threat from ISIS (an organization that is banned in Russia). Secondly, migration itself, especially uncontrolled creates instability and danger of terrorism. In Finland, for example, 370 people involved in ISIL have been identified. Most of them did not enter the country as refugees but were recruited in Finland through social networks or other means.

Unlike many other countries, Finland does not have immigrant ghettos, probably due to the country's more balanced migration policy and relatively brief and recent migration history. Of course, if we compare Finland with other countries, the number of refugees and migrants here is smaller but Finland's experience in receiving and accommodating refugees and integrating migrants is quite indicative. That is why the terrorist threat, although it exists, is much lower here than in neighboring countries.

Even if every EU country, plus Norway and Switzerland, were to immediately close its borders to further migration, the share of the Muslim population in these countries would continue to increase by natural growth. This increase is significant, although the Muslims are still a relative minority in this Christian-majority region. Even in a medium-term scenario with no future refugee flows, Sweden would have the second-largest share of Muslim population (20.5%) as of 2050. And this would be reflected in the sphere of socio-political and economic changes in the countries of Northern Europe (Mikheev 2017: 112-120).

At the same time, today Muslims are quite widely represented in various public and political life structures in Sweden and Finland. This is evidenced by the growing number of Muslim organizations and organizations with Muslim participation in European countries; these are described in detail in the *Yearbook of Muslims in Europe*, edited by Jorgen Nielsen, Professor of Islamic Studies at the University of Birmingham (Nielsen 2009-2019). Most of the "new citizens" exemplify successful integration in the country of residence. But Europe is also

changing due to the increasing number of immigrants whose religion differs from the local one. We can agree with the opinion that "it is the Islamic organizations that are the driving force in the slow transformation of European society; they fulfill the potential that lies in the Muslim citizens of European states as well as in the numerous immigrants" (Borodai 2013: 39-59).

Thus, while pursuing similar goals, the migration policy of the Nordic countries has different approaches to their implementation. For Sweden, for example, the priority is to address the problems of self-segregation of Muslim immigrants and their further integration. The Finnish model of migration policy can rightly be considered one of the best, as evidenced by a large number of regulations on immigration issues. Currently, there are many ideas about modernizing the Finnish migration legislation, which will improve the legal status of immigrants and allow them to integrate more deeply into Finnish society.

References

Borodai, S. 2013. Islam in the Modern World: Intrastate and International Political Aspects. A Quarterly Almanac. № 3-4 (31-32), Novgorod: Medina Publishing House, pp. 39-59 (in Russian).

Gadzhimuradova, G. 2018. The experience of migration policy in some Nordic countries and the possibility of its application in Russia (based on the results of a qualitative study in a refugee camp in Finland). – Power, vol. 26, No 4, pp. 139-142 (in Russian).

Mikheev, D. 2017. Migration policy of the countries of Northern Europe and its change in the conditions of the migration crisis (2014-2016). – Istoricheskiy zhurnal: nauchnye issledovaniya, No 6, pp. 112-120 (in Russian)

Nielsen, J. (ed.). 2009–2018. Yearbook of Muslims in Europe. Brill, Leiden–Boston. Vol. 1–10.

Virkkunen, J., G. Gadzhimuradova. 2018. Migration, Extremism and Terrorist Threat in Finland. – Modern Europe, No 5(84), pp. 131-141 (in Russian).

AUDIOVISUAL LIFE NARRATIVES OF MIGRANTS IN GREECE: FROM REPRESENTATION TO INTEGRATION

Nick Poulakis

Laboratory of Ethnomusicology and Cultural Anthropology
National and Kapodistrian University of Athens (Greece)
nick.poulakis@music.uoa.gr

Abstract: The paper examines the multifaceted process of constructing and presenting a series of contemporary migrant audiovisual narratives in the framework of a participatory video project implemented by the Laboratory of Ethnomusicology and Cultural Anthropology of the National and Kapodistrian University of Athens (Greece). The program resulted in the production of 20 short films focused on four fundamental aspects of the daily life of migrant communities, namely family, work, art, and the relation between the society of their origin and the host country. These films were created collectively by migrants and Greek natives who trained together on participatory video and audiovisual story-telling techniques.

Keywords: audiovisual narratives; migrants; Greece; integration; participatory video

The integration of migrants into the destination country is a project of great moral, political, economic, and humanitarian importance, both for the host country's natives and the migrants themselves. The accession process is not a unidirectional action or a restricted and exclusive task but a reciprocal practice that concerns – at the same time – both natives and migrants. Apart from using "integration" as a social policy issue designed to minimize the tensions between migrants and the receiving societies through specific mechanisms of interconnectedness, the concept is identified here "as a process of mutual acceptance of cultural differences (founded on a consensus regarding shared norms and values) and of bilateral engagement in including migrants into the society's culture in terms of these norms and values recognized as characteristic for this specific society as a whole" (Gońda, Pachocka, Podgórska 2021: 243). That is why migrant integration requires various synergies and interactions for all parties involved.

In this framework, following the accession policy of the Greek state, the Laboratory of Ethnomusicology and Cultural Anthropology – a research center established in the Department of Music Studies at the National and Kapodistrian University of Athens – implemented the project "Video Life Stories of Migrants", which was financed by the European Fund for the Integration of Third-Country Nationals. The project's main goal was to facilitate a joint creation of video-life

stories between indigenous Greeks and permanent migrants. The idea included the entire process of filmmaking: training (theoretical and practical), planning, videography, editing, production, and promotion.

The project resulted in the production of 20 short films focused on four fundamental aspects of daily migrants' life: "family", "work", "art", and the idea of "here and there" – i.e., the perception of the relation between the country of origin and the host society. The films were created collectively by 20 migrants divided into five ethnic groups – i.e., Egyptians, Albanians, Indians, Nigerians, and Ukrainians (see Figures 1–5) – who lived in Greece and were trained together with 20 Greek citizens in the techniques of documentary and participatory video. The "Video Life Stories of Migrants" project consisted of five heterogeneous teams of migrants and Greeks, who became directors by filming their audiovisual works and observing themselves and their communities. Unlike other conventional approaches that educate the trainees on technical video skills, stressing the importance of the instruction program and the learners' level of responsiveness, in this case, the attention was shifted to the actual process of filming, with particular emphasis on effective and equal participation of all members of each group. The films' artistic excellence, cultural appreciation, and extensive dissemination – mainly via the internet and through participation in several festivals – had also made these film stories accessible to other migrant groups.

The project consisted of the following activities: a) scientific documentation (supervision, coordination, secretarial, and academic support); b) administrative services (financial and accounting management, purchase of equipment); c) instruction seminar (preparation of educational material; selection and training of local facilitators); d) production of video life stories (communication with migrant groups and Greek natives, selection of trainees, training the trainees, on-location filming, selection and translation of video material, initial film editing and final cut); e) publicity and dissemination (design and creation of website and DVD, communication/information actions, organization and implementation of numerous video screenings on TV and at various film festivals); and f) quality assurance (internal and external evaluation).

The term "participatory video" indicates a process that involves people primarily without previous experience in video/film production. Contributors to a participatory video project create their own videos—under their particular angle of view—on distinct topics aiming not so much at the products themselves but at the synergetic practices of analysis, synthesis, and mutual change. As expounded comprehensively by Koningstein and Azadegan (2018), participatory video is "a methodology that involves members of a community in creating a video message while analytical and reflective exercises encourage the group to observe their livelihoods from new perspectives to determine the approaches needed to bring about the transformations they are striving for". This is actually about a set of audiovisual means and activities that has been used for a number of years to involve

actively local populations (typically, the most marginalized groups) towards an advanced collaborative task of self-empowerment and social cohesion.

The specific scenarios of video life stories were decided and planned by the trainees themselves. They were prepared and filmed in accordance with the observational mode of documentary cinematography – "where the filmmakers are situated in close physical proximity to the films' protagonists" and intently try to capture "the rhythms of people's embodied actions, using the camera as an animated tool of exploration" (Schäuble 2018: 10) – or following a series of semi-structured interviews with informants. Sarah Pink (Pink 2004: 70) has already stressed the impact of video in the interview process as a threefold scheme that "provides informants with a platform from which to speak authoritatively, giving their subjectivity a voice"; "might evoke 'deeper' accounts and memories"; and "allows informants to show and display the visual/material symbols of self-identity that represent personal trajectories and ambitions".

Finding a balance between the actual participatory conditions and the artistic quality of the videos produced, the project's scientific team (see Table 1) was fully committed to pursuing an anthropological/sociological approach that featured both the educational and the creative experiences of the participants aiming for a sensible mix of integration and interaction. This has been a critical dilemma, already mentioned in relevant studies (Goris, Witteveen, Lie 2015), that all project members had to deal with during the different phases of the procedure. To meet the expectations of local communities, the participants (both migrants and Greeks), the research team, and the films' diverse audiences simultaneously, was perhaps one of the highest challenges of the project but also one of its major achievements, as "Video Life Stories of Migrants" tried to bring aesthetic expression and civic engagement closer to each other.

Collaborative video production is a community action program that explores the diversity of dynamics and the audiovisual construction of self-representations and social images of a group by encouraging direct interaction between all participants (trainers, trainees, coordinators, facilitators, and videographers). Aside from being quite flexible and adaptable to the everyday life of the individuals, it is also self-reflective and self-referential, for it can "serve as a powerful force for people to see themselves about the community and become conscientized about personal and community needs" (White 2003: 64). Moreover, it strengthens the relations within the community. It develops the awareness of personal expression and collective responsibility while producing fresh artistic products and new scientific and societal knowledge. Participatory video methodology was a critical epistemological and ethical requirement for the "Video Life Stories of Migrants" project to be implemented; consequently, it multiplied the involvement of migrants and Greeks as a team and promoted interaction, reflection, and self-criticism. Through these particular film narratives, migrants merged cultural perceptions from their homelands with the ideas, thoughts, and feelings of "for-

eigners" who either struggle to survive or aspire to achieve economic and social excellence in the host country. Interestingly, most videos presented a positive outlook of migrants' life in Greece; this was principally a point of view suggested by migrants themselves.

For the production of videos, a specific set of actions had to be carefully followed. At the outset, getting to know one another and building team spirit and openness were two essential considerations. This procedure continued by practicing documentary storytelling and film scripts, along with developing the thematic categories of life stories through brainstorming techniques. Participants were then trained on the uses of audiovisual equipment. They practiced basic video recording techniques, such as ethnographic observation, in-depth interviews, camera movement and film shoots, and spontaneous (as opposed to conventionally organized) shooting. The following steps were to agree on the working groups, to formulate the stories and approve their topics – prepare interview questions; develop scripts and storyboards; offer ideas that could be helpful during field recording; choose filming locations etc. – as well as to present all proposed filming approaches to the entire team. The teams had just two weeks to complete both their training and filming. During the final stage of the process, participants were involved in an extensive discussion to comment and reflect on the recorded material, besides selecting the most suitable shoots for the final editing of the videos.

The project was an innovative intervention of shared learning and experiences – entirely in line with the contemporary scientific standards concerning migrant integration – and constituted an original approach to adopting best practices in Greek migration policies. Its outcomes were also multifaceted and highlighted the power of cross-cultural exchange through memory and life stories video narration. They also revealed the precariousness of migrant identities by using a common artistic expression. They contributed to a new understanding of sociocultural integration by putting emphasis on joint endeavor and the promotion of cross-cultural communication, understanding, and cooperation. All participants noted that the relationships developed between migrants and local Greeks during the training or filming courses of the project facilitated intercultural dialogue and tolerance. Furthermore, the project challenged the typical forms of teamwork as "collaborative filmmaking is a vehicle that has the potential to create a "sense of community" among participants who are involved in the process […] [and] brings individual bodies together as a collective for which non-hierarchical relationship-building is crucial" (Wiebe 2015: 246).

Without romanticizing the concept of migration and avoiding disseminating a stereotypical image of refugees, the project facilitated a substantial rapprochement of the largest migrant communities in diverse prefectures of Greece. Migrant groups were treated as independent units incorporated into the Greek society. However, the primary goal of this procedure was much more than integration alone; it was also to meet the need for mutual expression and understanding for

the cultural mosaic of migrants. Similar to other collaborative actions, "Video Life Stories of Migrants" was not easily realized. Language barriers, locating suitable places for workshops, and identifying persons from inside the communities who would agree to talk and have their life stories filmed – not to mention the project's tight timeline – were complex challenges to overcome. "While participatory video offers several advantages, it is a relatively novel tool for self-representation in refugee research and advocacy." (Lenette, Blomfield, Bordbar, Akbari, Yuol 2020: 406) Yet, one of the team's most significant concerns was to give precedence to the migrants' own necessities, and to reinforce their self-presentation and self-designation as distinctive ethnocultural groups while promoting a shared, synergetic, and bidirectional mode of video production and distribution via the "Video Life Stories of Migrants" website (ethnomuslab.wixsite.com/videolifestories) that ensured the project's accessibility and sustainability in favor of social inclusion, empowerment, and equality.

Appendix

Table 1. List of the project's scientific team members

Pavlos Kavouras (Professor, National and Kapodistrian University of Athens)	Scientific coordinator
Kostis Dallas (Assistant Professor, Panteion University of Social and Political Sciences)	Scientific assistant
Nick Poulakis (Post-doctoral Fellow, National and Kapodistrian University of Athens)	Scientific researcher
Maria Pesli (PhD Candidate, Panteion University of Social and Political Sciences)	Film director
Vangelis Tzoukas (PhD, Panteion University of Social and Political Sciences)	Local facilitator
Kleopatra Yousef (PhD Candidate, University of Macedonia)	Local facilitator
Yiannis Tsekouras (PhD Candidate, National and Kapodistrian University of Athens)	Local facilitator
Angeliki Styla (PhD Candidate, National and Kapodistrian University of Athens)	Local facilitator
Natasa Chanta-Martin (MA Student, Choreomundus – Erasmus Mundus International Master)	Local facilitator
Constantin Pascalis (BA, Nottingham Trent University)	Film editor

Photo 1. Shooting in the field (Albanians group)

Photo 2. Shooting in the field (Egyptians group)

Photo 3. Shooting in the field (Indians group)

Photo 4. Shooting in the field (Nigerians group)

Photo 5. Shooting in the field (Ukrainians group)

References

Gońda, M., M. Pachocka, K. Podgórska. 2021. Measuring the Cultural Dimension of Migrant Integration and Integration Policy in the European Context: Dilemmas and Discussions. – International Migration, 59 (1), 241–262.

Goris, M., L. Witteveen, R. Lie. 2015. Participatory Film-making for Social Change: Dilemmas in Balancing Participatory and Artistic Qualities. – Journal of Arts and Communities, 7 (1–2), 63–85.

Lenette, C., I. Blomfield, A. Bordbar, H. Akbari, A. Yuol 2020. Self-Representation in Participatory Video Research: Ethics and Lessons Learnt. Art/Research International: A Transdisciplinary Journal, 5(2), 399–424.

Pink, S. 2004. Performance, Self-representation, and Narrative: Interviewing with Video. – In: Pole, C. J. (ed.). Seeing is Believing? Approaches to Visual Research. Oxford, Elsevier, 61–77.

Schäuble, M. 2018. Visual Anthropology. – In: Callan, H. (ed.). The International Encyclopedia of Anthropology. New York, Wiley-Blackwell, 1–21.

White, S. A. 2003. Participatory Video: A Process that Transforms the Self and the Other.– In: White, S. A. (ed.). Participatory Video: Images that Transform and Empower. New Delhi, Thousand Oaks, and London, Sage Publications, 63–101.

Wiebe, S. M. 2015. Decolonizing Engagement? Creating a Sense of Community Through Collaborative Filmmaking. – Studies in Social Justice, 9 (2), 244–257.

IMAGES OF REFUGEES IN THE SERBIAN ONLINE PRESS: FEAR OF FOREIGNERS

Ivana Stamenković

Faculty of Philosophy
University of Niš
ivana.stamenkovic@filfak.ni.ac.rs

Abstract: The aim of the research was to determine the image of the refugees created in the comments section of the websites of *Politika* and *Kurir* in August and September 2015. The analysis showed that the readers most often looked upon refugees as the others, as foreigners, as people not belonging anywhere. Such attitudes can be explained by the existing media culture, the historical heritage, and the unfavorable economic and living conditions in which most Serbian citizens find themselves.

Keywords: online press, readers' comments, refugees, media culture.

Introduction

The changes brought about by accelerated technological development have had an impact on the entire world. Some important features of these changes are the opening of the existing borderlines between the media, politics and economy, the private and public sphere, the access of the audience to media space, and the dependence of the media on the market. To survive on the market, the traditional media have opened web editions and adopted interactive tools whereby to preserve their current and gain the attention of a potential new, media audience. The audience was allowed to assume a more active position in the media space and became a media production collaborator. However, it continued to play its role within the controlled and supervised area of commenting on the texts created by journalists; media users expressed their likes or dislikes about the attitude of an interlocutor to the text, and could only occasionally and rarely significantly influence the media agenda. In the atmosphere of constant tension and struggle for the survival of a media company, its editorial board and journalists cannot seem to find a way to connect with the audience in a more successful, complete, and superior form but try to maintain the patterns of functioning that characterize the offline environment. This tendency is further supported by the withdrawal of the media from the presence of the public, which is left with the possibility only of reacting to a journalistic text, not participating in its creation. In addition, the media content of the traditional media, primarily the press, is based on sensationalism and the element of spectacle; this influences the trans-

formation of a critical collective conscience into a tabloid perspective on things. In such a social and media climate, the representation of the refugee crisis and refugees inevitably becomes superficial, depriving professional communicators of the ability to adequately inform the general public about events that have fundamentally changed the world as we know it. Such models of the representation of refugees create negative attitudes and feelings among the public, which, being already deprived of complete and timely information, becomes confused, disoriented, anxious, and distrustful.

This article presents an analysis of reader comments on media texts about refugees; our purpose is to examine the image that commentators create of this vulnerable group of people.

The online press and reader participation

With the emergence of the Internet, numerous changes have taken place in the media environment. The traditional media have had to adapt to new conditions of management and communication with the media audience. John Pavlik sees a great transformation occurring in the media and asserts we can speak about a new type of journalism with new main features, specifically, "the omnipresence of news, instant reporting, interactivity, multimedia content and the maximal customization of content" (Pavlik 2001: xi). The field of public communication has been transformed under the influence of the content generated by media users, where interactivity and participation stand out as the most vital concepts (Kleut and Drašković 2014: 336). Mark Deuze (Deuze 2001) categorizes interactivity as navigational, functional and adaptive, and suggests that the strongest connection with media users is achieved by establishing and developing adaptive interactivity. This involves providing the possibility for chatting on the site and complete adaptation to the demands of individual users. Online newspapers have defended their position on the market by adopting various informative practices. In the practice of recreating, users are provided with space to create information and content (Boczkowski 2004: 63). Examining the degree of adaptation of the traditional media in Serbia to the new, technologically advanced environment, Anka Mihajlov Prokopović concludes that communication with the audience is not developing and that interactivity is a neglected feature in the media space of Serbia. At the same time, the power of information management remains in the hands of professional communicators (Prokopović 2014: 494). Based on four characteristics – open (unmoderated) and closed (moderated) journalism culture, orientation towards the editorial content, and connection with the audience – Deuze (Deuze 2003: 218) distinguishes between orientating, supervising, instrumental and dialogical journalism. An open journalism culture and close interaction between journalists and citizens can develop only dialogical journalism.

While Henry Jenkins (Jenkins 2006) does not strictly separate the notions of interaction and participation, using them in parallel, and contrasting participatory culture with a passive media audience, Nico Carpentier makes a clear distinction between participation and interaction. If the role and power of decision-making are taken into account, then only those who can influence the decisions can be said to participate (Carpentier 2011: 31).

In the official media websites, commenting on texts is the most popular form of involvement of citizens in debate on a particular subject. In that space, readers can express their opinions on the topic, intensify the discussion with other commentators, offer new sources of information, and raise new questions and topics. The quality of communication in the comment section can further be improved if many readers are included in the discussion, and an interactive relationship is established (Weber 2014: 945). However, media theorists warn that readers often remain within the thematic boundaries imposed by the official media, rarely taking the opportunity to step outside the framework of a known, conventional, and "acceptable" interpretation of social phenomena (Hermida 2011). The cause of such a situation can, among others, be sought in the fact that tabloid currents are shaping an uncritical general public. The tabloidization of the content, on the one hand, and the consciousness of the audience, on the other, is coordinated with political interests that are quickly fulfilled unless obstructed by the critical opposition of the public. Tabloid-type opinions cause problems, one of which is related to relationships with others. Whereas expectations were that the public sphere in online space would revive and develop a democratic atmosphere, the analysis of online communication indicates that marginalized groups are being discriminated against, stigmatized, and disintegrated even more, and hate speech in reader comments has become a common thing (Erjavec 2014: 453). Hate speech may appear in subtle or undisguised forms in comments on the web but is invariably directed against the others, against those who do not belong to the group and can become a "target" (Volkan 2017) for a person's accumulated dissatisfaction with their poor social and personal status.

Media, political and social response to the refugee crisis

At the peak of the refugee crisis, the media across Europe depicted migrants as *others*, as foreigners, those who do not belong. Such journalistic practices resulted in similar opinions, attitudes, and feelings among the citizens of different European countries. People mostly expressed various types of rejection, social distancing towards, and intolerance of, refugees. The results of such behavior should be sought in the language of violence used by the politicians and the media in Europe. The Serbian print media were divided in their models of representation of refugees and migrants. While the serious, quality press moderately presented these people, the tabloids were inclined to sensationalism, using various linguistic

tools to attract the readers' attention (Jevtović and Bajić 2018). In contrast with the serious press, which developed a humane approach to migrants and refugees, advocating respect for human rights and care for others, the tabloids stigmatized migrants as potential jihadists who would Islamize Europe. Such sensationalist content produces fears and xenophobia (Jevtović and Bajić 2016: 42).

Apart from sensationalism, the degree of journalistic professionalism is also indicated by the relationship that is being established with the governing structures; this relationship in Serbia is marked by the media's subordinate position to political parties. Dobrivoje Stanojević classified the preconditions of the poor state of the media; they include the impoverishment of the media, their suppression and exposure to the pressures of advertisers and politicians, and the challenges of rivalry between tabloids (Stanojević 2014: 128). In the context of reporting on the refugee crisis, the glorification of authorities and institutions was a primary feature relevant to the media image of migrants and refugees. Thus, migrants and refugees served as an instrument in the political game of controlling the international community's impression in Serbia (Jevtović and Bajić 2018). Another problem pointed out by most researchers of media discourse is the use of factual genres in media reporting on the refugees.

Moreover, the lack of analysis and a deeper understanding of the causes and consequences of the refugee problems leave media recipients in informational chaos, restricting their capacity to see the refugees as complete human beings and establish a tolerant attitude towards them. The tabloid machinery additionally contributes to the impression that journalism is unprofessional: sensationalist reporting produces new and strengthens existing stereotypes about refugees (Jakobi and Marković 2017). The roots of unprincipled and unprofessional journalism in Serbian media coverage of the refugee problem can be traced to the Balkan conflicts, the growth of intolerance and hostility towards the others in the sphere of public communication, and the difficult transition, which slowed down the democratic development of society after the breakup of Yugoslavia (Perović 2016: 28–29).

Factual messages without interpretations, combined with sensationalism in the content, cause only confusion and result in clashing opinions and feelings among the audience (Vuletić et al. 2016). In such media circumstances, fear becomes widespread among the public. Zygmunt Bauman points out that fear has become one of the most dominant emotions in the globalized world. The origin of the postmodern uncertainty lies in the new world order, the general deregulation of the market, the free flow of capital, the instability of social relations, the transience of all things, and the constant need for adjustment (Bauman 2017: 68–72). The presence of more and more foreigners causes discomfort, uncertainty and fear among the local population that the boundaries of identity will be endangered. Dominique Moisi cites Bauman's opinion that feelings are an integral part of identity and an important cultural feature in a world affected by globalization (Mojsi 2012: 26). In the world of mass migrations, an object of fear is migrants and refugees.

The methodological part of the paper

The object of this research is reader comments on journalistic articles about migrants and refugees; the articles in question were published in August and September 2015. Data collection was carried out using the method of quantitative content analysis. The data on the comment texts were collected under the following categories: number of comments, naming, identifying, commentator's stance, topics, and reference patterns. The analysis sample consists of the commentary texts on the websites of two influential daily newspapers, *Politika* and *Kurir*. While *Politika* is a serious, quality newspaper, *Kurir* is one of the leading tabloids in the Serbian print media. The research aims to examine the image and perception of refugees that the readers expressed in the comment section of the journalist texts. The study focused on comments appearing on the Mondays of August and September 2015, months when migration was most intense and most present in media discourse.

Reader comments followed the majority of journalistic texts. Out of the total number of texts, the readers of *Politika* commented on 33, or 89.19% of the texts published in August and September 2015. A smaller but significant percentage of *Kurir* readers commented on texts (67.61% of the texts had comments). The total number of journalistic texts was 179 (37 in *Politika*, 142 in *Kurir*), while the number of comments was 1,519 (1,018 in *Kurir*, 501 in *Politika*). This shows that the interest of the public followed the interest of the media. The readers reflected on the topics the media included in their agenda, and the mode of reporting on the refugees and the ongoing refugee crisis only increased the interest of the audience.

Language significantly directs the perception of the public under the definition of particular social categories (Hall 1997). In the context of contemporary migrations, the definition given to people in transit has an important impact on the social, political, and legal responsibility of the communities through which these groups pass and in which they remain. According to the regulations of the UNHCR, refugees are defined as people who flee from armed conflicts or persecution and are protected by international law. By contrast, migrants are not people whose lives are endangered: they leave their home country and go to another to improve their living conditions. In a specific sample of reader comments, in the largest share of texts created by readers, no term at all was used (69.17%, in *Politika*; 50.55%, in *Kurir* 79.36%). The absence of a designation indicates an impersonal attitude towards the refugees. The decision of the audience to adopt the term *migrant* or *refugee* is mainly influenced by journalistic texts and the public attitude towards this group, as articulated in media discourse. While the readers of *Kurir* used the term *migrant* (9.02%) more frequently than any other, the term most used by readers of *Politika* was a *refugee* (24.73%). Considreing that the media's role as a mediator of information about this sensitive category of people, is crucial for shaping the public's feelings and attitudes, the editorial offices of the leading media should reconsider their level of professionalism.

Migrants and refugees can be perceived through three concepts in the comment section: as a threat, as victims, or as active social actors (Milioni, Spyridou, and Vadratsikas 2015). The concept of threat here includes a broader picture; it covers risks that range from possible impact on the nation, on the security, the culture, and the public health of citizens in the countries the refugees pass through or settle in, to the destabilization of international relations with neighboring and more distant countries. The readers perceive the refugees as people who can provoke great changes, conflicts, and disorder. Refugees are also often looked upon as potential criminals, terrorists, Islamists, carriers of infectious diseases, a factor of disruption of relations with the neighboring countries, as a group which brings good neither to the countries they pass through nor to the countries to which they will immigrate. Significantly, in a large share of comments, it was not possible to identify how the refugees were perceived (32.02% of the total sample). This was because the refugee issue initiated new topics, in which the issue was utilized to promote some political party and ideology. Here, the instructed individuals, the members of the ruling party, were those who mainly redirected the discussion from the refugees to another topic – the glorification of the leading figure of the ruling political party, then Prime Minister Aleksandar Vučić. Every appearance of this political personality in the media discourse involved manipulation of the comments in the tabloid media websites. The goal of such campaigns was aimed at building a positive image of the ruling party and a negative image of political opponents (Radojković 2017: 24). Representing refugees as victims can equally provoke positive or negative reactions of the public. Moreover, the roles of an active person, threat, or a victim all have the negative connotation that the refugees are unwanted. Regarding "threat", the negative connotation is obvious, while in the case of victimization, refugees are perceived as passive, helpless individuals who are unable to take care of themselves. Their social power is, therefore, reduced. The governments of the countries they transit are obliged to take care of them, which is a message to the public that taking care of refugees is an additional burden on the country's budget. Considering that the media discourse on the refugees was established on a factual and sensationalist interpretative basis, it is not surprising that the readers in only 0.61% of commentary texts in the sample regarded the refugees as the carriers of cultural diversity and initiators of social and economic development.

Predominant in the comments sample was a neutral attitude towards refugees (57.29%), followed by a negative attitude (37.33%), while the share of positive opinions about the refugees was only 5.25% of the total number of reader comments. These numbers can be explained by inspecting the cause of the problem in the commentator community. Although the commentators believe that the arrival of a large number of refugees will cause significant changes in all social domains, in the comment section of journalistic texts, discussions are often started regarding the main initiators of the refugee crisis that has affected the entire world. The responsibility is mostly attributed to Western countries and

the United States. On the other hand, the share of the negative attitude, expressed by more than a third of commentators, is not negligible. The media produced an image of the refugees that provoked anxiety, which then spread among citizens, readers, and commentators. Resistance, intolerance, and hatred regarding the arrival of foreigners are usually expressed, as Bauman points out, by people who belong to the category of the discriminated, undervalued, oppressed, and humiliated. Such people redirect their dissatisfaction with their own poor financial situation and social position to those who are socially powerless to oppose (Bauman 2018). The citizens' negative opinions are further intensified by messages coming from political and media circles.

"Governments cannot genuinely guarantee their citizens a safe existence and a certain future; but can, for some time, relieve a small part of the accumulated anxiety (even if they profit in the elections) by showing energy and determination in the war against foreigners seeking employment or other foreign citizens breaking the doors, intruders into a once clean and quiet, arranged and known homeland." (Bauman 2017: 48)

The topics under which the comments are classified are Serbia's reaction to the refugee crisis, acceptance of and care for the refugees, the EU, starting a new topic, the crisis in the region, the crisis at international level, migrant rescue operations, death of migrants and refugees, criminal acts of migrants, smuggling of migrants, smuggling of refugees, the personal stories of migrants, information about the degree of openness of migrant routes, the accession of Serbia to the EU, attacks on migrants, and civic protests. The topic most discussed by commentators on the websites of *Politika* and *Kurir* was Serbia's reaction to the refugee crisis (31.89%). The events in the immediate social and physical environment were of the greatest importance to the public; hence, the research results are not surprising. The readers of *Politika* were the ones most engaged in the topic (41.45%) and raised questions about the cost of helping refugees in Serbia and the possible social, and cultural transformations that might come about in case refugees were to seek and obtain asylum. Here, the majority of readers expressed the opinion that empathy can very quickly turn into resistance against refugees if their intentions proved different from what was expected. In addition, they are welcome only as transiting travelers, not as an integral part of the Serbian community (Jevtović and Bajić 2018). The readers of *Kurir* were those who most often started another topic in the discussion, provoked by paid party figures whose task was to glorify continually the leading political figures in Serbia. Moreover, the communication between the readers often crossed the line of decent exchange of opinions about refugees and turned into harsh verbal conflict with the opponents. This deteriorated the quality of the discussion on refugees. Comments with elements of discrimination, intoleranc, and even hatred towards the interlocutors were not penalized by the moderator. Aiming at popularity, the website does not sanction or prohibit comments that go beyond the limits of civility and morality (Drašković 2014: 358).

The reference patterns in the comment section were: people of poor mental and physical health; people, citizens, residents; women, children, families, men; illegals; motives of migration and exile; country of origin; others (foreigners, newcomers); gerontonyms (youths, elderly people); quantification; aggressive, violent, having suspicious intentions; terrorists, extremists and people with positive characteristics. The refugees mainly were observed through the pattern of otherness (27.37% of the total sample of reader comments). Next in frequency was a pattern of attributing aggression, violence, and suspicious intentions to travelling refugees. The latter pattern was equally present among the commentators of *Politika* and *Kurir.* In September, that was how a large share of the commentators of *Politika* described the refugees (22.69%). Furthermore, refugees were seen as foreigners who, primarily because of their different origins, had only some very general human characteristics in common with the local people. They are kept at a distance; this attitude, in the event of increased tension that the crisis may provoke in social and political communication, can grow into a rejection of and opposition to any meaningful interaction and integration of refugees. The absence of dialogue or personal encounters with refugees leads to the appearance of symbolic barriers that do not allow an appropriate meeting between hosts and arriving travelers. Regarding the value of dialogue and tolerance, Đuro Šušnjić emphasizes that, "man is not a complete being; he is always on the path to the fullness of his being. There is no way to complete oneself other than to get in touch with another human being, who is different from us" (Šušnjić 2007: 205). Therefore, the obstruction of dialogue with the other blocks our personal growth and development.

Conclusion

Media culture shapes the culture of citizens, and its influence is particularly important in cases related to public opinion about people with whom the public has rarely had direct encounters. To sell a media story about refugees and please politically-minded readers, the Serbian media mainly reported on refugees in a superficial, incomplete, and sensationalist way, often presenting them in a dehumanized manner, as a threat, or as helpless victims. On the other hand, media users responded to media content depending on the context and proximity of the reported event. Also, the audience reacted in accordance with the media-produced view of the refugee crisis. Everything that took place near the citizens of Serbia triggered comments on texts related to refugees. Information on the possible impact of refugees on a budget of Serbia, on national security, and the public health of citizens, was particularly commented on. The citizens expressed distrust in refugees, while the anxiety created by media reports found resistance, intolerance, and hatred towards people migrating from the Middle East, Asia, and Africa. There was no noticeable difference in the attitudes towards refugees expressed in comments in *Politika* and *Kurir*. Most commentators perceived

refugees negatively and expressed rejection, distrust, concern, fear, insulting attitude, and various forms of discrimination, openly racist statements, and hatred. This only shows Serbian citizens are still trapped in the old cultural models shaped during the breakup of Yugoslavia; they see the others as the greatest threat to the preservation of the national identity. All citizens should participate in dismantling and rejecting conservative cultural patterns; the media and public political figures have a significant role in changing the mediatic and political culture to further the creation of a more tolerant society, and a better future lived together with others.

References

Bauman, Z. 2017. Europe of foreigners. – In: Marinković, D., D. Ristić, (eds.) A foreigner in the humanistic heritage. Novi Sad, Mediterran Publishing (in Serbian).

Bauman, Z. 2018. Strangers in front of our door. Novi Sad, Mediterran Publishing (in Serbian).

Boczkowski, P. 2002. The development and use of online newspapers: What research tells us and what we might want to know. – In: Lievrouw, L., S. Livingstone, (eds.). The Handbook of New Media. London, Sage, 270–286.

Boczkowski, P. 2004. Digitizing the news: innovation in online newspapers. Massachusetts, The MIT Press.

Carpentier, N. 2011. The concept of participation. If they have access and interact do they really participate? – CM, 21, 13–36.

Deuze, M. 2001. Online Journalism: Modeling the first generation of news media on the World Wide Web, First Monday, 3.341, http://www.firstmonday.org/issue6_10/deuze/index.html

Deuze, M. 2003. The web and its journalisms: considering the consequences of different types of newsmedia online. – New Media & Society, 5(2), 203–230.

Drašković, B. 2014. Nationalist discourse and notions of the other in the comments of readers of the online editions of Blica and Jutarnjeg lista. – In: Valić Nedeljković, D., S. Sremac, N. Knežević, D. Gruhonjić (eds.). The role of the media in the normalization of relations in the Western Balkans. Novi Sad, Odsek za medijske studije Filozofski fakultet, 341–361 (in Serbian).

Erjavec, K. 2014. Readers of online news comments: why do they read hate speech comments? – Annales. Ser. hist. sociol., 24 (3), 451–462.

Hall, S. 1997. The work of representation. – In: Hall, S. (ed.). Representation: Cultural Representations and Signifying Practice. London, Sage and The Open University, 13–75.

Hermida, A. 2011. Fluid Spaces, Fluid Journalism: The role of the "active recipient" in participatory journalism. – In: Singer, B. J., A. Hermida, D. Domingo, A. Heinonen, S. Paulussen, T. Quandt, Z. Reich, M. Vujnovic. (eds.) Participatory Journalism: Guarding Open Gates at Online Newspapers. West-Sussex, Wiley-Blackwell, 177–191.

Jakobi, T., D. Marković, 2017. Media and vulnerable groups: A brief analysis of the media's attitude towards Roma returnees and migrants. Beograd, Centar za istraživanje javnih politika (in Serbian).

Jenkins, H. 2006. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York and London, New York University Press.
Jevtović, Z., P. Bajić. 2016. The migrant crisis in the mirror of the Serbian daily. Cultural Policy, 29–43 (in Serbian).
Jevtović, Z., P. Bajić. 2018. The image of migrants in the discourse of the Serbian daily press. – In: Lutovac, Z., S. Mrđa, (eds.) Contemporary Migrations and Social Development: An Interdisciplinary Perspective (Thematic Collection of Leading National Significance). Niš, Unigraf (in Serbian).
Kleut, J., B. Drašković. 2014. Audience participation and journalistic practice in Serbia: attitudes of journalists and editors. – In: Nikolić, M. Management of dramatic arts and media - challenges of the XXI century (collection of papers). Beograd, Fakulte tdramskih umetnosti, 335-348 (in Serbian).
Milioni, L. D., L. Spyridou, P. K. Vadratsikas. 2015. Framing Immigration in Online Media and Television News in Crisis-struck Cyprus. – The Cyprus Review, Vol. 27: 1, 155-185. Available at: http://cyprusreview.org/index.php/cr/article/view/63 (accessed 15 February 2018).
Mojsi, D. 2012. Geopolitics of Emotion. Beograd, Clio (in Serbian).
Pavlik, J. 2001. Journalism and New Media. New York, Columbia University Press.
Perović, B. 2016. Islamophobia and Media Representation of Refugees in Serbia. – Marmara Journal of Communication, 25, 17–34.
Prokopović, A. M. 2014. Interactivity of online editions of traditional media and audience participation. – In: Dimitrijević, B. (ed.) Thematic Collection of Papers from the Third International Scientific Conference Science and Modern University, Niš, 2013, vol. 1, Historiography and modern society. Niš, Filozofski fakultet, 484–496. (in Serbian).
Radojković, M. 2017. Digital Media in Serbia: Benefits and Dangers. – POLITEIA, Vol. 7, No 13, 15 – 27. Doi: 10.5937/pol1713015R. (in Serbian).
Stanojević, D. 2014. Contemporary Serbian Journalism. Media and Communication. BijeloPolje, 1, 119-130 (in Serbian).
Šušnjić, Đ. 2007. Dialogue and Tolerance. Beograd, Čigojaštampa (in Serbian).
Volkan, V. 2017. Immigrants and refugees. Beograd, Clio (in Serbian).
Vuletić, V., D. Stanojević, V. Vukelić, J. Pešić. 2016. Refugee Study - Serbia 2016. Beograd, Friedrich Ebert Stiftung – Centar za primenjena društvena istraživanja. URL: http://library.fes.de/pdf-files/bueros/belgrad/12928.pdf. (in Serbian).
Weber, P. 2014. Discussions in the Comments Section: Factors Influencing Participation and Interactivity in Online Newspapers' Reader Comments. New Media & Society, Vol. 16(6), 941–957.

RECORD-BREAKING IMMIGRATION AND ITS BACKGROUND

Mare Kõiva

Centre of Excellence in Estonian Studies, Tartu, Estonia
mare@folklore.ee

Andres Kuperjanov

Centre of Excellence in Estonian Studies

Abstract: Migration is one of the critical issues of our future. The refugee crisis of 2015 and subsequent years revealed that Estonia is not a popular destination for refugees from more distant countries. Not only is Estonia far from their home, but the climate here is colder, economic and social guarantees are lacking, the language and school system are different.

We also focus on illegal or semi-illegal temporary labor and residence migration, which was the subject of a domestic scandal during the COVID-19 crisis in the early summer of 2020. In the context of the crisis and closed borders, various questions arose for the first time, such as what mechanisms are used for migration, how and whether such manoeuvres differ from refugee tactics, what kind of immigration patterns exist, and how society reacts to this problem.

Keywords: migration, temporary workers, refugee crisis, labour crisis, immigration.

Introduction

Over the past decade, the topic of migration has repeatedly been the center of debates from very different angles: refugees and labor migration, climate and lifestyle migration, student migration, and similar phenomena. These debates have raised the question as to how small cultures, languages, and nationalities respond to migration. What kind of tactics are used to receive refugees and how to mitigate resistance to change is the central question of our analysis. Using migration reports, interviews, and reactions in social media, we look at some cases: commuting across borders for work and arrivals without social guarantees.

The statistical data reveals that the population of Estonia, which had been on a downward demographic trend since 1989 (due to high emigration and aging), started to grow a few years ago.

Last year, the balance of foreign migration was positive for the fifth consecutive year. 18,259 people settled in Estonia and 12,801 people left (F01-027-009). On January 1, 2020, the population of Estonia was 1,328,976, or larger by 4,156 than a year earlier. Due to natality, the population decreased by 1,302 people last year, but this was more than offset by the positive migration balance of +5,458.

This has been attributed to the rise in living standards and, in particular, the increase in the number of children per family.

The chief analyst of Statistics Estonia has stated that Estonia has reached a demographic situation where the number of women of childbearing age is declining year after year. Nevertheless, the slight decrease in the number of births did not significantly affect the total fertility rate: in 2019, it was 1.66, and the year before, 1.67. For the second year in a row, however, more third and subsequent children are born in Estonia than they were previously. The statistics office noted that the total fertility rate increased sharply in 2018, when the country began to provide more support for families with at least three children. The reason for the stable growth is the general population trends: life expectancy is increasing, and the number of children per woman.

Much immigration is short-lived, so emigration is now on the rise. The migration balance was 1,500 people lower than a year earlier. Among both immigrants and emigrants, Estonian citizens made up the majority. Their migration balance was positive for the third year in a row.

All Nordic countries are much preferred for commuting, but Finland is the favourite because of its proximity. Most of the migration flowed between Estonia and Finland. More people came to Estonia from Finland for the third consecutive year than from the neighboring northern countries. However, the most significant number of citizens came to Estonia from Ukraine and Russia. At the same time, the migration balance of EU citizens was negative for the first time over several years (Tammaru, Kallas, Eamets 2017).

Estonia continues to be a popular destination for temporary study and work migration for Ukraine, Russia, and further afield – Africa and Asia. For Ukrain-

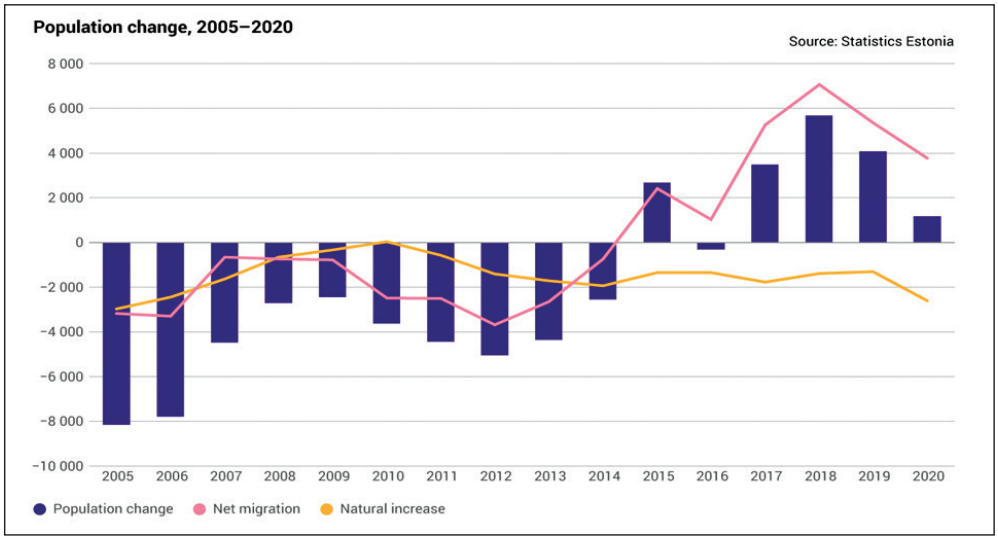

Illustration 1. Population change 2005-2020

ians and Russians in particular, Northern Estonia is a good place to live permanently because of the presence and support of native-speaking communities, cultural associations, education systems, and jobs.

Refugee crisis. The Estonian case

Positive stories of adaptation have been media favourites since 2015, play a crucial role in alleviating conflicts. Television reporting took a closer look at families and their homes, religious customs, and the role of children in the family. With regard to the Syrian refugees, the alleviation of rumours and stereotypes was more significant, as the local ethnic groups have a relatively similar way of life. Footage of Syrian cities, industry, culture, and home life was a good counterpoint to media reports about temporary refugee camps and living conditions. There were also direct interviews with refugees who had arrived in Europe after passing through transit countries.

Statistical data published by Eurostat on 10 June 2015 (Immigration in EU 2015) and annexed to the EU Agenda on Migration for the years 2010 to 2013 showed that an average of approximately 1.4 million non-EU migrants was migrating to the EU each year; their last place of residence was outside an EU member state, and they had resided in an EU member state for more than 12 months. Pre-refugee crisis statistics show steady migration from Asia and Ukraine. Here are some highlights:

2010: 1,455,953 individuals. Top 5 countries of origin: India, China, including Hong Kong, Morocco, Pakistan, Ukraine.
2011: 1,391,147 individuals. Top 5 countries of origin: India, China, including Hong Kong, Pakistan, Morocco, the United States.
2012: 1,352,027 individuals. Top 5 countries of origin: China, including Hong Kong, India, Pakistan, the United States.
2013: 1,372,789 individuals. Top 5 countries of origin: Morocco, China, Hong Kong, Russia, Ukraine, India.

In Estonia, during the last ten years (from 2005 to 2016):

– 22,747 EU citizens have acquired temporary residence, and 351 family members of EU citizens have acquired temporary residence;
– 38,905 foreigners have acquired temporary residence. A total of 143 foreigners have acquired international protection and temporary residence, and 40 foreigners have acquired residence as a family member of a foreigner who has been granted international protection (Pevkur 2015).

Conflicting media messages and statements by government officials complicated the refugee crisis. The state quickly started to organize housing for refugees. Local authorities were reluctant to set up refugee shelters even when they were offered “bonus funding”.

To silence the rumours and improve the flow of information, a particular information portal about the conditions in Estonia was created for refugees. On 9 September, the Ministry of the Interior launched a campaign in social media to refute widespread misinformation about refugees in cooperation with the Government Office and the Ministry of Social Affairs. This included countering misinformation in the media, responding to press enquiries, interviews and opinion articles, and communication, meetings, and roundtables with local authorities and social partners. The latter was needed to get local communities used to the idea that refugees might be arriving. The final choice was the village of Vao in the north of Estonia, where a refugee center was set up in a two-storey building in 2014.

Initial reports in the media were misleading, and the prime minister's statements (disputes over the refugee quota in the EU Parliament etc.) attracted much attention. Initially, it was proposed that Estonia receive around 50,000 refugees in a year or two, with the promise of free accommodation, average furnishings, and a grant of approximately €1,100-1,300 for them. The pay and conditions were surprising, as the local average was lower than that, and the minimum wage at the time was less than €500. Articles in the media accusing locals of xenophobia and pettiness triggered a furor, including public demonstrations (F01-027-006). But the reality was different: in 2016, fifty-five persons lived in the refugee centre, and their support (365 euro) was the same as the minimum wage of Estonians (Toetused 2016).

The erroneous and premature communication caused outrage and found its way onto social media. To sum up the social media posts, people felt unfair labelling and blaming of the population, while some politicians used the situation to contrast ethnic groups. In addition to the mixed numerical data, messages about the situation in other countries were circulated on social media, with claims that the correct data was not being published and that considerable violence was resulting from cultural differences. Doubts were raised about the work culture and cultural differences (women's employment and clothing, the paternalism of the newcomers, the safety of local women and children, etc.). The politicization of the refugee question by the official media was one of the most controversial issues.

The state-financed the preparation of various support tools and behavioral manuals. Looking back on the process, it becomes clear that the preparations were disproportionate given the number of refugees who arrived. Many of the refugees used Estonia as a transit route to Scandinavia, Germany, and the UK or did not want to come to Estonia at all. Certain tendencies (dreams of the future are linked to other countries; the climate and situation are not a good fit; the destination country is unfamiliar to them) were already revealed in interviews with refugees in camps.

Scandals swirled around the refugees' residence and behaviour: alleged domestic violence, alleged rape, fires in the refugees' building, refugees in no hurry

to start work (F01-027-005, Erilaid 2015), a motorbike gang circling a refugee house. The slogan of the 500 bikers who visited the Vao refugee home was a pun: "Hoidkem end Vaos!" (Stay in Vao! [*vaos* –'composed / kept under control / restrained']). At the same time, it was found that the refugee home and the living conditions for refugees were poor.

Some of the rumours led to a police investigation and were covered by the media. Some were serious: A Syrian man set his wife on fire in Tallinn, and another Syrian threatened to do the same in Haapsalu after raping his wife. Incidents in neighboring countries also raised fear among the locals: In Sweden, which has received tens of thousands of Syrians since 2015, a wave of terrorism began, for the Syrian newcomers included criminal clans (F01-027-005).

Let us now look at the local responses and interviews. About a third of the respondents blame the politicians and the right-wing party for the whole situation. At the same time, roughly the same number of people express anger at the unfounded accusations. The rest of the initial reactions of locals reveal a confusing flood of information that needs to be processed: scaremongers, outraged commentators, and troublemakers.

> *Kalju Mätik, 1 May 2018 16:59:59 Seven million people have already fled Syria. What was the number of people they fled from? More than seven million?*
>
> *Murtud Tiib (Broken Wing) 9 February 2018 05:29:20 "Blind xenophobia" is now a wrongly chosen word pair.*
>
> *First of all, how can we talk about "blind", when already in 2014 the news appeared in which Mare Ainsaar, Senior Research Fellow in Sociology and Social Policy of the University of Tartu, announced that, according to the adaptation program launched by the Ministry of the Interior, it is anticipated that 49,000 new immigrants will arrive in Estonia over the next five years. Excuse me, maybe some redneck has not realized that we live in the 21st century: people travel and interact with each other worldwide and know very well what is happening in EU countries crowded with refugees. The rapidly changing street scene of Tallinn made many people quite uneasy.*
>
> *WOTAN09 February 2018 12:06:27 According to the United Nations, Estonia has one of the world's largest shares of foreign-born residents. We have been in great contact with these Eastern refugees. Such naive hogwash should not be rammed down the throats of Estonians. You end up looking like fools.* [--] (F01-027-011; F01-027-004)

To summarize, other migration models were also discussed. For instance, one model suggests that Estonians will become the minority, and their number could drop to 700,000 (Sakkeus et al. 2017). This would make it difficult to provide a complete education program in their native language etc. Migration to large cities changes production, cultural consumption, and other factors. Hopes were pinned, for instance, on remigration and the Bring Talent Home program (return program

for successful researchers, business leaders etc.). Understandably, these also create conflicts between local researchers and the better-funded migrants.

This has highlighted the generation gap, human values, and ideals vs. reality. Comparisons began to be made on a new basis: young people of a radical mindset asked: we were kindly received everywhere during and after the Second World War, why are we not kind enough to those in need nowadays? The older generation recalled that refugee camps, hard physical labour, and mistrust of strangers accompanied migrants and refugees all over the world. Also, informants living abroad or were immigrants themselves shared various personal experiences and stories (Siibak, Masso 2018).

It was often suggested that, in addition to what the state offers, people should introduce Estonian customs to the refugees and provide Estonian language practice to them ("Local customs have to be shown to the newcomers on the street, on the bus and in the shop, they should be taken to a sauna, hunting and a bonfire," said the then rector of Tallinn University, for example (F01-027-011).

Temporary labour and strawberry crises

The 2016-2017 Human Development Report suggests that the acute refugee crisis will last for a short time. In its shadow, new – more local – problems have emerged.

Most temporary labor force migration comes from the East – Ukraine, and Russia. During the COVID-19 crisis, the government closed the country's borders to third-country nationals. In the context of the crisis and closed borders, various questions arose for the first time, such as what mechanisms are being used for migration, how and whether such manoeuvres differ from refugee tactics.

Strawberry farms and sea buckthorn farms were established in the 1990s. Large-scale strawberry growing is hampered by climate, technology, and marketing – the local berries are more expensive than the imported ones. During the 2015-2016 cross-border trade scandal, Finnish customs and health officials discovered that strawberries imported from Estonia and Sweden were sold on the Finnish markets at a high price and passed off as local. In this case, the berries had probably come from third countries.

Many responses of locals at that time employed humor, as shown below:

> *Finns are lucky, and they get good berries; referring to the linguistic relationship of the inhabitants: "... is there a difference between strawberries? They're both the same Finno-Ugric sort*😀." (Finnish and Estonian belong to the Finno-Ugric language family).

The strawberry topic also reached the public later. For example, a few years later, Estonia faced the same problem: it became clear that Polish strawberries were being sold, passed off as Estonian strawberries, and the 2017 scandal broke: how do Estonian strawberries arrive by a Lithuanian truck?

In 2020, a heated discussion was sparked by several farmers. The investigation into the family of one protest leader, one of the spokespersons and whose strawberries were found to contain harmful substances, lasted for 11 months. The general opinion was that the farm bought some strawberries from neighbouring countries, but the official verdict of the court was that the Dutch plants were "poisonous", and for this reason, the sold berries also contained high levels of fertilizers and other additives.

Although Estonian cross-border commuters (construction workers) had to choose between staying in their jobs or returning to Estonia due to COVID-19, the opposition encouraged the scandal surrounding the strawberry pickers. The opposition warned that, despite a bumper berry crop, the harvest would fail; the berries would rot in the fields due to the stupidity of the government. Local opinions noted it was impossible to live on strawberries. The interviewees compare the facts:

> *There's a huge strawberry flood this year if you believe the words of Kaja Kallas…50-60 thousand tons of strawberries per company...* (F01-027).

A letter sent to the Minister of Rural Affairs gives more accurate numbers: about 2,000 tons of strawberries were ripening on almost 800 hectares. The letter is remarkable for its 19th-century emotional style of writing. Three representatives speak on behalf of the people and point to the expensive Estonian soil and the existing national contradictions:

> [--] *Some Estonian politicians do not like Ukrainians. We farmers, however, like them very much. They are great, honest, and hard-working – good employees. They come here to earn the money their families need at home and are satisfied with the salary that Estonian strawberry friends are willing to pay them. It is not a matter of nationality but of perseverance and the will to work. Estonians are happy to eat Estonian strawberries that are picked by diligent Ukrainians and grown on Estonian soil.* [--] (Maaelu 2020).

On 7 July 2020, an extraordinary session of the Parliament was held to allow foreign labor in areas where its absence would greatly damage the harvest or cause the demise of dairy herds. Regulations concerning quarantine and transport helped to alleviate the consequences.

It was found that Polish intermediary companies were smuggling workers across the border. Still, the working conditions are challenging at such jobs: workers are paid in cash, there are no social guarantees, social taxes are not paid for them, they do not have health insurance, they have to live in poor conditions.

We present one widespread reaction of locals:

> *@Cklll The slave workforce is Estonian Nokia; it is the innoPath Estonia that the social squirrels are fighting for.* [Social squirrels – Social Democrats and the Reform Party, innophatic – innovative path];

And another: *What products are they fighting for? – Strawberries? – Sorry, but we don't live on strawberries* (F01-027-011).

Another set of questions concerned youth employment: why can't our young people earn pocket money in the summer, as has always been the case in the past? Why are we raising layabouts? – The answer is that Estonia has stringent rules about the employment of minors, limited working hours, and fixed working conditions (F01-027-011).

In this case, the solution to the strawberry crisis was temporary workers: Nigerian and other foreign students and Latvians helped out in the fields. The next step led to the discovery that temporary migrant workers worked in many areas, often coming to work on their holidays. Moreover, the interviews demonstrate that the newcomers were worried they would be taking away jobs from Estonians (this opinion was based on media messages in their countries). They expected that the locals would hate them. One of the reasons for misunderstandings was, and is, the language barrier, which hinders communication.

Conclusion

The crisis highlighted several problems. However, the answers were also puzzling: how did we get to the point of cultivating crops that we do not want or cannot take care of? How do temporary workers enter the country in a time of severe restrictions? Who is behind the intermediary companies, the so-called "carriers of white slaves"? It was decided that temporary workers must be provided social guarantees. Their living conditions must be improved, and envelope wages excluded because, among other things, such behavior robs society as a whole (Realo 2017; Vihalemm 2017).

A distinction must be made between the tense relationships among people who belong to the inner and outer circle. Decentralized living opportunities are better for integration than shared and crowded places – refugee centres. The problems cannot be solved only by using nationally created behavior textbooks – the newcomers need authentic teaching.

Sharp cultural differences: media views – other cultures must be respected, and those people need jobs and homes to live in, special programs need to be opened in schools (Trei 2021). These principles fit in well with the existing international school and other regulations but the newcomers also need innovative educational opportunities.

The information must be designed in a way that does not raise fear. The description of all the benefits made people ask:

> *I'll remind you! #war refugees# are provided with free accommodation, services... and they don't have to go to work. Later, they can invite their close relatives here. WHY CAN'T I GET SUCH A LIFE?*

In conclusion, the media bubble was often the starting point for concerns, but these situations provided food for thought. Using the example of two crises, this study contributes to the discussions on the general features. The study suggests that considering the expressed views and motivations of local people, we can better understand the public reactions. It is evident that, for Estonians, ethnic cultural space and the demographic situation are essential. Each process has many aspects, and our task was also to highlight vernacular views, which are often overshadowed by official media messages.

Acknowledgements

Our study was supported by the Centre of Excellence in Estonian Studies (TK 145), and the project EKM 8-2/20/3.

References

EFITA F01-027. Digital archives of the Department of Folkloristics, migration.

Erilaid, T. 2015. Pagulaste majutamiseks kõlbab kõik [Everything is suitable for refugees]. – *Õhtuleht*, 31.12.2015 (in Estonian).

Maaelu. 2020. Põllumeeste avalik kiri maaeluministrile [The public letter sent to the Minister of Rural Affairs]. Maaelu Postimees 20.05.2020 (in Estonian).

Realo, A. 2017. Immigration and integration. – In: Tammaru, T., K. Kallas, R. Eamets (eds). *Estonian Human Development Report 2016/2017.* Tallinn, Eesti Koostöö Kogu.

Sakkeus, L., J. McKibben, A. Puur, L. Rahnu, L. Abuladze. 2017. Rahvastikuprognoos erinevate rändestsenaariumide korral [Population forecast for different migration scenarios]. – In: Tammaru, T., K. Kallas, R. Eamets (eds.) *Estonian Human Development Report 2016/2017*. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, pp. 57-65.

Siibak, A., A. Masso. 2018. People who defend their homeland: motivations for joining and being active in an anti-immigration group on Facebook. *SMSociety '18 Proceedings of the 9th International Conference on Social Media and Society: International Conference on Social Media & Society, Copenhagen, Denmark (SMSociety).* ACM, 375−379. DOI: 10.1145/3217804.3217948.

Tammaru, T., K. Kallas, R. Eamets. 2017. Estonia at the age of migration. – *Estonian Human Development Report 2016/2017*. Tallinn, Eesti Koostöö Kogu.

Toetused. 2016. Services and benefits for refugees. 26.04.2016 https://www.sm.ee/et/teenused-ja-toetused-pagulastele

Trei, M. 2021. Immigration Policy Formation in New EU Member States: The Case of Estonia. – In: Chu, C.-P., S.-C. Park (eds.). *Immigration Policy and Crisis in the Regional Context. Asian and European Experiences* (209−227). Springer Singapore. DOI: 10.1007/978-981-33-6823-1_12.

Vihalemm, T. 2017. The role of the media in migration and integration. – In: Tammaru, T., K. Kallas, R. Eamets (eds.). *Estonian Human Development Report 2016/2017.*Tallinn, Eesti Koostöö Kogu.

MULTILINGUAL COMMUNICATION BETWEEN DAUGHTERS AND DIVORCED MIGRANT AND REFUGEE MUSLIM FATHERS IN GERMANY

Hristo Kyuchukov

University of Silesia, Katowice, Poland
hkyuchukov@gmail.com

Abstract: The paper presents observations on the communication process between daughters and divorced migrant and refugee Muslim fathers living in Berlin, Germany. During the meeting sessions (once a week for 2 hours) with their daughters, the fathers, stemming from Arab and Turkish backgrounds, use a range of different languages to show their affection. Multilingualism acts as an active tool, often used playfully in a kind of language game, to express love. The findings in this brief qualitative study also disprove the stereotypical myth that Muslim fathers tend to have greater affection for their male offspring than their daughters.

Key words: migrants, refugees, Germany, Muslim, multilingual communication, divorce, co-parenting, daughters.

1. Introduction

Dixon (2008) has described the stereotypical perception of African American fathers in the networks' newscasts on U.S. national television. Very often, the Afro-American fathers are presented in the media as having left their families and children and disappeared, not taking care of them. The media presents this phenomenon as a purported 'basis' or 'cause' for increasing criminality among Black teenagers. Dixon and Williams (2015) found that stereotypical media content shapes the perception of racial groups and social policy. Using the UCLA Communication Studies Digital News Archive, the authors sampled 146 cable TV and network news programs between 2008 and 2012. Findings revealed that Black fathers are represented as being irresponsible toward their children, violent perpetrators, and victims of crime. Moreover, Latinx were significantly over-represented as undocumented immigrants, while Muslims were vastly overrepresented as terrorists on network and cable TV news programs.

The situation of Muslims does not substantially differ in Europe. In most countries, the Muslim males are perceived as potential or actual terrorists – it does not matter where they come from, what kind of Muslims they are, whether largely secular or more traditionally religious (Shiite or Sunni). Germany is no

exception, and the negative attitudes towards Muslims are on the increase there. As Lewicki (2017) explains:

> "Anti-Muslim racism is not a novel phenomenon in Germany. Generalized, derogatory, and Orientalist depictions of Islamic populations can be traced back to Germany's colonial history and beyond. Contemporary manifestations of anti-Muslim racism have become particularly salient in German public debates in the 21st century. Anti-Muslim tropes, as this report will show, currently gain mainstream approval to the degree that Islamophobia has become the most commonplace expression of racist prejudice in Germany" (Lewicki 2017: 218).

In German society, there is significant variation and diversity among Muslims, and most generalizations are misleading. One sub-category comprises Muslims who arrived in recent years as migrants and refugees from conflict zones in Syria, Iraq, and Afghanistan. Those families are in Europe and in particular, in Germany because they were the object of attacks by different religious groups such as ISIS or others. They are in Europe in search of a more peaceful life and a better future for themselves, their children and families. Most of them plan to stay in Germany, and learn German, their children attend kindergarten and public schools, they obtain vocational or professional training as adults. They do their best to become fully integrated into German society.

A second sub-group are Muslims from Turkey who came to Germany as guest workers some 50-60 years ago; their children and grandchildren were born in Germany. They are well- integrated within German society, but as 'others' are still not entirely accepted because of their Islamic faith and culture.

Another Muslim group is the one of the Roma and ex-Yugoslav Muslims. One sub-segment among them are migrants stemming from Bulgaria. Another sub-segment is from Bosnia and Herzegovina and also from Macedonia. They, too, have achieved a high degree of integration in German society. They have regular employment, and their children attend German state schools.

The relationship between Muslim refugee and migrant fathers and their children

My observations on Muslim families are grounded in my professional involvement as a practicing child psychotherapist in a non-governmental organization based in Berlin. The organization works with divorced and separated families, helping them raise their children. The organization is engaged in two types of activities with parents – accompanied contact and family assistance. The accompanied contact is with divorced parents who still have custody care of the child(ren) from the marriage. The family court usually decides together with the Youth Office for the Protection of Children's Rights that the parents

have the right to meet with their children once a week or every two weeks for several hours.

My core research question in this study was: What are the emotions shown by Muslim fathers toward their daughter(s)? My general finding is based on the extended observation that they care for and love their children very much, although they do not live together. The fathers take on the responsibility of raising and educating the children. Most of the fathers have a job and are doing everything possible to support their children financially.

It is essential for the Muslim fathers during the meetings with their children to have me in my capacity as a psychotherapist. Being a Muslim male speaker of Turkish and Arabic, it helps them feel more comfortable and supported. The bilingual conversations with them are especially important. Greeting them even just with the formulaic phrase *"Selam aleykum"* helps them feel accepted and respected, and it gives a different atmosphere to the consultation or the conversation. (El-Mafaalani, Toprak 2011).

Dewaele and Costa (2013) observed clients working with multilingual therapists. They noted that clients use or initiate significantly more code-switching (CS) than their therapists, and that it typically occurs when the emotional tone is heightened. CS is strategically used when discussing episodes of trauma and shame, creating proximity or distance. CS allows clients to express themselves more fully to the therapist, and the therapist's multilingualism promotes empathy.

In my work with separated/divorced families, I have sought to employ an ethnographic approach as a participant-observer. This allows the psychotherapist to observe the communication between the father and the child, and he does not have the right to intervene, or suggest to the father what kind of games to play with the child or which language(s) to use. The psychotherapist is there to protect the child, their health, and life if the child is in any danger. As in all divorced or separated families, usually, the diverse conflicts between the parents are often intense. In most cases, the child lives with the mother, and the father has the right, according to the German family court law, to meet with the child for a certain amount of time on a particular specified day. My responsibility, as a co-worker of that NGO, is to arrange a space where the father can meet his child, and provide psychological and therapeutic support to the father/child if needed.

There is a widespread prejudicial view of Muslim fathers suggesting stereotypically that they love their sons but not their daughters. In some cases, the relationship between the fathers and their children has been sundered and disrupted, made more difficult, or for a long time, the father has not had any contact with the child. Quite often, the child may have been manipulated by the mother in some aggressive way as an instrument against the father. As a consequence, the child has developed negative feelings towards his father or is simply afraid of him due to the stories the mother has told the child about their father. The children and their emotions often are used by the mothers to take revenge on the father for the poor relationship between the mother and her former spouse and what has trans-

pired between them in the past. In those cases, the work of the psychotherapist is exceedingly difficult because he must build up the relationship between the father and the child since the fathers also play an important role in the life of children who grow up living in families where mother and father have divorced and separated and now engage in the complex behavior of co-parenting.

Writing with concrete suggestions for divorced co-parents, Morin (2021) has much helpful advice and insight about the potential effects of divorce on children, stressing: "Positive communication, parental warmth, and low levels of conflict may help children adjust to divorce better. A healthy parent-child relationship has been shown to help kids develop higher self-esteem and better academic performance following divorce." On a similar note, Sedecca (2018) emphasizes: "It's no secret that one of the biggest challenges a parent faces after divorce is staying in good communication with their children. All parents struggle with communication issues as their children grow. Still, children who have had their lives dramatically altered by separation or divorce need even more attention – and diligent observation by their parents" (Sedecca 2018: 1).

The study

The empirical study here is based on observations involving four divorced Muslim fathers, two of them migrant Turks and two Arab refugees.

1. Father A is Turkish by ethnic origin and was born in Turkey; he migrated to Germany as a child with his parents. He grew up and studied in Berlin. He was married to a Turkish woman, and, together, they have three children. The youngest child is a 5-year-old girl. She lives with her mother, and the father has the right to meet with the child twice every week for 2 hours. He also has the right to take the child to his house on weekends. The father and child speak in German and very rarely in Turkish.

2. Father B was born in Berlin in a Muslim Turkish family and completed his education in Berlin. He was married to a Turkish woman, and they have one child, a 4-year-old daughter. The child lives with the , other and the father has the right to meet the child once a week for a period of 2 hours. The child speaks predominantly Turkish and rarely German.

3. Father C is an Arab refugee from Tunisia. He was married to a German woman, and they have an 8-year-old daughter. The child speaks predominantly German and some French. The father communicates with her in broken German and in French.

4. Father D is an Arab refugee from Lebanon. He lived together in cohabitation with a German woman, and they have a 3-year-old daughter. The child initially learned to speak Italian because the father is a speaker of Italian. Before moving to Germany he lived in Italy, and Italian was the language of communication between the mother and father. However, since the daughter has lived only with her mother, she started to speak more German. Now the child is an Italian-

German bilingual, and German is her more dominant language. The father has poor knowledge of German.

As stated, the central research question investigated in the study is: What are the emotions shown by Muslim fathers toward their daughters? The study's goal is to observe how the fathers communicate with their daughters and what language(s) they use to express their feelings and affection toward them.

The findings

During the meetings with their daughters, the migrant Turkish fathers and the refugee Arab fathers use all the languages the children know, even if they do not speak them well, to show their affection for them. The daughters also have positive feelings towards the fathers. They express those feelings by embracing the fathers or addressing them in Turkish or Arabic with the lexeme *baba* ('father'). The only child who did not show any feelings of open affection is the daughter of father B. I suppose that the child has been traumatized by the mother because she has sought to instrumentalize the child against the father, lying to her that her father will kidnap her.

In the communication between father A and his daughter, although the conversations are solely in German, the child always addresses him as '*baba*' (father), and the father answers in Turkish '*kizim benim*' ('my daughter').

To attract the attention and gain the love of his daughter, father B always calls her 'princess' in Turkish ('*prinsesim*') and very often tells her fairy tales about princesses, switching then to German. The child attends a kindergarten and speaks some German.

Father C switches between French and German to make the child feel happy, and he introduces words from French and asks the child to tell him their translation in German. It was evident that the child likes the language games the father plays with her because she can develop her French in this way.

The most interesting language games were observed between father D and his 3-year-old daughter. The conversations were mainly in Italian, and the child tried to teach the father some German words, while the father taught his daughter some words in Italian and Arabic. During these language games, the child seemed to feel happy, likely because she sensed her father's love for her, as expressed playfully in a bilingual language game.

The feelings I developed as a psychotherapist during these father-child meetings were an interesting phenomenon. In general, in our work, we are not allowed to show our emotions and feelings. The psychotherapist does not have the right to take sides in any dispute or show any favoritism. However, sometimes my emotions overwhelmed me, and I had to leave the session for 5 to10 min. in order not to show my feelings at that point. Usually, once a month, I had a conversation with the father and the mother separately or together. We reflec-

ted on the development of the relationship between the father and his daughter. The language(s) used between them was an element raised and reflected upon in these discussions.

Conclusions

A language is an essential tool in parent-child communication. It is an even more important tool for rebuilding the relationship between divorced fathers and their children in circumstances where the fathers have the right to meet with their children once a week for two short hours. In that period, the fathers as co-parents have the opportunity to show their love and strong affection towards the child in special ways. There is no evidence in the encounters – where I, as a psychotherapist, have been a participant observer – that the Muslim fathers have little or no affection for their daughters. On the contrary: the communication between divorced migrant and refugee Muslim fathers indicates that they care for and love their daughters, and be able to communicate better with them, they endeavor to learn and use the languages which the child knows or is learning, especially in a distinctive playful, often multilingual manner. More empirical comparative research is needed on how affection is expressed in bi- and multilingual communication between children and their divorced fathers in migrant Muslim communities in various countries and socio-economic backgrounds, grounded in the in-depth ethnography of multilingual 'broken' familial communicative practices.

References

Dewaele, J.-M., B. Costa. 2013. Multilingual clients' experience of psychotherapy. – *Language and Psychoanalysis, 2* (2), 31-50.

Dixon, T. L., Ch. L. Williams. 2015. The changing misrepresentation of race and crime on network and cable news. – *Journal of Communication*, 65, 24-39.

Dixon, T. L. 2008. Network news and racial beliefs: Exploring the connection between national television news exposure and stereotypical perceptions of African Americans. – *Journal of Communication*, 58, 321-337.

El-Mafaalani, A., A. Toprak. 2011. *Muslimische Kinder und Jugentliche in Deutschland.* Berlin, Konrad-Adenauer Stiftung e.V.

Lewicki, A. 2017. Islamophobia in Germany National Report 2016. – In: Bayrakli, E., F. Hafez (eds.). *European Islamophobia Report 2016*. Istanbul, Seta, pp. 213-236.

Morin, A. 2021. The psychological effects of divorce on children. *Very well family*, 22 Feb. https://www.verywellfamily.com/psychological-effects-of-divorce-on-kids-4140170.

Sedecca, R. 2018. Parent/child communication – even more crucial after divorce! Sept. 29. *Child Centered Divorce Network.* https://www.childcentereddivorce.com/parent-child-communication-crucial-divorce/.

БЕЖАНЦИТЕ –
СТРАХОВЕ, РАЗБИРАНЕ,
СЪПРИЧАСТНОСТ

Българска
Първо издание

Редактори *Катя Тошева и Вериславa Бенова*
Художник на корицата *София Попйорданова*
Графичен дизайнер *Ваня Кривокапова*

Формат 70 × 100/16
Печатни коли 14

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-153-0